

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

ISSN 2617-9660

DOI: <https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-3-1>

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ



ЕКСПЕРТ: ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

**EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION**

1 (3) – липень 2019

*Тематичний випуск,
з нагоди Дня судового експерта в Україні,
присвячений питанням судової експертизи
об'єктів інтелектуальної власності*



**Електронне наукове видання
підготовлене у науковому партнерстві
із Всеукраїнською Асамблеєю
докторів наук з державного управління**

Київ
Видавництво Ліра-К
2019

Редакція

Головний редактор
Романенко Євген Олександрович,
доктор наук з державного управління,
професор, академік Української Технологічної
Академії, Міжнародної Кадрової Академії
та Академії наук публічного управління,
заслужений юрист України
Заступники головного редактора:
Федоренко Владислав Леонідович,
доктор юридичних наук, професор,
DrHb-доктор хабілітований наук правничих,
заслужений юрист України
Кислий Анатолій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор
Чаплай Ірина Віталіївна,
кандидат наук з державного управління,
доцент

Видається з листопада 2018 року
Періодичність: 12 разів на рік + спецвипуск
Друкується за рішенням Вченої ради
Науково-дослідного центру судової експертизи
з питань інтелектуальної власності Міністерства
юстиції України
(Протокол № 14 від 15.07.2019)

Видання включено до Google Scholar, а, також,
до міжнародних наукометричних баз: Turkish
Education Index (Турція), Polish Scholarly
Bibliography (Польща), Eurasian Scientific
Journal Index, ResearchBib.

Відповідальність за зміст, достовірність фактів,
цитат, цифр несуть автори матеріалів. Редакція
залишає за собою право на незначне редагування
і скорочення (зі збереженням авторського сти-
лю та головних висновків). Редакція не завжди
поділяє думки авторів та не несе відповідаль-
ність за надану ними інформацію. Матеріали
подано в авторській редакції.

Передрук – тільки з дозволу редакції.

Адреса редакційної колегії:
вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039
E-mail: irina_pravo@ukr.net
<http://maup.com.ua/ua/ekspert.html>

Адреса видавництва:
«Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03115, м. Київ, вул. Ф. Пушиної, 27, оф. 20-22
тел./факс (044) 247-93-37; 228-81-12
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net

Editorial

Editorial in Chief
Yevgen Oleksandrovych Romanenko,
Doctor of sciences in Public Administration,
Professor, Academician of the Ukrainian
Technological Academy,
International Personnel Academy and Academy
of Sciences of Public Administration,
Honored Lawyer of Ukraine Deputy Editors:
Fedorenko Vladislav Leonidovich,
Doctor of Law, Professor, DrHb-Doctor
Habilitation Law Sciences, Honored Lawyer
of Ukraine
Kislii Anatoliy Mikhailovich,
Doctor of Law, Professor
Iryna Vitaliivna Chaplay,
Candidate of Sciences in Public Administration,
Associate Professor

Published from november 2018
Pereodisity: 12 times on a year + one
Published according to the decision of the
Academic Council of the Research Center for
Forensic Examination on Intellectual Property of
the Ministry of Justice of Ukraine
(Protocol No. 14 dated 15.07.2019)

The publication is included in Google Scholar,
as well as in international scientific databases:
Turkish Education Index (Turkey), Polish
Scholarly Bibliography (Poland), Eurasian
Scientific Journal Index, ResearchBib.

The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The
editors reserves the right for a little change and
reduction (with preservation of the author's
style and main conclusions). Editors can not
share the world views of the authors and are not
responsible for the information provided. Materials
filed in the author's edition.

Reprinting – with the editorial's permission strictly.

Address of the editorial board:
street Frometovskaya, 2, Kiev, 03039
mail: irina_pravo@ukr.net
<http://maup.com.ua/ua/ekspert.html>

Addres of the editorial:
«Publishing House Lyra-K»
Certificate number 3981, series DK.
03115, Kyiv, street. F. Pushina, 27, of. 20-22
tel / fax (044) 247-93-37; 228-81-12
Website: lira-k.com.ua, editorial: zv_lira@ukr.net

Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : електронне наукове
видання : збірник. – 2019. – № 1 (3) – липень. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. –
198 с.

Головний редактор:

Романенко Євген Олександрович – доктор наук з державного управління, професор, проректор Міжрегіональної Академії управління персоналом, Президент Асамблеї докторів наук з державного управління України, Академік Міжнародної Кадрової Академії та Української Технологічної Академії, Почесний доктор Національного інституту економічних досліджень Грузії, заслужений юрист України.

Заступники головного редактора:

Федоренко Владислав Леонідович – доктор юридичних наук, професор, DgHb-доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

Кислий Анатолій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Чаплай Ірина Віталіївна – кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри професійної освіти та управління навчальним закладом Міжрегіональної Академії управління персоналом, виконавчий директор Президії громадської організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління».

Члени редакційної колегії з державного управління:

1. Воротін Валерій Євгенович – доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу комплексних проблем державотворення Інституту законодавства Верховної Ради України.

2. Гурковський Володимир Ігорович – доктор наук з державного управління, старший дослідник, професор кафедри інформаційної політики та цифрових технологій Національної академії державного управління при Президентові України, перший заступник директора ВГО «Центр дослідження проблем публічного управління».

3. Кіслов Денис Васильович – доктор наук з державного управління, доцент, член-кореспондент Української академії наук, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

4. Кринична Ірина Петрівна – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

5. Міхальський Томаш доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Гданськ, Польща.

6. Сурай Інна Геннадіївна – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та публічної служби Національної академії державного управління при Президентові України.

7. Тимощик Лілія Павлівна – кандидат економічних наук, Вчений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, оцінювач.

8. Якимчук Аліна Юріївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

9. Яровой Тихон Сергійович – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

10. Акімова Людмила Миколаївна – доктор наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

11. Новак-Каляєва Лариса Миколаївна – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної

академії державного управління при Президентові України.

12. Орлова Наталія Сергіївна – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Київського національного торговельно-економічного університету.

Члени редакційної колегії з права:

13. Ануфрієв Микола Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

14. Вєчорек Лєшик – доктор хабілітований наук правничих, директор Інституту судових експертиз ім. проф. доктора Яна Зегна в Кракові Міністерства справедливості Польщі (Польща).

15. Дорохіна Юлія Анатоліївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

16. Заросило Володимир Олексійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

17. Кайдашев Роман Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

18. Кислий Анатолій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, дирек-

тор Навчально-наукового інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

19. Козаченко Олександр Іванович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

20. Литвиненко Віктор Іванович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжрегіональної Академії управління персоналом.

21. Муравйов Кирило Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

22. Фатхутдінов Василь Гайнулович – доктор юридичних наук, начальник головного управління Пенсійного фонду України у Київській області.

23. Яскернія Єжі – доктор хабілітований наук правничих, професор звичайний, декан відділення права, адміністрування та управління Університету Яна Кохановського в Кельце (Польща).

Editor in Chief:

Yevhen Oleksandrovykh Romanenko – Doctor of sciences in Public Administration, Professor, Vice-Rector of the Interregional Academy of Personnel Management, Academician of the Ukrainian Technological Academy, Academician of the International Personnel Academy and Academy of Sciences of Public Administration, Honored Lawyer of Ukraine.

Deputy Editors:

Fedorenko Vladislav Leonidovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Scientific Research Center of Forensic Examination from the questions of Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

Kisliy Anatoliy Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

Chaplay Iryna Vitaliivna – Ph.D. in Public Administration, assistant professor, Head of the Department of Professional Education and Management of the educational institution of the Interregional Academy of Personnel Management, Executive Director of the Presidium of the Civic Organization «Ukrainian Assembly of Doctors of Science in Public Administration».

Members of the editorial board of Public Administration:

1. Vorotin Valery Yevgenyovych – Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department of Complex Problems of State Building of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.

2. Gurkovsky Volodymyr Igorevich – Doctor of Sciences in Public Administration, Senior Researcher, Professor of the Department of Information Policy and Digital Technologies of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, First Deputy Director of the Center for Research on Public Administration Problems. vladimir.

3. Kislov Denis Vasilievich – Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Sciences, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Human Resources Management.

4. Krynychna Iryna Petrivna – Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration and Local Government of the Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration

of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

5. Michalski Tomasz Doctor of Science, Associate Professor, Department of Geography, Regional Development, Gdansk University, Gdansk, Poland.

6. Suray Inna Gennadyevna – Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of Public Administration and Public Service at the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

7. Timoschik Liliya Pavlivna – Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary, Scientific and Research Center for Shipboard Expertise, Power Supply and Telecommunications Ministry of Justice of Ukraine, Shipboard Expert.

8. Yakymchuk Alina Yurievna – Doctor of Economics, professor, professor of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

9. Yarovoi Tikhon Sergeevich – Ph.D. in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the

Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

10. Akimova Liudmyla Nikolaevna – Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

11. Novak-Kalyaeva Larisa Nikolaevna – Doctor of Sciences in Public Administration,

associate professor, professor of the Department of Public Administration of the Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

12. Orlova Nataliia Sergeevna – Doctor of Sciences in Public Administration, professor, professor of the Department of Public Administration and Management of Kyiv National Trade and Economics University.

Members of the editorial board:

13. Anufriev Nikolai Ivanovich – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

14. Vychorek Lesik – doctor habilitated, Director of the Institute of forensic examinations named after them. Prof. Dr. Jan Zegn in Cracow, Ministry of Justice of Poland (Poland).

15. Dorokhina Juliia Anatolievna – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anticorruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

16. Zarosylo Volodymyr Olexijovych – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Management of Security, Law Enforcement and Anti-Corruption Activity of the Interregional Academy of Personnel Management.

17. Kaydashev Roman Petrovich – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

18. Kisly Anatoly Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the

Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

19. Kisly Anatoly Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

20. Kozachenko Oleksandr Ivanovich – Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anticorruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

21. Muraviov Kyrylo Volodymyrovych – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

22. Fatkhutdinov Vasyl Hajnulovitch – Doctor of Law, Head of the Main Department of the Pension Fund of Ukraine in the Kyiv region.

23. Yaskernia Jerzy – Dr. Hab, poff. zw., dean of law department, administration and management of the University of Yana Kokhanovsky in Kielce (Poland).

Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності

**Федоренко Владислав Леонідович,
Тимощик Лілія Павлівна**
Судова експертиза з питань
інтелектуальної власності: генезис,
поняття, класифікація та система 11

Ковальова Наталія Миколаївна
Етикетка з точки зору судової
експертизи об'єктів інтелектуальної
власності 53

Голікова Олена Валеріївна
Особливості використання
спеціалізованого програмного
забезпечення для виявлення запозичень
у літературних творах при проведенні
судових експертиз та експертних
досліджень 66

**Бутнік-Сіверський
Олександр Борисович**
Економіко-правові аспекти
розкриття змісту окремих понять
в економічних дослідженнях
інтелектуальної власності 74

**Віхляєв Олексій Костянтинович,
Германюк Ірина Володимирівна**
Економіко-правові аспекти пенсії на
основі Північної надбавки та районного
коефіцієнта в міжнародних угодах 94

**Мотузка Катерина Андріївна
Самелюк Олександра Сергіївна**
Позасудові способи врегулювання
спорів у сфері інтелектуальної
власності 113

Проблеми сучасного конституціоналізму

Нестерович Володимир Федорович
Конституційно-правова характеристика
хронології проведення виборів
у сучасній Україні 121

Концептуальні засади державної служби

Малюга Анжела Володимирівна
Інститут парламентської служби:
зарубіжний досвід і перспективи
для України 144

Державне управління в галузі освіти

**Романенко Євген Олександрович
Жукова Ірина Віталіївна
Пономаренко Тетяна Вадимівна**
Основи управління розвитком
загальноосвітнього навчального
закладу 164

Функціонування і розвиток механізмів державного управління

Богданенко Анатолій Іванович
Становлення системи інвестиційної
діяльності в житлове будівництво 175

Лебедєва Надія Анатоліївна
Протекціоністська політика держави
щодо професійного кіномистецтва 187

ДОРОГІ ЧИТАЧІ!



Радий Вас вітати із виходом чергового номеру електронного видання «Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління».

Сподіваюся, що випуск зацікавить Вас не тільки своєю різноманітною тематикою, а й авторським баченням проблематики розвитку державності в сучасному світі, особливостями формування соціальної правової держави, аналізом проце-

сів становлення людиноцентричного підходу до розуміння сутності публічної влади.

Як і в попередніх випусках, мета видання – різнобічно показати розвиток вітчизняного наукового потенціалу в галузі права та державного управління для його інтеграції у світовий науковий простір.

Користуючись нагодою вітаю із Днем судового експерта. Не буде перебільшенням сказати, що професія судового експерта має винятково важливе значення для встановлення істини із кримінальних, цивільних, економічних та інших справ державного значення, відіграє велику роль у розвитку демократичного правосуддя, захисті прав і свобод громадян України.

Щиро бажаю успіхів роботі, виконання всіх намічених планів, невичерпної енергії та життєвого оптимізму!

Запрошую до обміну думками всіх зацікавлених фахівців.

**З повагою,
Головний редактор, доктор наук
із державного управління,
професор**

Є.О. Романенко

ШАНОВНІ КОЛЕГИ, СУДОВІ ЕКСПЕРТИ, НАУКОВЦІ ТА УПРАВЛІНЦІ!



Висловлюю щирі вітання та найкращі зичення подальших успіхів з нагоди важливого професійного свята – Дня судового експерта!

Це свято є доброю нагодою вшанувати професійні здобутки усіх судових експертів України, які своєю нелегкою, надзвичайно відповідальною та інтелектуальною працею сприяють захисту конституційних прав і свобод людини

у судах та у позасудовому порядку, забезпечують утвердження цінностей верховенства права та справедливості.

Водночас, День судового експерта це іще й привід для переосмислення стану, проблем і перспектив розвитку судової експертизи в Україні та її науково-методологічного й методичного забезпечення. Адже судовий експерт у XXI ст. – це фахівець озброєний не лише новітнім обладнанням і програмно-апаратними комплексами, а й сучасними знаннями к різних сферах науки.

Джерелом таких знань, із поміж інших, є і наукові дискурси судових експертів і науковців з проблем теорії та практики судової експертизи. Представлені на сторінках цього спеціального випуску часопису цікаві публікації у сфері судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності є гарним прикладом розвитку експертології в Україні.

**З повагою,
начальник Управління експертного
забезпечення правосуддя Департаменту
з питань судової роботи та банкрутства
Міністерства юстиції України,
кандидат юридичних наук**

Н.М. Ткаченко

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!



З нагоди Дня судового експерта України, прийміть щирі вітання та побажання нових професійних здобутків і перемог, щоденного відчуття гордості за обраний вами складний, але дуже потрібний для захисту прав і свобод людини та законних інтересів юридичних осіб, фах.

Значна частина матеріалів поточного номера видання «Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління», сторін-

ки якого ви розкрили, присвячена проблемам теорії та практики судової експертизи. Зокрема, питанням класифікації та систематизації судової експертизи з питань інтелектуальної власності, аналізу основних тенденцій розвитку цього виду судової експертизи, а також особливостям формування корпусу атестованих за спец. 13.1.1-13.9 судових експертів в Україні. Приділено увагу окремим видам і об'єктам судової експертизи в Україні, а також процедурним і процесуальним питанням організації та проведення судових експертиз і експертних досліджень в Україні.

Переконали, що матеріали цього номеру часопису, який уже став цікавою платформою для співпраці правників, судових експертів, фахівців з публічного управління та економістів, висвітлюють не лише нові знання, а й запрошують до подальших наукових дискурсів і пошуку шляхів щодо забезпечення процесів державотворення, публічного управління та судової експертизи в Україні.

**З повагою,
заступник Головного редактора,
доктор юридичних наук, професор,
директор НДЦСЕ з питань
інтелектуальної власності Мін'юсту,
Заслужений юрист України**

В.Л. Федоренко

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 343.148 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-3-1-11-52>

Федоренко Владислав Леонідович

доктор юридичних наук, професор, директор, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 5921401.

ORCID 0000-0001-5902-1226

Тимощик Лілія Павлівна

кандидат економічних наук, учений секретар, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; torof@ukr.net; +38 044 5921401.

ORCID 0000-0002-7695-2169

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ГЕНЕЗИС, ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СИСТЕМА

Анотація: публікація присвячена актуальним проблемам і перспективам розвитку судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності в Україні в умовах судової реформи. Визначаються основні етапи утвердження, починаючи з 2002 року, та розвитку судової експертизи у сфері інтелектуальної власності в контексті генезису механізмів захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності. Відзначається унікальність і важливість діяльності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції в 2004-2019 роках у контексті розвитку досліджуваного виду судової експертизи.

Обґрунтовується, що судова експертиза з питань інтелектуальної власності – це цілеспрямована діяльність щодо отримання доказової інформації стосовно захисту права на об'єкти інтелектуальної власності, зміст якої полягає в дослідженні судовими експертами на основі спеціальних знань в галузі авторського права, права на знаки для товарів і послуг, права промислової власності, економіки інтелектуальної власності, об'єктів, явищ і процесів, з метою надання об'єктивних і належно обґрунтованих висновків, що є або будуть предметом судового розгляду.

Наголошується, що судово-експертна діяльність науково-дослідних установ судової експертизи (НДУСЕ) у сфері інтелектуальної власності на сьогодні не обмежується судовою експертизою. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27 липня 2011 р. № 804, захист об'єктів права інтелектуальної власності здійснюється також шляхом проведення атестованими судовими експертами експертних досліджень, результати яких оформлюються як: а) висновки експертних досліджень; б) консультативні повідомлення (висновки). Останні, враховуючи практику діяльності НДУСЕ в 2005-2018 роках, захищають право на об'єкти інтелектуальної власності при проведенні тендерних процедур і при наданні адміністративних послуг.

Відзначається, що судові експертизи об'єктів права інтелектуальної власності нині є досить багатоманітними, і для усвідомлення потенціалу цього виду судової експертизи, необхідно виявити їх основні види. Універсальним методологічним інструментом для цього є класифікація (від. лат. *classis* «розряд» і ... фіксація) судових експертиз з питань інтелектуальної власності, що є цілеспрямованою науково-практичною діяльністю щодо їх розподілу, на підставі попередньо виявлених критеріїв, на визначені види (класи) і групи судових експертиз об'єктів права інтелектуальної власності з метою подальшої систематизації.

Відповідно до обраних критеріїв (від грец. κριτήριον – «засіб судження»), а саме: 1) за об'єктами права інтелектуальної власності та експертними спеціальностями; 2) за кількістю експертних спеціальностей за якими проводиться судова експертиза; 3) за видами процесуальних проваджень, у межах яких проводяться судові експертизи з питань інтелектуальної власності; 4) за суб'єктами призначення та замовлення судових експертиз з питань інтелектуальної власності; 5) за підставами і порядком призначення судових експертиз з питань інтелектуальної власності; 6) за складністю проведення судових експертиз з питань інтелектуальної власності; 7) за суб'єктами проведення судових експертиз з питань інтелектуальної власності; 8) за кількістю судових експертів, залучених до проведення судової експертизи з питань інтелектуальної власності *etc*, здійснюється класифікація та загальна характеристика основних видів судової експертизи з питань інтелектуальної власності. Обґрунтовуються пропозиції щодо пріоритетів і перспектив розвитку конкретних видів судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності.

Формулюється висновок, що система (з грец. συνστημα – поєднання, утворення) судових експертиз з питань інтелектуальної власності є упорядкованою спільнотою різних видів судових експертиз і їх груп, поєднаних між собою доктринальними, предметними, функціональними, структурними і іншими зв'язків, що спрямовані на захист конституційного права на об'єкти права інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, об'єкт права інтелектуальної власності, судова експертиза, судова експертиза з питань інтелекту-

альної власності, класифікація судових експертиз з питань інтелектуальної, система судових експертиз у сфері інтелектуальної власності, Науково-дослідний центр з питань інтелектуальної власності.

Fedorenko Vladislav Leonidovich

Doctor of Law, Professor, Director of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 5921401.

ORCID 0000-0001-5902-1226

Timoshchik Liliya Pavlovna

Ph.D. in Economics, academic secretary of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; mopof@ukr.net; +38 044 5921401.

ORCID 0000-0002-7695-2169

FORENSIC EXAMINATION ON INTELLECTUAL PROPERTY: GENESIS, CONCEPT, CLASSIFICATION AND SYSTEM

Annotation: the publication is devoted to actual problems and prospects of development of forensic examination of objects of intellectual property rights in Ukraine in conditions of judicial reform. The main stages of approval, starting from 2002, and the development of forensic expertise in the field of intellectual property in the context of the genesis of mechanisms for the protection of intellectual property rights are determined. The uniqueness and importance of the activity of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property Issues of the Ministry of Justice in 2004-2019 is noted in the context of the development of the investigated type of forensic expertise.

It is grounded that the forensic examination on intellectual property issues is a deliberate activity in obtaining evidence information on the protection of the right to intellectual property, the content of which is to be investigated by court experts on the basis of special knowledge in the field of copyright, the right to signs for goods and services, industrial property rights, intellectual property, objects, phenomena and processes, in order to provide objective and properly substantiated conclusions that are or will be the subject of the court consideration.

It is noted that the forensic expertise of research institutes of forensic examination (NDUSE) in the field of intellectual property is not limited to forensic examination. In accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 27, 2011, No. 804, the protection of

intellectual property objects is also carried out by means of certified expert experts in expert studies, the results of which are issued as: a) conclusions of expert studies; b) advisory reports (conclusions). The latter, taking into account the practice of NDUSE activities in 2005-2018, protect the right to intellectual property rights when conducting tender procedures and providing administrative services.

It is noted that forensic examination of objects of intellectual property right now is quite diverse, and in order to realize the potential of this type of forensic examination, it is necessary to identify their main types. The universal methodological tool for this is the classification (from the Latin classis «discharge» and ... fixing) of forensic examinations on intellectual property issues, which is purposeful scientific and practical activity on their distribution, on the basis of pre-identified criteria, on certain types (classes) and groups of forensic examination of objects of intellectual property rights for the purpose of further systematization.

According to the selected criteria (from Greek κριτήριο – «means of judgment»), namely: 1) on objects of intellectual property rights and expert specialties; 2) by the number of expert specialties on which the forensic examination is conducted; 3) according to the types of procedural proceedings, in which judicial examinations on intellectual property issues are conducted; 4) on the subjects of appointment and ordering of forensic examinations on issues of intellectual property; 5) on grounds and the procedure for appointment of forensic examinations on issues of intellectual property; 6) the complexity of conducting forensic examinations on issues of intellectual property; 7) on subjects of conducting forensic examinations on questions of intellectual her property; 8) the number of forensic experts involved in the forensic examination of intellectual property etc, the classification and general characteristics of the main types of Forensic Expertise on Intellectual Property. The propositions on priorities and prospects of development of specific types of forensic examination of intellectual property objects are substantiated.

The conclusion is drawn that the system (from the Greek σύστημα – the combination, formation) of forensic examinations on intellectual property issues is an ordered community of different types of forensic examinations and their groups, interconnected by doctrinal, objective, functional, structural and other links directed to protect the constitutional right to objects of intellectual property rights.

Key words: intellectual property, object of intellectual property rights, forensic examination, forensic examination on intellectual property issues, classification of forensic examinations on intellectual issues, system of forensic examinations in the field of intellectual property, Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property.

Постановка питання в загальному вигляді. Розвиток сучасних держав передбачає ефективний захист ними права на об'єкти інтелектуальної власності. Адже ці об'єкти на сьогодні є не менш важливим показником економічного, соціального, культурного і духовного потенціалу держави, ніж її фінансові ресурси чи корисні копалини. Не даремно ключем до розвитку і процвітання інтелектуальноємних за своєю сутністю економік більшості держав-учасниць Європейського Союзу, США, Японії, Сінгапуру, Південної Кореї і ін. у XXI ст. стали саме розвинені системи адміністративного та судового захисту права на об'єкти права інтелектуальної власності.

Для України проблема розбудови і удосконалення ефективної системи захисту права на об'єкти інтелектуальної власності є, з одного боку, питанням збереження та примноження вітчизняного інтелектуального капіталу, а з іншого – наративом до євроінтеграції через реалізацію положень Угоди про асоціацію України з ЄС і інших міжнародних зобов'язань нашої держави у сфері захисту інтелектуальної власності. Відзначимо, що попри відомі недоліки у сфері правотворчої і правозастосовної практики з захисту права на об'єкти інтелектуальної власності в Україні, помітними і перспективними є й успіхи України у цій сфері. Зокрема, в Україні в 2002-2019 роках утвердилась і розвивається судова експертиза з питань інтелектуальної власності, що немає аналогів у більшості держав світу,

у 2019 році почне свою роботу Вищий суд з питань інтелектуальної власності, до Парламенту внесено низку підтриманих громадськістю ініціатив, які мають удосконалити чинне законодавство щодо захисту авторського права, права на винаходи і промислові зразки тощо.

У цьому контексті заслуговує на увагу, як на наш погляд, проблематика розвитку судової експертизи з питань інтелектуальної власності та її системи в Україні, яка розкривається у цій публікації з урахуванням системного аналізу теорії експертології та практики діяльності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту та Секції судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності присвячено роботи таких українських науковців як Г.О. Андрощук, О.Ф. Дорошенко, Л.М. Головченко, Н.В. Кісіль, П.П. Крайнев і ін. Положення та висновки згаданих робіт враховані при підготовці даної публікації. Насамперед, йдеться про навчальні видання «Судові експертизи у сфері інтелектуальної власності» (Вінниця, 2008 р.) за редакцією П.П. Крайнева [1], «Основи судової експертизи» (Х., 2016 р.) [2] і ін.

Загальна мета. Метою цієї публікації є формування оновлених наукових основ теорії та історії судової експертизи у сфері інтелектуальної власності в Україні в умовах судової реформи в Україні та обґрунтування стратегічних напрямків подальшого розвитку цього виду судової експертизи та удосконалення практики їх організації та проведення.

Викладення основного матеріалу.

1. Генезис і поняття судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності.

Як відомо, право інтелектуальної власності вперше було закріплене в англійському «Статуті Королеви Анни» (1710 р.). Ним заборонялося друкувати і передруковувати книги без погодження авторів і встановлювався 14-річний термін охорони авторських прав. у 1774 році це положення було реалізоване судом у рішенні за справою «Дональдсон vs Бекетта», яким було захищено 14-річний термін охорони авторських прав Дональдсона [3, с. 353].

Через століття право на об'єкти інтелектуальної власності було закріплене в Конституції штату Масачусетс 1789 року. Її положення унормовували, що «немає власності, яка належить людині більше, ніж та котра є результатом її розумової праці». Подібні положення містились і в конституціях колишніх європейських країн – Данії, Норвегії, Пруссії, Саксонії й ін. [4, с. 5].

Сама ж категорія «інтелектуальна власність» уперше була введена в широкий вжиток лише у 1850 році лібертаріанцем Л. Спу-

нером (1808-1887 рр.) [3, с. 351-353]. а закріплення правового режиму захисту інтелектуальної власності на міжнародному рівні відбулося на декілька десятиліть пізніше. Так, у 1883 році інтелектуальна власність була закріплена в одному з перших міжнародних договорів у цій сфері – у Паризькій конвенції з охорони промислової власності [5], а в 1886 р. – у Бернській конвенції про охорону літературних та художніх творів, яка діє до сьогодні, з останніми змінами у 1979 року [6].

З часом положення міжнародних договорів про охорону права на об'єкти інтелектуальної власності, насамперед – авторського права, були втілені в кін. XIX – на поч. XX ст. в законодавстві багатьох європейських держав. Зокрема, на Українських землях, які на той час входили до складу Австро-Угорської та Російської імперій, діяли австрійський Закон про авторське право на літературні та мистецькі твори і фотографії від 26 грудня 1895 року та російський Закон про авторське право від 20 березня 1911 року [7, с. 34].

Свого всебічного поширення категорія «інтелектуальна власність», в сучасному розумінні, отримала лише у другій половині XX ст. Так, ч. 2 ст. 27 Загальної декларації прав людини 1948 року визначила, що «кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, які є результатом наукових, літературних чи художніх творів, автором яких вона є» [8]. Тобто, Декларація утвердила та гарантувала право людини на во-

лодіння та користування результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності як важливий складник «загального ідеалу» прав людини.

Повага до права власності, як одного з фундаментальних прав людини, та науково-технічний прогрес сприяли визнанню та закріпленню в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. права людини користуватися результатами наукового прогресу та застосовувати ці результати на практиці, а також користуватися захистом моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, авторам яких вона є (ст. 15 Пакту) [9].

У наступному 1967 р. було прийнято Конвенцію про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (*WIPO*). Метою діяльності цього спеціалізованого агентства ООН Конвенція проголосила «сприяння охороні інтелектуальної власності в усьому світі шляхом співробітництва держав у взаємодії з будь-якою іншою міжнародною організацією». На сьогодні *WIPO* об'єднує 188 держав-членів і адмініструє 26 міжнародних угод.

Діяльність *WIPO* і окремих держав світу (Велика Британія, США, Франція, Швейцарія і ін.) сприяла запровадженню конвенційних механізмів захисту права інтелектуальної власності. у першу чергу, авторського права. Так, у 1971 і 1979 роках договірними сторонами, які були «натхненні однаковим бажанням охороняти

настільки ефективно й однаково, наскільки це можливо, права авторів, їх літературні і художні твори» [6], було оновлено Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів. у 1996 році було прийнято Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності (*WIPO*) про авторське право.

Міжнародні стандарти у сфері утвердження та захисту права інтелектуальної власності на сьогодні втілені в Конституції та законах України. Зокрема, ч. 1 ст. 41 Конституції України закріплює: «Кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» [10].

Право інтелектуальної власності, його об'єкти і суб'єкти, підстави виникнення, зміни, припинення й поновлення, майнові права та особисті немайнові права на об'єкти інтелектуальної власності, форми використання цих об'єктів, а також випадки правомірного використання, без згоди автора (творця) тощо, регулюються Цивільним кодексом України (ст. 433-448 і ін.) [11], законами України «Про авторське право і суміжні права» [12], «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [13], «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [14], «Про охорону прав на промислові зразки» [15], іншими актами чинного законодавства.

Норми, що регулюють відносини у сфері права інтелектуальної власності, як зазначено в Постанові Пленуму Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2012 р.

№ 12 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» отримали розвиток і в інших законах, наприклад, законах України «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм відеограм, комп'ютерних програм, баз даних», «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», «Про плеємну справу у тваринництві», «Про науково-технічну інформацію», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про державне регулювання у сфері трансферу технологій», «Про лікарські засоби» тощо [16]. у 2017-2019 роках Міністерство економічного розвитку і торгівлі України проводить роботу щодо удосконалення законодавства про захист прав громадян на інтелектуальну власність.

Виходячи із нормативного змісту вище названих актів законодавства, право інтелектуальної власності належить особам, які є творцями об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та іншим суб'єктам, яким належать особисті немайнові та/або майнові права інтелектуальної власності відповідно до положень законодавства.

Утверджене в Конституції та законах і міжнародних договорах України, право на об'єкти інтелектуальної власності гарантується та захищається державою та суспільством. На сьогодні можна виокремити судові (здійснювані в порядку

кримінального, адміністративного, цивільного та господарського судочинства) та позасудові (адміністративні, громадські – адвокатські) форми захисту права на об'єкти інтелектуальної власності в Україні. При цьому, важливим елементом у механізмі судового захисту цього права є інститут судової експертизи з питань інтелектуальної власності.

Судова експертиза з питань інтелектуальної власності є відносно новим і оригінальним видом судової експертизи, який утвердився в Україні в 2001-2002 роках і отримав свій подальший розвиток до сьогодні. Як відомо, на реалізацію положень Указу Президента України від 27 квітня 2001 року № 285 «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні», наша держава приєдналася до низки міжнародних договорів у сфері захисту права на об'єкти інтелектуальної власності, а також вжила заходів щодо утвердження в Україні дієвого інституційного механізму утвердження й захисту права інтелектуальної власності. Зокрема, утворення в Україні патентної бібліотеки та вивчення можливості створення спеціалізованого патентного суду [17] тощо.

На реалізацію згаданого Указу Президента України від 27 квітня 2001 року № 285 наказом Міністерства юстиції України від 17 січня 2002 р. № 4/5 Перелік основних видів судової експертизи та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям НДУ-

СЕ Мін'юсту та працівникам, що не працюють у таких НДУСЕ, було доповнено експертизою у сфері інтелектуальної власності. Цим наказом уперше в Україні було запроваджено 9 нових видів експертних спеціальностей: 1) дослідження об'єктів авторського права; 2) дослідження об'єктів суміжних прав; 3) дослідження, пов'язані з охороною прав на винаходи, корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції; 4) дослідження, пов'язані з охороною прав на промислові зразки; 5) дослідження, пов'язані з охороною прав на топографії інтегральних мікросхем; 6) дослідження, пов'язані з охороною прав на знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, зазначення походження товарів; 7) дослідження, пов'язані з охороною прав на конфіденційну інформацію; 8) дослідження, пов'язані з охороною прав на сорти рослин та породи тварин; 9) економічні дослідження, пов'язані з використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності. Цього ж року Центральна експертно-кваліфікаційна комісія Міністерства юстиції України атестувала перших судових експертів у сфері інтелектуальної власності, а також було створено Секцію судових експертиз об'єктів інтелектуальної власності в складі НКМР Мін'юсту [18, с. 11-12].

Таким чином, саме з 2002 року можна вести відлік фактичного утвердження та розвитку генезису судової експертизи з питань інтелектуальної власності. Саме в цей рік судово-експертна діяльність

у сфері інтелектуальної власності отримала своє законодавче, науково-методичне та організаційне забезпечення й трансформувалась у практично-прикладну площину.

Важливу роль у процедурно-процесуальному та методичному забезпеченні судової експертизи із питань інтелектуальної власності у цей час відіграв досвід узагальнення практики господарськими судами. Так, 10 червня 2004 року Вищий господарський суд України прийняв Рекомендації «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» (№ 04-5/1107) та Рекомендації «Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності» від 29 березня 2005 № 04-5/76 [19, с. 102]. Відповідні рекомендації виявилися ефективними і напрацьовувалися господарськими судами і в наступні роки [16; 20].

Уже 31 грудня 2004 року Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 984-р., за пропозицією Мін'юсту, було створено Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності, як спеціалізовану судово-експертну установу, віднесену до сфери управління Міністерства юстиції України [21], яка здійснює судово-експертну та наукову діяльність в сфері інтелектуальної власності. За понад 14 років своєї діяльності НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності утвердився

як головна науково-дослідна установа судової експертизи [22, с. 8-14]. Розвиток цього виду судової експертизи зумовив її науково-методичне обґрунтування, результати якого отримали нині свої втілення в 9 методиках, численних методичних рекомендаціях, підручниках, монографіях і інших публікаціях.

Отже, судова експертиза з питань інтелектуальної власності – це цілеспрямована професійна діяльність щодо отримання доказової інформації стосовно захисту права на об'єкти інтелектуальної власності, зміст якої полягає в дослідженні судовими експертами на основі спеціальних знань в галузі авторського права, права на знаки для товарів і послуг, права промислової власності, економіки інтелектуальної власності, об'єктів, явищ і процесів, з метою надання об'єктивних і належно обґрунтованих висновків, що є або будуть предметом судового розгляду.

Утім, судово-експертна діяльність науково-дослідних установ судової експертизи (НДУСЕ) у сфері інтелектуальної власності на сьогодні не обмежується судовою експертизою. НДУСЕ Мін'юсту, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27 липня 2011 р. № 804, «На замовлення фізичних чи юридичних осіб проведення експертних досліджень із застосуванням засобів і методів судової експертизи, результати яких оформлюються як висновки експертних досліджень, надання консультацій, що потребують спеціальних знань» [23].

Таким чином, окрім судових експертиз, захист об'єктів права інтелектуальної власності здійснюється шляхом проведення атестованими судовими експертами експертних досліджень, результати яких оформлюються як: а) висновки експертних досліджень; б) консультативні повідомлення (висновки). Останні, враховуючи практику діяльності НДУСЕ в 2005-2019 роках, захищають право на об'єкти інтелектуальної власності при проведенні тендерних процедур і при наданні адміністративних послуг. Хоча, консультативні висновки (повідомлення) за результатами експертних досліджень із питань інтелектуальної власності вимагають свого подальшого дослідження.

Отже, досліджуваний вид судової експертизи характеризується своєю багатоманітністю, що дозволяє класифікувати і систематизувати судову експертизу в сфері інтелектуальної власності. Результати класифікації та систематизації судової експертизи з питань інтелектуальної власності дозволять виявити стан, проблеми і перспективи розвитку судово-експертної діяльності в цій сфері.

2. Класифікація судової експертизи з питань інтелектуальної власності. Категорія «класифікація судових експертиз із питань інтелектуальної власності» є похідною від іншої, родової категорії – «класифікація судових експертиз», і є доволі вивченою в юридичній науці та експертології. у свою чергу, за основу знань

про класифікацію судових експертиз покладено зміст категорії «класифікація» (від. лат. *classis* «розряд» і ... фіксація) «... розподіл предметів за спільними ознаками з утворенням системи класів даної сукупності предметів» [24, с. 271]. у словниках класифікація також визначається як «... система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи за спеціальними ознаками» [25, с. 511] тощо.

Відповідно, класифікація судових експертиз з питань інтелектуальної власності є цілеспрямованою науково-практичною діяльністю щодо їх розподілу, на підставі попередньо виявлених критеріїв, на визначені види (класи) і групи судових експертиз об'єктів права інтелектуальної власності з метою подальшої систематизації.

При цьому, класифікація судових експертиз має не лише теоретико-методологічне, а й практично-прикладне значення, оскільки дозволяє оптимізувати судово-експертну діяльність з питань інтелектуальної власності, визначити тенденції її розвитку, та виявити з поміж них ключові напрямки розвитку цього виду судової експертизи.

Класифікація судової експертизи з питань інтелектуальної власності здійснюється відповідно до визначених критеріїв (від грец. κριτήριον – «засіб судження»), під якими прийнято розуміти «... ознаки, взяті за основу класифікації» [24, с. 305] відповідної експертизи.

За основу поширених на сьогодні критеріїв класифікацій судових експертиз із питань інтелектуаль-

ної власності традиційно беруться положення чинного законодавства про об'єкти права інтелектуальної власності та положення Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 [26], Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 03 березня 2015 р. № 301/5 [27] щодо переліку видів судових експертиз і експертних спеціальностей.

Свого часу П.П. Крайнев обґрунтовував комплексну класифікацію судових експертиз з питань інтелектуальної власності. Беручи до уваги властивості об'єктів права інтелектуальної власності, учений пропонував виокремлювати: а) об'єкти права промислової власності (об'єкти патентного права та засоби індивідуалізації (позначення)); б) об'єкти авторського права та суміжних прав; в) інші об'єкти права інтелектуальної власності (комерційна таємниця, в т.ч. ноу-хау і припинення недобросовісної конкуренції) [1, с. 20-26]. Нині ж навіть у ґрунтовних навчальних виданнях з питань судової експертизи в Україні науковці ототожнюють види відповідної експертизи переважно із експертними спеціальностями [2, с. 409].

Разом із тим, класифікація судових експертиз з інтелектуальної власності в умовах сьогодення потребує системи критеріїв, які допоможуть виявити усю їх багатоманітність і властивості, виміряти потенціал судово-експертної діяльності з питань інтелектуальної власності. Такими критеріями, на нашу думку, є:

- об'єкти права інтелектуальної власності та його властивості;
- вид процесуального провадження, в межах якого проводиться судова експертиза з питань інтелектуальної власності;
- суб'єкти призначення та замовлення судової експертизи з питань інтелектуальної власності;
- підстави та порядок призначення судової експертизи з питань інтелектуальної власності;
- суб'єкт проведення судової експертизи з питань інтелектуальної власності та ін.

3. Загальна характеристика основних видів судової експертизи з питань інтелектуальної власності та шляхи їх удосконалення.

3.1. Найчастіше за основу класифікації судової експертизи з питань інтелектуальної власності береться до уваги ***класифікація самих об'єктів права інтелектуальної власності***. Відповідно до ст. 420 Цивільного кодексу України, до об'єктів права інтелектуальної власності законодавство відносить: 1) літературні та художні твори; 2) комп'ютерні програми; 3) копії даних (бази даних); 4) фонограми, відеограми, передачі

(програми) організацій мовлення; 5) наукові відкриття; 6) винаходи, корисні моделі, промислові зразки; 7) компонування (топографії) інтегральних мікросхем; 8) раціоналізаторські пропозиції; 9) сорти рослин, породи тварин; 10) комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; 11) комерційні таємниці та ін. [11].

В «Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони» від 16 вересня 2014 р., яка у вересні 2017 року, після її ратифікації Нідерландами, була введена в дію, Глава 9 «Інтелектуальна власність» в частині 2 визначила стандарти щодо наступних об'єктів права інтелектуальної власності: 1) авторське право та суміжні права; 2) комп'ютерні програми; 3) копії даних (бази даних); 4) фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення, включно з кабельним мовленням; 5) торговельні марки; 6) географічні зазначення; 7) промислові зразки; 8) винаходи (патенти); 9) топографія напівпровідникових продуктів; 10) сорти рослин і породи тварин; 11) генетичні ресурси, традиційні знання та фольклор і ін. [28].

Подібні підходи поширені й у багатьох зарубіжних державах. До прикладу, в польському підручнику «Право інтелектуальної власності» (2015 р.) виділяють такі об'єкти, як: 1) авторське право і суміжні права; 2) аудіо-

візуальні твори; 3) бази даних; 4) комп'ютерні програми; 5) зображення та адресат кореспонденції; 6) патентне право; 7) право товарних знаків; 8) право промислових зразків; 9) позначення географічні; 10) зразки ужиткових витворів; 11) топографія мікросхем [7]. Хоча, слід відзначити, що серед судових експертиз, які проводяться в Польщі, зокрема в Інституті судових експертиз ім. д-ра, проф. Я. Зегна в Кракові (Міністерство справедливості), немає судових експертиз з питань інтелектуальної власності.

Основні об'єкти права інтелектуальної власності, визначені Цивільним кодексом України та Угодою про асоціацію України з ЄС, не є вичерпними. До прикладу, такий об'єкт, як «літературні та художні твори» деталізується у частині 1 ст. 2 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів [6], частині 1 ст. 433 Цивільного кодексу України [11], частині 1 ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [12]: романи, поеми, статті та інші письмові твори; лекції, промови, проповіді та інші усні твори; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори; музичні твори (з текстом або без тексту); аудіовізуальні твори; твори живопису, архітектури, скульптури та графіки і ін. До того ж, далеко не всі об'єкти права інтелектуальної власності на практиці, з різних причин (недосконалість законодавства, відсутність спорів *etc*), є предметом судового спору, а відповідно – предметом судової

експертизи з питань інтелектуальної власності.

На сьогодні, закріплений у п. 1.2.5 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 [26] та в Додатку 6 до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів (пункт 3 розділу V), затвердженого наказом Міністерства юстиції України 03.03.2015 № 301/5, Перелік видів судових експертиз, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцем науково-дослідних установ судових експертиз (*далі – НДУСЕ*) Мін'юсту (*Таблиця 1*) [27], відповідно до якого атестуються судові експерти НДУСЕ і судові експерти, які не працівниками НДУСЕ, в цілому відтворює систему об'єктів права інтелектуальної власності, закріплену в Цивільному кодексі України. Власне, наведена в Таблиці 1 класифікація судових експертиз з питань інтелектуальної власності залишається найбільш поширеною, а в новому «Посібнику для суддів з інтелектуальної власності» (2018 р.) [29, с. 370-371] – безальтернативною.

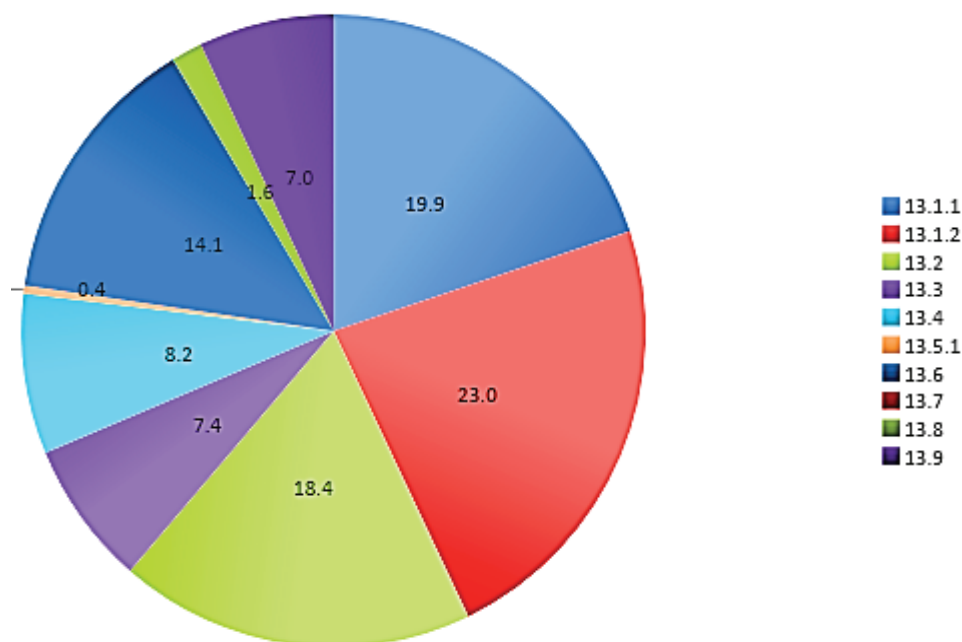
Разом із тим, далеко не всі види експертних спеціальностей з питань інтелектуальної власності, із Переліку, наведеного вище, виявилися витребуваними у судово-експертній діяльності. Це підтверджує динаміка розподілу судових експертиз з питань інтелектуальної власності з 2016 по 2018 рік, наведена нижче на рисунках 1-3.

Перелік видів судових експертиз,
за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науко-
во-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту

	Види та підвиди судових експертиз	Індекси експертних спеціаль- ностей	Види експертних спеціальностей
Експертиза у сфері інтелектуальної власності			
30.1	Літературних і худож- ніх творів	13.1.1	Дослідження, пов'язані з літе- ратурними, художніми творами, та інші
		13.1.2	Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних)
30.2	Фонограм, відеогам, програм (передач) ор- ганізацій мовлення	13.2	Дослідження, пов'язані з вико- наннями, фонограмами, відео- грамами, програмами (передача- ми) організацій мовлення
30.3	Винаходів і корисних моделей	13.3	Дослідження, пов'язані із вина- ходами і корисними моделями
30.4	Промислових зразків	13.4	Дослідження, пов'язані з про- мисловими зразками
30.5	Сортів рослин і порід тварин	13.5.1	Дослідження, пов'язані із сорта- ми рослин
		13.5.2	Дослідження, пов'язані з поро- дами тварин
30.6	Комерційних (фір- мових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень	13.6	Дослідження, пов'язані з ко- мерційними (фірмовими) най- менуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазна- ченнями
30.7	Топографій інтеграль- них мікросхем	13.7	Дослідження, пов'язані з топо- графіями інтегральних мікро- схем
30.8	Комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналіза- торських пропозицій	13.8	Дослідження, пов'язані з ко- мерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропози- ціями
30.9	Економічна у сфері ін- телектуальної власності	13.9	Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності

Рисунок 1

Розподіл судових експертів за спеціальностями станом на 15.12.2016 року.



Аналізуючи структуру судових експертиз з питань інтелектуальної власності в 2016 році слід зазначити, що найбільшу питому вагу серед спеціальностей займають спеціальності:

- 13.1.2 – «Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (бази даних)» – 23,0 %;

- 13.1.1 – «Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами, та інші» – 19,9 %;

- 13.2 – «Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення» – 18,4 %;

Найменшу питому вагу займають спеціальності:

- 13.5.2 – «Дослідження, пов'язані з породами тварин» – 0 %;

- 13.7 «Дослідження, пов'язані з топографіями інтегральних мікросхем» – 0 %;

- 13.5.1 «Дослідження, пов'язані із сортами рослин» – 0,4%; спеціальність 13.8 «Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями» – 1,6%.

Аналіз структури судових експертиз з питань інтелектуальної власності в 2017 році дозволяє зробити висновок, що найбільшу питому вагу серед спеціальностей займають спеціальності:

- 13.1.2 – «Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (бази даних)» – 21,6 %;

- 13.1.1 – «Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами, та інші» – 17,8 %;

- 13.2 – «Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення» – 16,4 %.

Натомість, найменшу питому вагу займали наступні судово-експертні спеціальності:

- 13.5.2 «Дослідження, пов'язані з породами тварин» – 0 %;
- 13.7 «Дослідження, пов'язані з топографіями інтегральних мікросхем» – 0 %;

- 13.5.1 «Дослідження, пов'язані із сортами рослин» – 1,0 %;
- 13.8 «Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями» – 2,4%.

Рисунок 2

Розподіл судових експертів за спеціальностями станом на 11.12.2017 року.

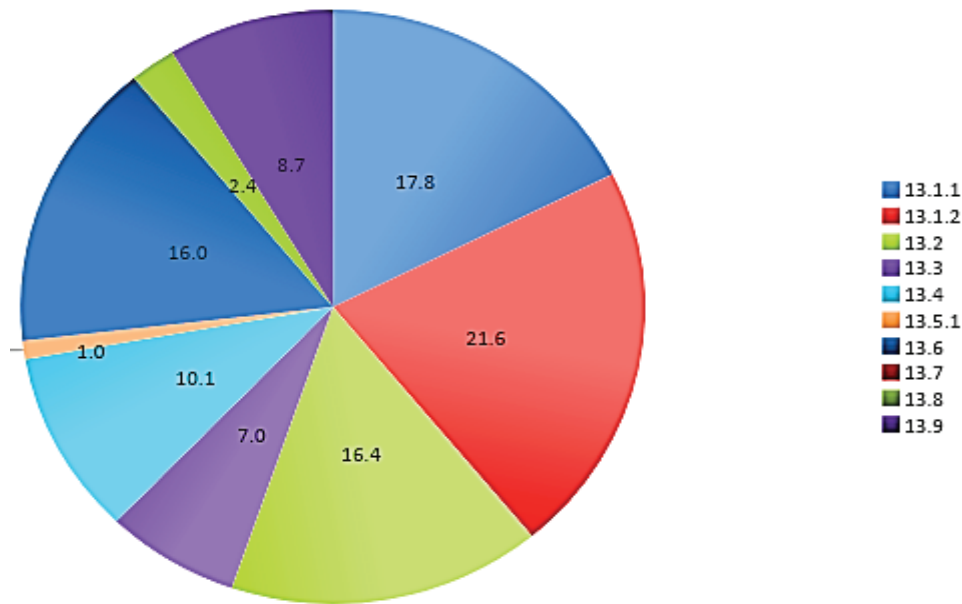
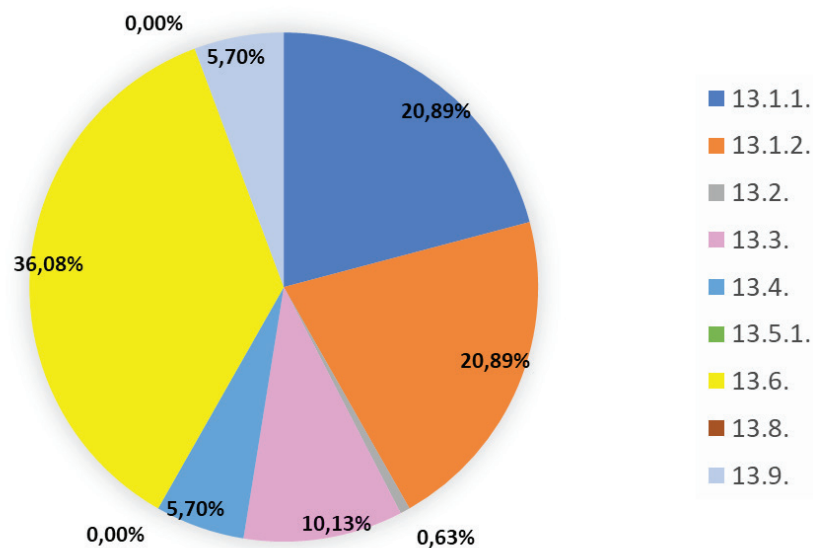


Рисунок 3

Розподіл судових експертів, проведених у НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України у 2018 році за спеціальностями (станом на 31.12.2018 року)



Аналіз проведених Науково-дослідним центром судових експертиз з питань інтелектуальної власності Мін'юсту експертиз і експертних досліджень інтелектуальної власності за 2018 рік, дозволяє виявити, що найбільшу питому вагу з них займають спеціальності:

- 13.6 – «Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями» – 36,08%;

- 13.1.2 – «Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних)» – 20,89 %;

- 13.1.1 – «Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами, та інші» – 20,89 %;

- 13.4 – «Дослідження, пов'язані з промисловими зразками» – 5,7 %.

Водночас, найменш поширеними є наступні судово-експертні спеціальності:

- 13.5.2 – «Дослідження, пов'язані з породами тварин» – 0 %;

- 13.7 – «Дослідження, пов'язані з топографіями інтегральних мікросхем» – 0 %;

- 13.5.1 – «Дослідження, пов'язані із сортами рослин» – 0 %;

- 13.2 – «Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення» – 0,63 %;

- 13.8 – «Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями» – 1,6%.

Наведений аналіз судово-експертної діяльності з питань інте-

лектуальної власності у 2016-2018 роках, а також аналіз Реєстру атестованих судових експертів та Реєстру методик проведення судових експертиз, дозволяє зробити висновок про наявність т.з. «мертвих» судово-експертних спеціальностей. Ідеться про спеціальності: 13.5.2 – «Дослідження, пов'язані з породами тварин» і 13.7 – «Дослідження, пов'язані з топографіями інтегральних мікросхем» та, частково, про спеціальність 13.5.1 – «Дослідження, пов'язані із сортами рослин».

Так, за спеціальностями 13.5.2 – «Дослідження, пов'язані з породами тварин» і 13.7 – «Дослідження, пов'язані з топографіями інтегральних мікросхем» в Україні за останні 3 роки відсутні:

- судові справи, розгляд яких потребує проведення судової експертизи за спеціальностями 13.5.2 і 13.7;

- атестовані судові експерти, в тому числі, зі стажем роботи за спеціальністю понад 3 роки, що дозволяє рецензувати висновки і брати участь в атестації за відповідними спеціальностями (13.5.2 і 13.7);

- методики проведення судових експертиз, і навіть методичні рекомендації щодо проведення експертних досліджень за спеціальностями 13.5.2 і 13.7.

До того ж, суттєво обмежена кількість судових експертів (1), відсутність методик експертних досліджень і обмежена практика проведення судових експертиз і експертних досліджень в останні роки спостерігається й стосовно

експертної спеціальності 13.5.1 – «Дослідження, пов'язані із сортами рослин».

З огляду на вище зазначене, керівництво НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності винесло на початку 2018 року питання щодо оптимізації системи експертних спеціальностей з питань інтелектуальної власності на розгляд Секції судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України. На весінньому засіданні цієї Секції, що відбулося 26 квітня 2018 року, обговорення питання про спеціальності 13.5.1 – «Дослідження, пов'язані із сортами рослин»; 13.5.2 – «Дослідження, пов'язані з породами тварин» і 13.7 – «Дослідження, пов'язані з топографіями інтегральних мікросхем» в системі експертних спеціальностей з інтелектуальної власності, із залученням до дискусії провідного наукового співробітника сектору патентного права відділу промислової власності НДІ інтелектуальної власності НАПрН України В. Пічура, який тривалий час був судовим експертом за спеціальностями 13.5.1 і 13.5.2

В. Пічур відзначав, що у 2018 році до Державного реєстру сортів рослин України було внесено більше 11 000 сортів, що дало змогу організувати внутрішній ринок сортів рослин. Виходячи з практики виконання науково-селекційних програм можна стверджувати, що більшість нових сортів рослин створюються під час

виконання селекціонерами службових обов'язків або окремого доручення роботодавця, а 95–98 % робіт, пов'язаних зі створенням нових ліній рослин, популяцій або нових селекційних здобутків, здійснюються у відповідних наукових або навчальних закладах за рахунок коштів державного бюджету або коштів певних суб'єктів підприємництва, що займаються виробництвом насіння (садівного матеріалу) нових сортів, виходячи з реальних потреб держави та суспільства.

Результати аналізу порядку опрацювання вітчизняного законодавства у сфері правової охорони сортів рослин підтверджують той факт, що замовниками та ініціаторами розробки Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» від 21 квітня 1993 року № 3116-XII були саме селекціонери. Вони намагались створити міцні й надійні ланки правового ланцюга, що дозволив би поєднати їх законні інтереси з інтересами суспільства і держави.

Нині, на думку В. Пічура, стримуючим фактором реалізації генетичного потенціалу національних сортових рослинних ресурсів, як показує досвід розвинутих країн світу та передових господарств України, є недоліки з впровадженням нових сортів рослин, які викликані низьким рівнем співпраці власника сорту, виробника насіння і державного регулювання цих процесів.

У процесі дискусії висловлювалися й інші думки з обговорюваного питання. Проаналізувавши

їх, Секція одноголосно прийняла рішення вилучити експертні спеціальності 13.5.1, 13.5.2 і 13.7 із переліку спеціальностей, за якими НДУСЕ проводять експертні дослідження, з можливістю їх відновлення у разі, коли у судів, органів досудового слідства, суб'єктів господарювання, юридичних і фізичних осіб об'єктивно виникнуть реальні, а не гіпотетичні, потреби в проведенні відповідних експертних досліджень і експертиз. Також було наголошено на потребі подальшого обговорення цієї проблематики з повторним винесенням цього ж питання на осінні засідання Секції судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності та Секції з теоретичних, загально-методичних, процесуальних та організаційних питань судової експертизи НКМР.

З огляду на те, що спеціальність 13.5.1 – «Дослідження, пов'язані із сортами рослин» на сьогодні представлена в Україні одним атестованим судовим експертом (Н. Кісіль), реальним досвідом проведення відповідних експертних досліджень і має перспективи для розвитку, на осінніх засіданнях профільних секцій НКМР було прийнято рішення: спеціальність 13.5.1 залишити без змін, а спеціальності 13.5.2 – «Дослідження, пов'язані з породами тварин» і 13.7 – «Дослідження, пов'язані з топографіями інтегральних мікросхем» вилучити із Переліку видів судових експертиз, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту без зміни назви ін-

ших спеціальностей і їх нумерації, з можливістю їх відновлення за реальної потреби. Відповідне рішення було підтримане 20 грудня 2018 року Президією НКМР при Міністерстві юстиції України.

З метою оптимізації системи експертних спеціальностей з питань інтелектуальної власності та наближення її до реальних потреб судово-експертної діяльності в Україні передбачено внесення в 2019 році відповідних змін Наказу Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5 [27].

На весінньому засіданні Секції судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, проведеному 17 травня 2019 року, було порушене питання про перспективність об'єднання споріднених спеціальностей. Зокрема, на підставі узагальнення практики проведення судових експертиз і експертних досліджень у 2016-2018 роках, було запропоновано розглянути питання про об'єднання спеціальностей 13.1.1 «Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами та інші» та 13.2 «Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення». Це ж питання, з метою напрацювання єдиних теоретико-методологічних підходів, було обговорено на весняному засіданні Секції з теоретичних, загально-методичних, процесуальних та організаційних питань судової експертизи Науково-консультативної та методичної

ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України. у разі підтримки цього рішення на осінніх засіданнях відповідних секцій і на Президії НКМР при Міністерстві юстиції України, спеціальності 13.2 може бути об'єднана у межах спеціальності 13.1.1. Обговорюється питання питання й щодо одночасного її об'єднання й зі спеціальністю 13.1.2.

3.2. Наступним критерієм класифікації досліджуваних судових експертиз є **вид процесуального провадження, в межах якого проводиться судова експертиза з питань інтелектуальної власності**. Цей критерій охоплює не всі експертні дослідження з питань інтелектуальної власності, а лише ті, що: а) призначені ухвалами судів і постановами органів досудового слідства, по кримінальним справам, відкритим до березня 2017 року; б) здійснюються на замовлення сторони процесу, тобто, по справам які уже розглядаються в судах.

Згідно з п. 14) ч. 1 ст. 92 Конституції України, засади судової експертизи визначаються виключно законами України [10]. Оскільки, метою судової експертизи, відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», є «... надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [30], судово-експертна діяльність у сфері інтелектуальної власності враховує спеціалізацію судів. Згідно з ст. 18 «Спеціалізація судів» Закону України «Про судоустрій і статус суддів»:

«1. Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних,

господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. ...» [31].

Провадження за визначеними законодавством справами здійснюються відповідно до вимог чинного процесуального законодавства України, вміщеного насамперед у відповідних процесуальних кодексах: Цивільному процесуальному кодексі, Кримінальному процесуальному кодексі України, Господарському процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України. Хоча, послідовність юрисдикцій можна визначати і з огляду поділу матеріального і процесуального права на публічне і приватне.

Таким чином, в Україні на сьогодні діють наступні юрисдикції, у межах яких можуть проводитись експертизи з питань інтелектуальної власності:

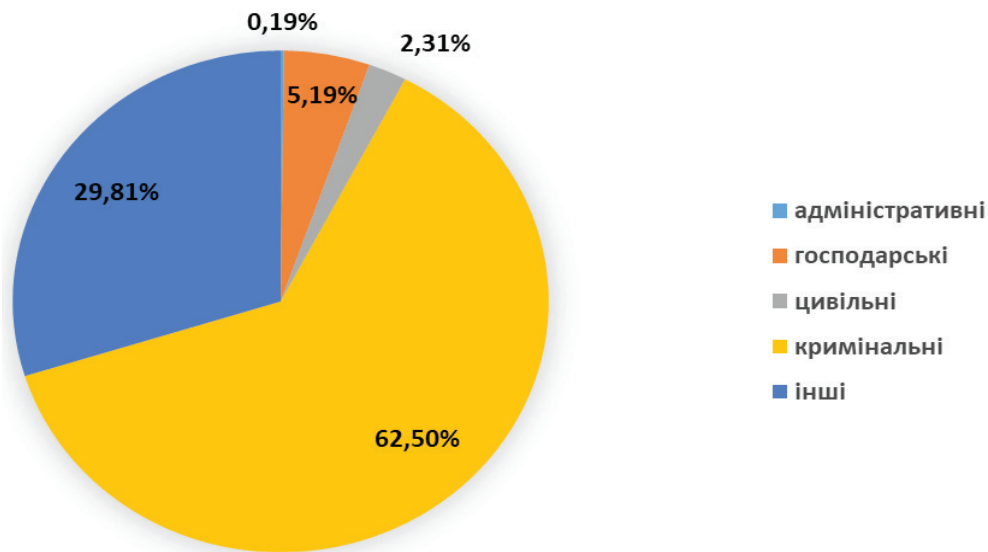
- адміністративне судочинство;
- кримінальне судочинство;
- цивільне судочинство;
- господарське судочинство.

Аналіз судово-експертної діяльності НДЦСЕ з питань інтелектуальної діяльності в 2018 році щодо проведення експертиз і експертних досліджень у межах вище зазначених видів судочинства дозволяє зробити висновок про те, що за питомою кількістю проведених Центром у 2018 році експертиз з інтелектуальної власності (*Рисунок 4*), вони розташовані по низхідній наступним чином:

- судові експертизи, проведені у межах господарського судочинства (17%);

Рисунок 4

Результати експертної роботи Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності в 2018 році за категоріями справ



- судові експертизи, проведені у межах цивільного судочинства (10%);
- судові експертизи, проведені у межах кримінального судочинства (7%);
- судові експертизи, проведені у межах адміністративного судочинства (1%).

Разом із тим, застосування такого критерію, як вид судочинства, в межах якого здійснюється експертне дослідження з інтелектуальної власності, не дозволяє класифікувати за ним усі відповідні експертні дослідження. Значна кількість експертних досліджень з питань інтелектуальної власності (біля 65 % від загальної численності, проведених у 2018 році), що проводяться НДУСЕ на замовлення фізичних чи юридичних осіб, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 27.07.2011 р. № 804, здійснюється «... із застосуванням засобів і методів судової експертизи, результати

яких оформлюються як висновки експертних досліджень, надання консультацій, що потребують спеціальних знань» [23]. Вони проводяться до або поза межами судових і досудових проваджень, що дозволяє класифікувати їх як позапроцесуальні експертні дослідження.

До того ж, висновки експертних досліджень і консультативні повідомлення, які надаються за результатами позапроцесуальних експертних досліджень з питань інтелектуальної власності, мають множинне призначення й застосовуються не лише для підготовки до судового оскарження деліктів у сфері інтелектуальної власності. Виходячи з досвіду проведення відповідних експертних досліджень у НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності в 2016-2018 рр., вони використовуються для забезпечення:

- вимог про припинення порушення права на об'єкт інтелектуальної власності;

- правової позиції при застосуванні процедури досудового (медіаційного) примирення сторін;
- проведення адміністративних процедур, зокрема, тендерних процедур щодо закупівлі програмних продуктів і програмно-апаратних комплексів *etc* за переговорною процедурою (ст. 35 Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р.);
- судового позову про порушення права на об'єкт інтелектуальної власності та ін.

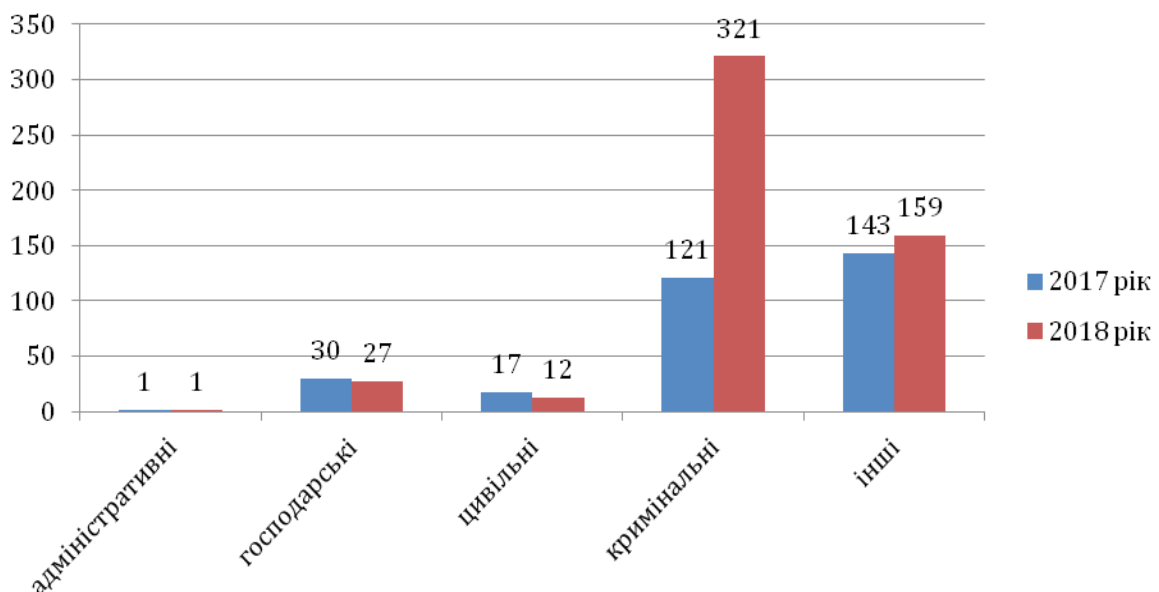
При цьому, на практиці висновки експертних досліджень і консультативні висновки (повідомлен-

ня) можуть бути використані їх замовником для забезпечення не однієї, а двох і більше із зазначених вище цілей.

Також відзначимо, що запропонована класифікація судово-експертної діяльності в сфері інтелектуальної власності суттєво відрізняється від структури всієї судово-експертної діяльності, що здійснюється НДЦСЕ з інтелектуальної власності, включаючи такі експертні спеціальності, як судово-економічна експертиза (спец. 11.1, 11.2, 11.3), а також інженерно-технічна експертиза за спеціальностями 10.9 і 10.17 (*Рисунок 5*).

Рисунок 5

Динаміка результатів експертної роботи Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності за категоріями справ



Не складно помітити, стрімке зростання після новелізації в 2017 році Закону України «Про судову експертизу» та Кримінального процесуального кодексу України в частині певної «монополії» державних НДУСЕ на проведення криміналістичних експертиз [32], саме

судових експертиз, які проводяться в межах кримінальних проваджень.

Разом із тим, наведені вище Рисунок 7 і Рисунок 8 засвідчують тенденцію щодо зменшення кількості судових експертиз у справах за кримінальними провадження з одночасним посиленням їх склад-

Рисунок 6

Динаміка результатів експертної роботи Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності за категоріями справ

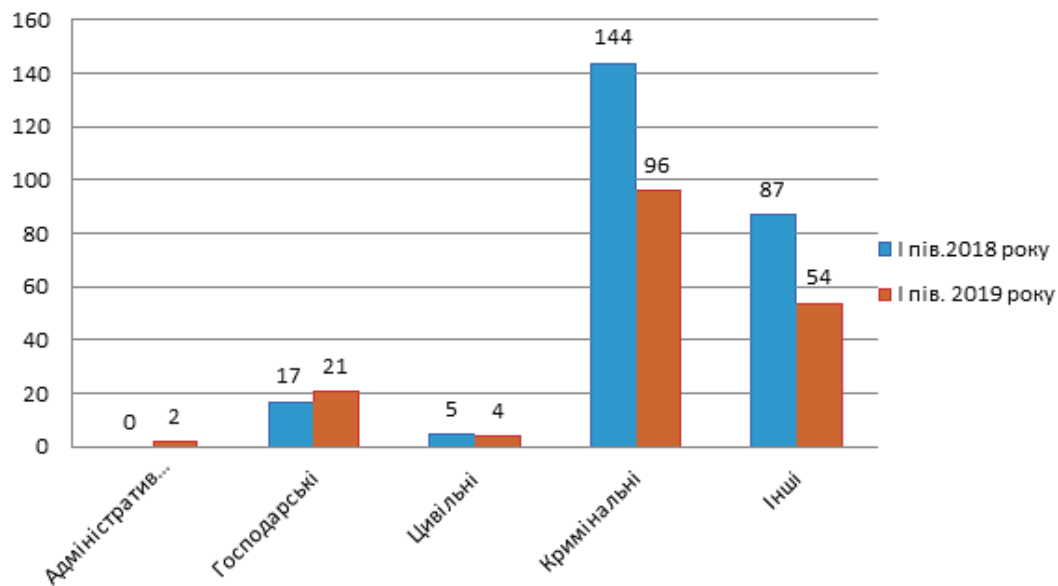
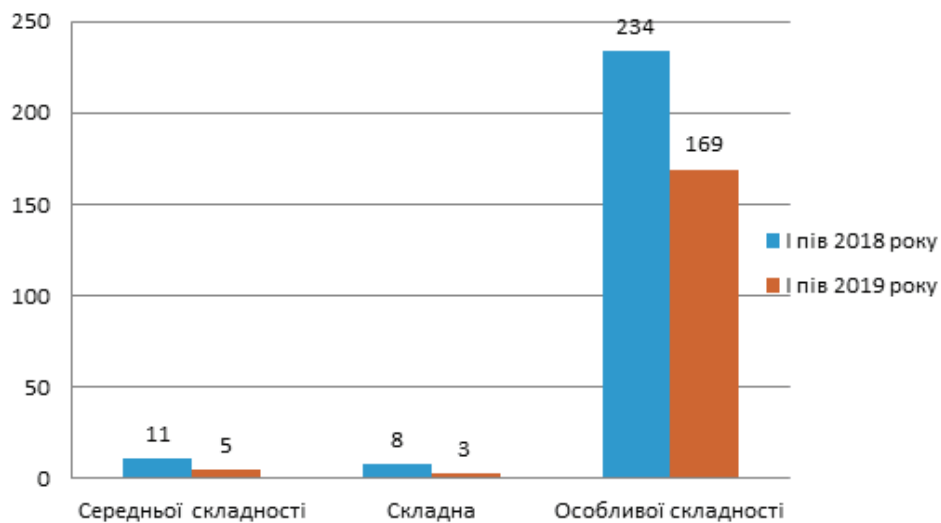


Рисунок 7

Динаміка результатів експертної роботи Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності за кількістю виконаних експертиз



ності. Про це свідчать співставлення відповідних показників судово-експертної діяльності Центру у перших півріччях 2018 і 2019 років.

Серед множини чинників, які вплинули на певне зниження кількості судових експертиз за кримінальними провадженнями, можна назвати й вичерпність криміналь-

них справ, порушених органами досудового розслідування та внесеними в ЄРДР до 15 березня 2018 року. Кількість судових експертиз, призначених у кримінальних провадженнях слідчими суддями до Центру в 2019 році зрівнявся з кількістю судових експертиз, які призначаються постановами слід-

Рисунок 8

Динаміка результатів експертної роботи Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності за кількістю затрачених експертгодин

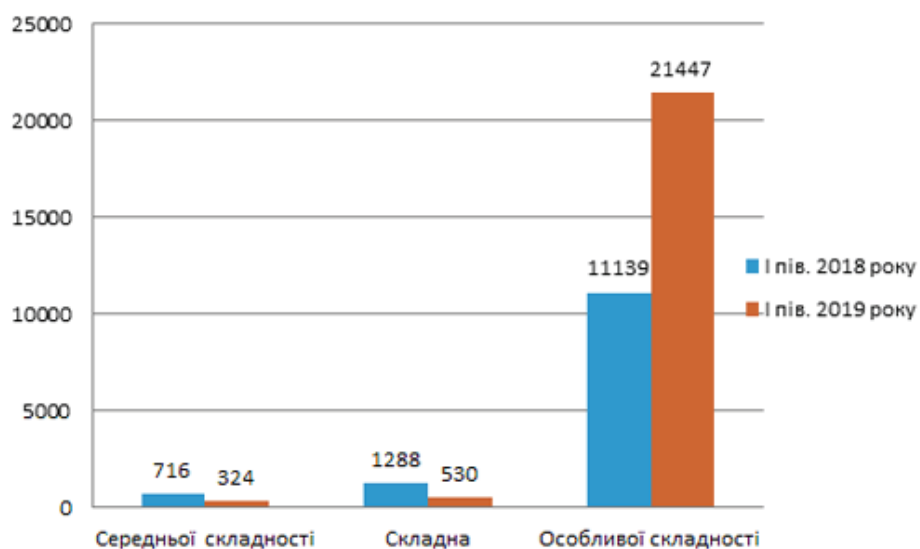
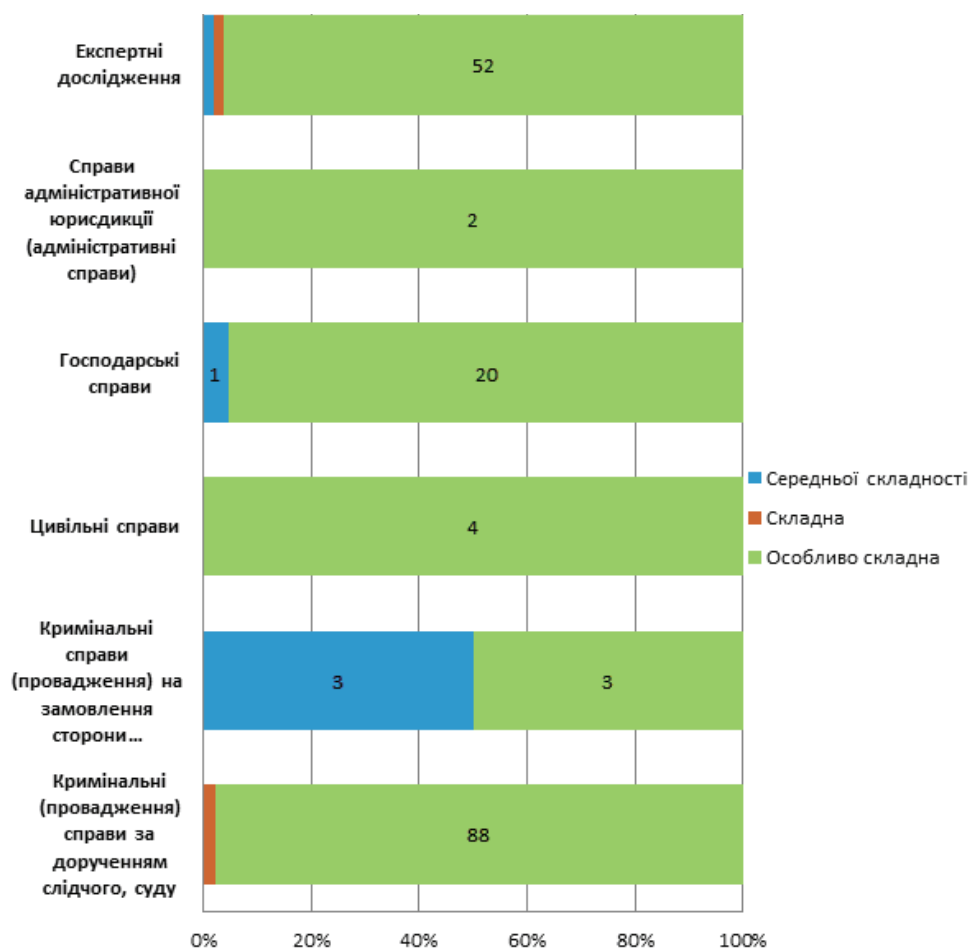


Рисунок 9

Результати експертної діяльності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності за I півріччя 2019 року за складністю з урахуванням категорій справ



чих органів досудового слідства та детективів НАБУ. Нині ця тенденція демонструє свою незворотність.

При цьому, як засвідчує Рисунок 9, посилення частки особливо складних судових експертиз призводить до збільшення кількості експертогодин, затрачених судовими експертами для їх проведення.

3.3. Попередньо нами було виокремлено такий критерій класифікації як підстави та порядок призначення судової експертизи з питань інтелектуальної власності.

Як відомо, судова експертиза не може проводитись судовим експертом довільно, на свій розсуд. Згідно зі ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу», підставою призначення судової експертизи є: «... відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб» [30].

Це положення чинного законодавства деталізується в процесуальних кодексах і у п. 1.8 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5. в останній встановлено, що підставою для проведення судової експертизи є:

- процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом);
- письмове звернення потерпілого чи сторони захисту кримінального провадження, тобто

– документ про призначення експертизи (залучення експерта);

- письмова заява (лист) замовника (юридичної або фізичної особи) з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються [26].

Ці ж підстави проведення судової експертизи детально визначені в Законі України «Про судову експертизу», Цивільному процесуальному кодексі, Кримінальному процесуальному кодексі України, Господарському процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України та є актуальними в Україні й для проведення судової експертизи з питань інтелектуальної власності. Новелізація процесуального законодавства про проведення судової експертизи була здійснена у Законі України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 р. [32].

До прикладу, ст. 242 «Підстави проведення експертизи» Кримінального процесуального кодексу України встановлює, що: «Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання» [33]. При цьому, відповідне положення застосову-

ється лише до кримінальних справ, по яким відомості про кримінальне правопорушення, внесені в Єдиний реєстр досудових розслідувань після 15.03.2018 року [32]. Проведення судової експертизи з кримінальних справ, порушених до цього часу здійснюється на підставі постанови органів досудового розслідування.

Натомість, у ч. 3 ст. 102 Цивільного процесуального кодексу України передбачено, що висновок експерта може бути підготований не лише на підставі ухвали суду, а і на замовлення учасника справи. Кількість експертиз з питань інтелектуальної власності на замовлення учасника справи демонструвала динаміку до зростання. Зокрема, НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності в 2018 році проведено біля 80 таких експертиз. Хоча, до проведення модернізації процесуальних кодексів в Україні в 2017 році цей вид експертизи законодавством не передбачався.

Таким чином, підставами для проведення судових експертиз і експертних досліджень з питань інтелектуальної власності, виходячи із їх кількісних показників, на сьогодні можуть бути:

- ухвали судів, включаючи ухвали слідчого судді;
- заява (лист) замовника (фізичної або юридичної особи) на проведення експертного дослідження;
- замовлення експертизи учасником справи у цивільних провадженнях;
- постанови органів досудового розслідування по кримінальних справам, внесеним до ЄРДР до 15.03.2018 року;

- письмове звернення потерпілого чи сторони захисту кримінального провадження.

Відповідно до процесуального порядку проведення судових експертиз із питань інтелектуальної власності такі експертизи, згідно з п. 1.2.11 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, можуть бути:

- первинні, коли об'єкт права інтелектуальної власності досліджується вперше;
- додаткові, коли необхідно провести додаткові дослідження та дослідити додаткові матеріали;
- повторні, коли досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередніх) експертизи (експертиз) [26]. Цей вид експертизи віднесено Законом України «Про судову експертизу» до гарантій незалежності експерта та правильності його висновку [30].

З практики профільної діяльності судово-експертної діяльності НДЦСЕ з питань інтелектуальної в 2017-2018 роках можна зробити висновок, що інститут додаткових і повторних експертиз застосовується рідко. До прикладу, в 2018 році в Центрі було проведено 3 повторні експертизи, що складає 3,7 % від загальної численності проведених за цей час експертиз з питань інтелектуальної власності. За цей же період у НДУСЕ Мін'юсту було проведено загалом 10 повторних експертиз, в Експертній службі МВС України – 10 повторних експертиз, судовими експертами, які не працівниками

державних судово-експертних установ – 8. Таким чином, кількість повторних експертиз в сфері інтелектуальної власності залишається не значною, але вищою, порівняно з іншими видами судових експертиз, а їх проведення сприяє підвищенню якості судово-експертної діяльності. І, звичайно ж, повторна експертиза не є синонімом слова «правильна», а обмеження кількості таких експертиз законодавством не передбачено.

Наведена класифікація (первинні, додаткові, повторні) застосовується насамперед до судових експертиз у сфері інтелектуальної власності і унормовується в процесуальних кодексах України. Натомість, для експертних досліджень та експертиз на замовлення учасника цивільної справи цей критерій не є визначальним, оскільки вони є «первинними» за визначенням.

3.4. Ще одним важливим критерієм проведеної нами класифікації, що тісно пов'язаний із попередньо проаналізованим, є **суб'єкти призначення (замовлення) судової експертизи з питань інтелектуальної власності**. На відміну від окремих держав-учасниць ЄС, в яких існують державні спеціалізовані установи судової експертизи, до прикладу в Польщі, де судова експертиза призначається виключно суб'єктами державної влади (судами, органами досудового слідства та, як виняток, органами державного управління), в Україні суб'єктами призначення та замовлення судової експертизи, в тому числі й з питань інтелектуальної власності, окрім судів і органів досудового

слідства, є також юридичні та фізичні особи.

Аналіз положення Закону України «Про судову експертизу», Цивільного процесуального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, інших нормативно-правових актів у сфері судової експертизи та узагальнення профільної судово-експертної діяльності НДЦСЕ з питань судової експертизи дозволяє виокремити, виходячи із нормативного змісту чинного законодавства, наступні суб'єкти призначення (замовлення) таких експертиз:

- суди;
- органи досудового розслідування, визначені ст. 38 КПК України;
- юридичні особи приватного та публічного права;
- фізичні особи.

Водночас, аналіз судово-експертної діяльності НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності з проведення експертиз і експертних досліджень за замовниками дозволяє зробити висновок про те, що за питомою кількістю проведених у 2018 році експертиз (*Рисунк 10*), вони розташовані по низхідній наступним чином:

- судові експертизи, проведені на замовлення підприємств,

Рисунок 10

Результати експертної роботи Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності в 2018 році за замовниками

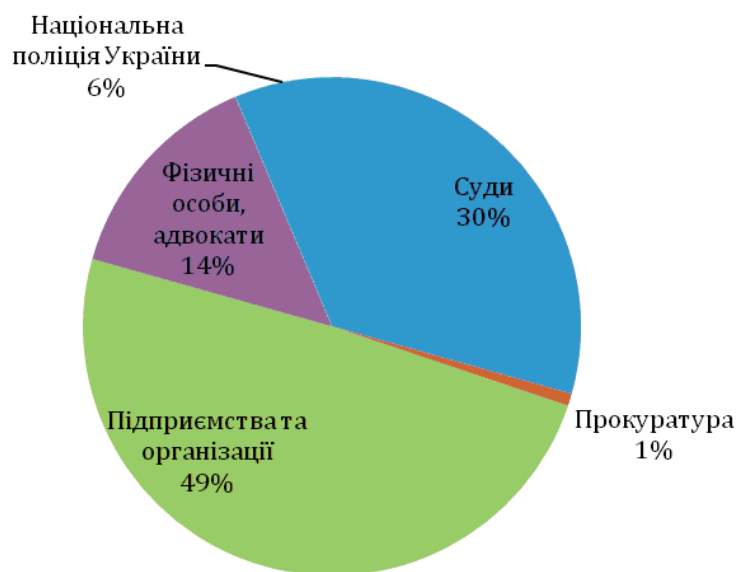


Рисунок 11

Результати експертної роботи Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності за I півріччя 2018 року за замовниками

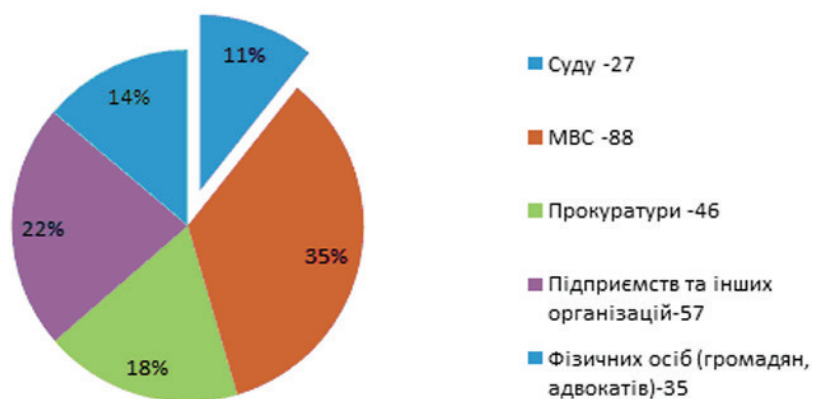
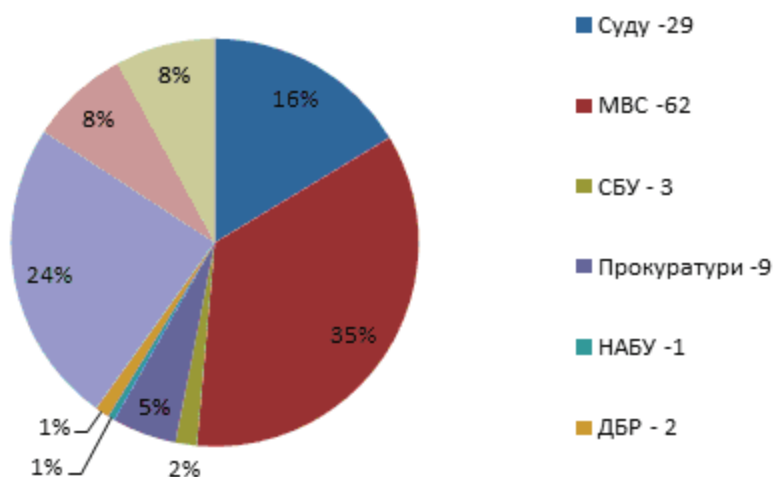


Рисунок 12

Результати експертної роботи Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності за I півріччя 2019 року за замовниками



організацій і установ (юридичних осіб) (49 %);

- судові експертизи, проведені за ухвалами судів (30%);
- судові експертизи, проведені на замовлення фізичних осіб та адвокатів (14%);
- судові експертизи, проведені на замовлення Національної поліції України (6%);
- судові експертизи, проведені на замовлення прокуратури (1 %).

3.5. Не менш важливим критерієм класифікації експертних досліджень з питань інтелектуальної власності є **суб'єкти їх проведення**. Відповідні суб'єкти визначені в ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» та процесуальних кодексах України. Ними виступають:

- науково-дослідні установи судової експертизи (НДУСЕ);
- судові експерти, які не є працівниками НДУСЕ;
- інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань.

До державних НДУСЕ, відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», належать:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України [30].

Хоча, не в усіх НДУСЕ є атестовані судові експерти з питань інтелектуальної власності, які проводять експертизи і експертні дослідження в сфері інтелектуальної власності. На сьогодні переважна більшість судових експертів з питань інтелектуальної власності зосереджена в НДУСЕ Міністерства юстиції України та Міністерства внутрішніх справ, або є т.з. «приватними» судовими експертами, які не є працівниками НДУСЕ.

Єдиною спеціалізованою судово-експертною установою з всеукраїнською компетенцією, в якій найбільше сконцентровано судових експертів у сфері інтелектуальної власності, з 2004 року є Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності.

Основним же суб'єктом судово-експертної діяльності в сфері інтелектуальної власності залишається судовий експерт. Саме атестований судовий експерт несе відповідальність за якість і об'єктивність судової експертизи в сфері інтелектуальної власності в Україні. За кордоном же, насамперед у державах-учасниках ЄС, атестовані судові експерти з питань інтелектуальної власності є рідкістю. Відповідні дослідження для судів проводять експерти, кандидатури яких *ad hoc* призначаються судами [34, s. 510-512].

Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», судовими експертами «... можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань» [30]. Як

свідчить аналіз Реєстру атестованих судових експертів, кількість судових експертів, які мають чинні свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта з питань інтелектуальної власності, станом на 01.07.2018 року, становить – 107 осіб, що більше в порівнянні з 2016 роком на 6 осіб.

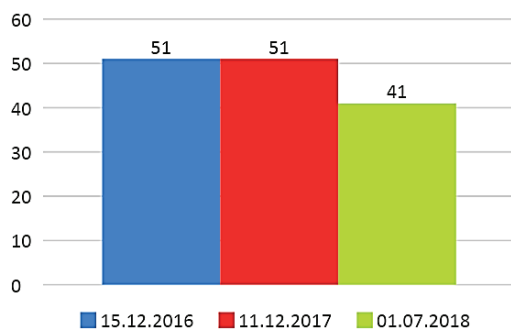
Судові експерти з питань інтелектуальної власності станом на 01.07.2018 року мають загалом 265 людино-спеціальностей, що

більше в порівнянні з 2016 роком на 9 людино-спеціальностей. Ці дані свідчать про збереження стабільного стану справ у сфері підготовки і атестації судових експертів у сфері інтелектуальної власності.

Проаналізуємо детально динаміку та стан розвитку всіх спеціальностей судової експертизи з питань інтелектуальної власності в Україні на основі їх порівняльного аналізу (Рисунок 13).

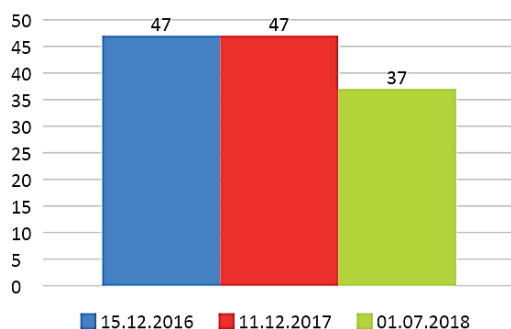
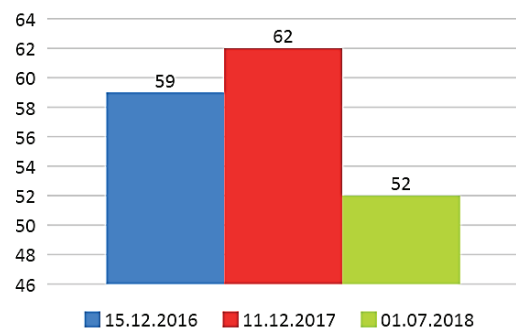
Рисунок 13

Динаміка розвитку судово-експертних спеціальностей в Україні у 2016-2018 роках (станом на 01.07.2018 р.)



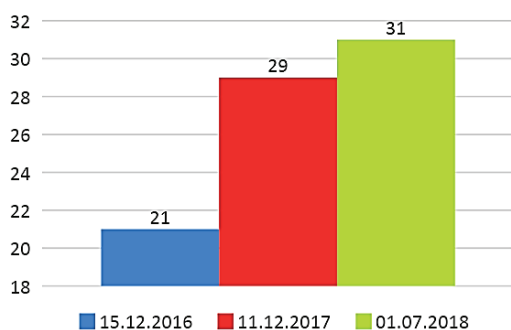
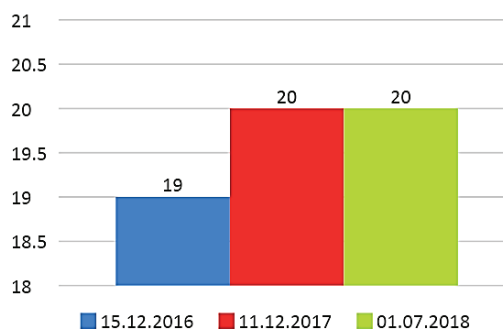
- Спеціальність 13.1.1 «Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами, та інші» станом на 01.07.2018 року становить – 41 людино-спеціальність, що менше в порівнянні з 2016 роком на 10 людино-спеціальностей;

- Спеціальність 13.1.2 «Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних)» станом на 01.07.2018 року становить – 52 людино-спеціальності, що менше в порівнянні з 2016 роком на 7 людино-спеціальностей;



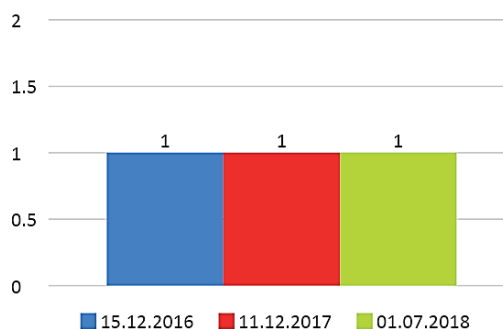
- Спеціальність 13.2 «Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення» станом на 01.07.2018 року становить – 37 людино-спеціальностей, що менше в порівнянні з 2016 роком на 10 людино-спеціальностей;

- Спеціальність 13.3 «Дослідження, пов'язані із винаходами і корисними моделями» станом на 01.07.2018 року становить – 20 людино-спеціальностей, що більше в порівнянні з 2016 роком на 1 людино-спеціальність;

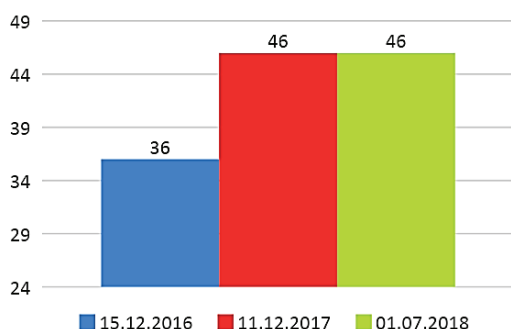


- Спеціальність 13.4 «Дослідження, пов'язані з промисловими зразками» станом на 01.07.2018 року становить – 31 людино-спеціальність, що більше в порівнянні з 2016 роком на 10 людино-спеціальностей;

- Спеціальність 13.5.1 «Дослідження, пов'язані із сортами рослин» станом на 01.07.2018 року становить – 1 людино-спеціальність, що відповідає показнику 2016 року;



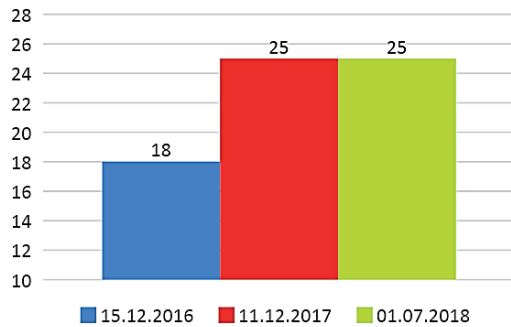
- Спеціальність 13.5.2 «Дослідження, пов'язані з породами тварин» – 0 людино-спеціальностей;



- Спеціальність 13.6 «Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями» станом на 01.07.2018 року становить – 46 людино-спеціальностей, що більше в порівнянні з 2016 роком на 10 людино-спеціальностей;

- Спеціальність 13.7 «Дослідження, пов'язані з топографіями інтегральних мікросхем» – 0 людино-спеціальностей;

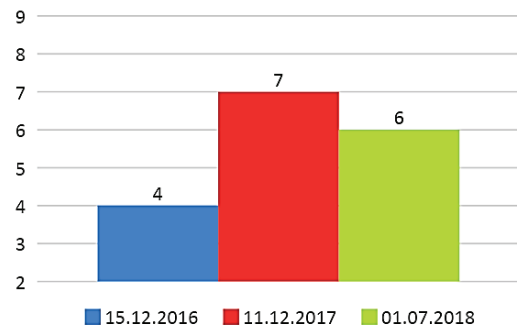
- Спеціальність 13.8 «Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями» станом на 01.07.2018 року становить – 6 людино-спеціальностей, що більше в порівнянні з 2016 роком на 2 людино-спеціальностей;



Важливим критерієм, який характеризує перспективи розвитку судової експертизи з питань інтелектуальної власності є динаміка набуття (підтвердження) експертних спеціальностей з інтелектуальної власності. Цей критерій дозволяє виявити як найбільш перспективні види судової експертизи, так і т.з. «мертві» спеціальності, які на сьогодні з різних причин не мають перспектив розвитку в Україні. Як уже попередньо згадувані нами у п. 1.1 цього матеріалу спеціальності 13.5.2 і 13.7.

Її аналіз свідчить динаміку розвитку судово-експертної діяльності з питань інтелектуальної власності на підставі критерію набуття (підтвердження) відповідних експертних спеціальностей, можна зробити наступний висновок:

- найбільший приріст частки, а отже і збільшення затребуваності судово-експертною практикою спостерігається щодо спеціальностей: 13.4 – «Дослідження, пов'язані



- Спеціальність 13.9 «Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності» станом на 01.07.2018 року становить – 25 людино-спеціальностей, що більше в порівнянні з 2016 роком на 7 людино-спеціальностей.

з промисловими зразками» – 3,8%; 13.6 – «Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями» – 3,7%; 13.9 – «Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності» – 2,7%;

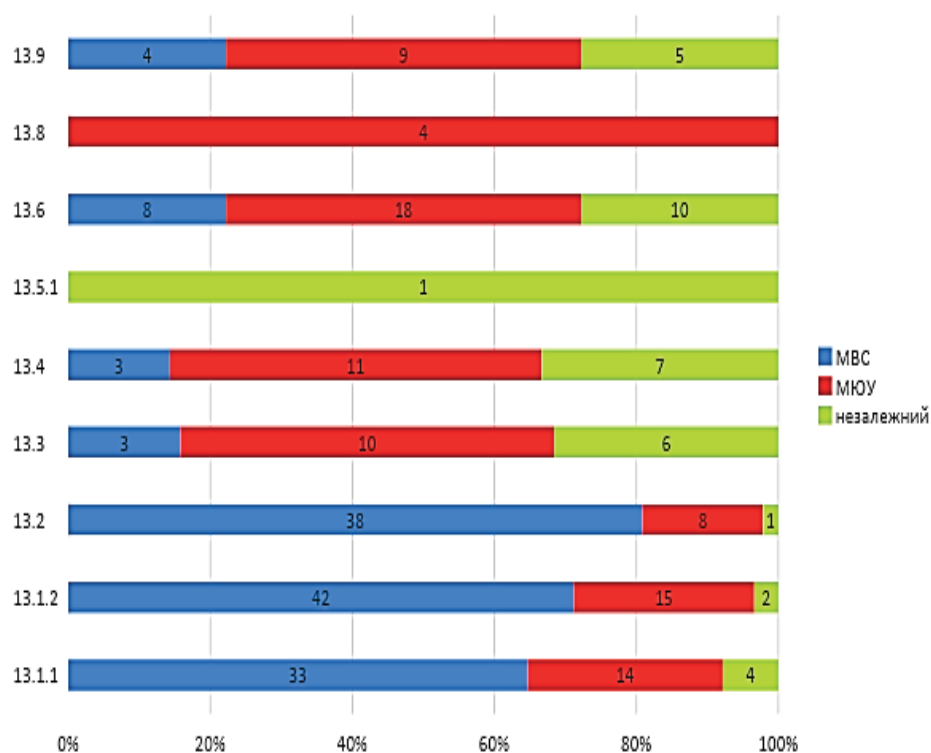
- найбільше зменшення частки, а отже і спад актуальності в судово-експертній діяльності спостерігається щодо спеціальностей: 13.2 – «Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення» – 4,1%; 13.1.1 – «Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами, та інші» – 4,1%; 13.2 – «Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення» – 2,9%.

Проаналізуємо розподіл судових експертів в галузевому розрізі:

Графік 1

Розподіл судових експертів за спеціальностями в галузевому розрізі за 2016 рік.

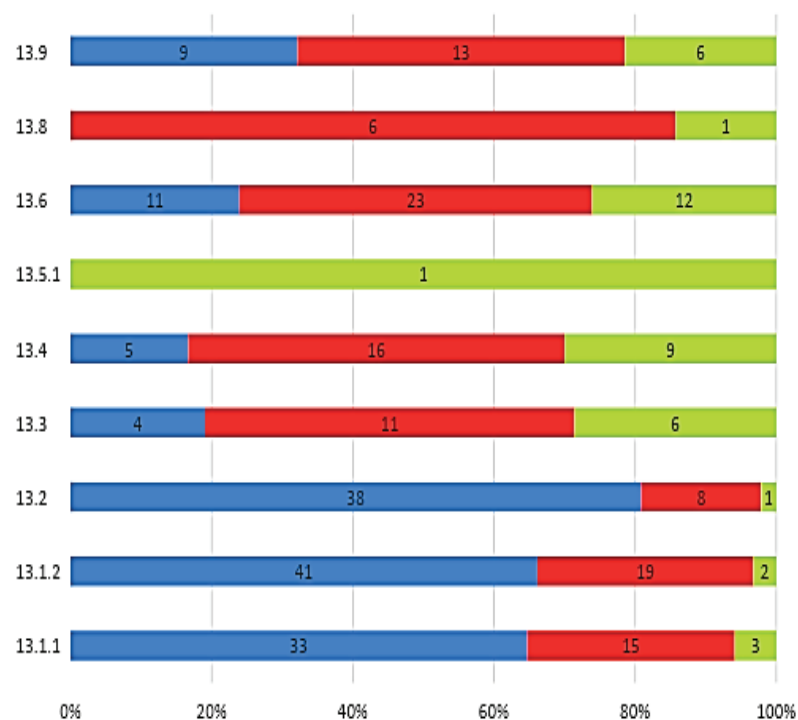
2016 рік



Графік 2

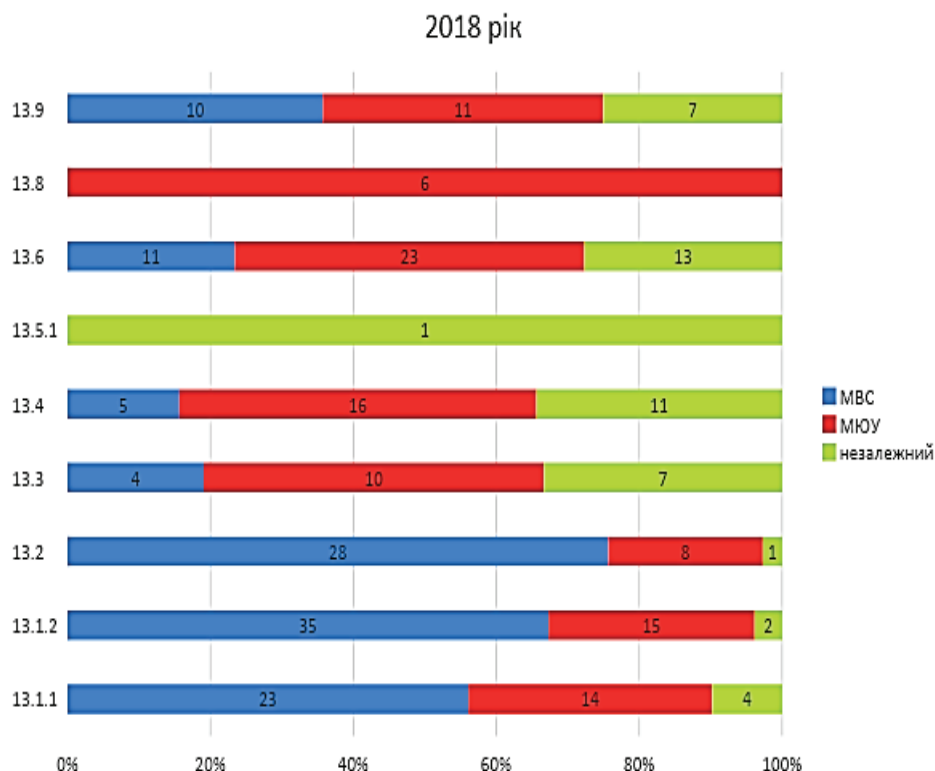
Розподіл судових експертів за спеціальностями в галузевому розрізі за 2017 рік

2017 рік



Графік 3

Розподіл судових експертів за спеціальностями в галузевому розрізі за 2018 рік



Аналіз наведених вище графіків 1-3 дозволяє зробити висновок про домінування на сьогодні питомої ваги судових експертів з інтелектуальної власності Міністерства юстиції України за спеціальностями 13.3, 13.4, 13, 6, 13.8 і 13.9.

Натомість, кількісні показники судових експертів з інтелектуальної власності за спеціальностями за спеціальностями 13.1.1, 13.1.2, 13.2 Міністерства юстиції України значно поступаються, в 2 і більше разів, від кількості судових експертів за аналогічними спеціальностями, які працюють в системі Міністерства внутрішніх справ України. Із цих трьох експертних спеціальностей, виходячи із вище наведеного аналізу їх витребуваності судово-експертною практикою (Рисунок 8), найбільш важливими для експертного забезпечення правосуддя Мі-

ністерством юстиції України є спеціальності 13.2 – «Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення» і 13.1.1 – «Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами, та інші». Відповідно, підготовка та атестація судових експертів за спеціальностями 13.2 і 13.1.1 має розглядатися як один із пріоритетів діяльності НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності і інших НДУСЕ Міністерства юстиції України, які мають у своєму складі підрозділи, які проводять судову експертизу з питань інтелектуальної власності.

3.6. Інші критерії класифікації. Здійснена відповідно до виявлених критеріїв класифікація судової експертизи з питань інтелектуальної власності в Україні

є комплексною, системною, але не вичерпною.

Вона може бути розвинена при виявленні нових чи використанні існуючих інших критеріїв класифікації судових експертиз з питань інтелектуальної власності. Зокрема, за доволі очевидними і унормованими в нормативно-правових актах критеріями:

- за кількістю експертних спеціальностей за якими проводиться експертиза (прості (моноекспертизи) і складні (комплексні експертизи));

- за складністю (прості; середньої складності; складні; особливої складності);

- за кількістю судових експертів, залучених до проведення судової експертизи (проведені експертами одноособово та комісійно);

- методичного забезпечення спеціальностей (забезпечені чинними методиками (на сьогодні Мін'юстом зареєстровано 9 чинних методик з інтелектуальної власності) та не забезпечені методиками) *etc.*

Висновки та перспективи подальших розробок. Класифікація судових експертиз з інтелектуальної власності, як і будь-яка інша класифікація, не є остаточною метою цього дослідження. Вона отримує своє продовження в інтеграції виявлених видів судової експертизи і їх груп в систему та виявлені між ними доктринальних, предметних, функціональних, структурних і інших взаємозв'язків.

Внутрішня побудова (структура) системи судової експертизи з питань інтелектуальної власності репрезентована на сьогодні наступ-

ними видами судових експертиз, диференційованих за такими критеріями:

- **за об'єктами права інтелектуальної власності та експертними спеціальностями:**

- 1) «Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами, та інші» (13.1.1);

- 2) «Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних)» (13.1.2);

- 3) «Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення» (13.2);

- 4) «Дослідження, пов'язані із винаходами і корисними моделями» (13.3);

- 5) «Дослідження, пов'язані з промисловими зразками» (13.4);

- 6) «Дослідження, пов'язані із сортами рослин» (13.5.1);

- 7) «Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями» (13.6);

- 8) «Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями» (13.8);

- 9) «Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності» (13.9).

- **за кількістю експертних спеціальностей за якими проводиться судова експертиза:**

- 1) прості (моноекспертизи);

- 2) складні (комплексні експертизи);

• **за видами процесуальних проваджень, у межах яких проводяться судові експертизи з питань інтелектуальної власності:**

1) судові експертизи, що проводяться в межах господарського судочинства;

2) судові експертизи, що проводяться в межах цивільного судочинства;

3) судові експертизи, що проводяться в межах кримінального судочинства;

4) судові експертизи, що проводяться в межах адміністративного судочинства;

5) позапроцесуальні експертні дослідження;

• **за суб'єктами призначення та замовлення судових експертиз з питань інтелектуальної власності:**

1) судові експертизи, що проводяться на замовлення підприємств, організацій і установ, не залежно від форм їх власності (юридичних осіб);

2) судові експертизи, що проводяться за ухвалами судів;

3) судові експертизи, що проводяться на замовлення фізичних осіб та адвокатів;

4) судові експертизи, що проводяться на замовлення Національної поліції України;

5) судові експертизи, що проводяться на замовлення прокуратури.

• **за підставами і порядком призначення судових експертиз з питань інтелектуальної власності:**

1) ухвали судів, включаючи ухвали слідчого судді;

2) заява (лист) замовника (фізичної або юридичної особи) на проведення експертного дослідження;

3) замовлення експертизи учасником справи у цивільних провадженнях;

4) постанови органів досудового розслідування по кримінальних справах, внесеним до ЄРДР до 15.03.2018 року;

5) письмове звернення потерпілого чи сторони захисту кримінального провадження;

• **за складністю проведення судових експертиз з питань інтелектуальної власності:**

1) прості;

2) середньої складності;

3) складні та особливої складності;

• **за суб'єктами проведення судових експертиз з питань інтелектуальної власності:**

1) науково-дослідні установи судової експертизи (НДУСЕ);

2) судові експерти, які не є працівниками НДУСЕ;

3) інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань.

• **за кількістю судових експертів, залучених до проведення судової експертизи з питань інтелектуальної власності:**

1) проведені експертами одноособово;

2) комісійні експертизи та ін.

Наведені види судових експертиз, а також їх групи на сьогодні утворюють систему (з грец. *συστήμα* – поєднання, утворення)

судових експертиз з питань інтелектуальної власності, яка є упорядкованою спільнотою різних видів судових експертиз і їх груп, поєднаних між собою доктринальними, предметними, функціональними, структурними і іншими зв'язків, що спрямовані на захист конституційного права на об'єкти права інтелектуальної власності.

Висновки, положення та пропозиції, обгрунтовані в цій публікації, не є завершеним вченням. Їх слід сприймати насамперед як запрошення до фахової дискусії науковців і практиків у сфері судової експертизи з питань інтелектуальної власності щодо розвитку і використання потенціалу цього виду судової експертизи в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крайнів П.П. Судова експертиза у сфері інтелектуальної власності ; за ред. П.П. Крайніва / П.П. Крайнів, Н.М. Ковальова, М.В. Мельников. – Вінниця : ПП «Поліграф. Центр «Фенікс»; ДІВП ВАТ «Інфракон» – «Інфракон-І», 2008. – 376 с.

2. Основи судової експертизи : навч. посібн. / автор.-уклад.: Л.М. Головченко, А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян та ін. – Х. : Право, 2016. – 928 с.

3. Бетелл Т. Собственность и процветание : уроки истории / Томм Бетелл ; пер. с англ. Б. Пинскера. – М. ; Челябинск : Социум, 2018. – 480 с.

4. Охорона інтелектуальної власності в Україні / С.О. Довгий, В.О. Жаров, В.О. Зайчук та ін. – К. : Форум, 2002. – 319 с.

5. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року (укр/рос) // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – Ст. 320.

6. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів : Конвенція, Міжнародний документ від 24 липня 1971 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2006. – № 5 / Книга 2 /. – Ст. 1247.

7. Prawo własności intelektualnej / Red. naukowa J. Sieńczyło-Chlabicz. Seria Akademicka. – Warszawa: WoltersKluwer, 2015. – 607 s.

8. Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року № 217 а (III) // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.

9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року : ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 грудня 1973 року № 2148-VIII // Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – С. 44-52.

10. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

11. Цивільний кодекс України : від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

12. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.

13. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15 грудня 1993 року // Відомості Вер-

ховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 36.

14. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : від 15 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 32.

15. Про охорону прав на промислові зразки від 15 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 34.

16. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності : Оглядовий лист Вищого господарського суду України від 28 лютого 2017 р. № 01-06/ 521 // Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_521600-17 – назва з екрана.

17. Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні: Указ Президента України від 27 квітня 2001 року № 285 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 18. – Ст. 783.

18. Крайнів П.П. Судова експертиза з питань інтелектуальної власності / П.П. Крайнів // Судова експертиза. – 2004. – № 1. – С. 9-17.

19. Гаврилішин А.П. Захист права інтелектуальної власності господарськими судами України / А.П. Гаврилішин, А.А. Новак // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 4. – С. 101-103.

20. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України : від 17 жовтня 2012 р. № 12 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 6. – Ст. 57.

21. Про утворення Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2004 р. № 984

// Офіційний вісник України. – 2005. – № 1. – Ст. 37.

22. Федоренко В.Л. Становлення та розвиток Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (2004-2017 рр.) / В.Л. Федоренко // Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності : Матер. науково-практ. конф. (21 грудня, 2017 р., м. Київ) ; за заг. ред. проф. В.Л. Федоренка ; Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України. – К. : Видавництво Ліра-К, 2017. – С. 8-14.

23. Деякі питання надання платних послуг науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.2011 р. № 804 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 57. – Ст. 2296.

24. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – С. 271 680 с.

25. Український тлумачний словник (тезаурус) 25 000 слів / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. - К.; Ірпін'я: ВТФ «Перун», 2016. – 1696 с.

26. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 46. – Ст. 172.

27. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : Наказ Міністерства юстиції України від 03 березня 2015 р. № 301/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 17. – Ст. 468.

28. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони від 16 вересня 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75 /Т. 1/. – Ст. 2125.

29. Посібник для суддів з інтелектуальної власності / Бендисюк І.М. та ін. – К.: К.І.С., 2018. –424 с.

30. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

31. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.

32. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03 жовтня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 48. – Ст. 436.

33. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 88.

34. Fedorenko W. Udział ekspertyw sądowych w ochronie praw własności intelektualnej na Ukrainie i za granicą / W. Fedorenko // Nowe wyzwania i rozwiązania w europejskim systemie ochrony praw człowieka. Red. naukowa J. Jaskiernia, K. Sprzyszak. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2018. – S. 510-520.

REFERENCES:

1. Krainiev, P. P., Kovalova, N. M., Melnykov, M. V. (2008). *Sudova ekspertyza u sferi intelektualnoi*

vlasnosti [Forensic expertise in the field of intellectual property]. Vinnytsia: PP «Polihraf. Tsentр «Feniks»; DIVP VAT «Infrakon» – «Infrakon-I» [in Ukrainian].

2. Holovchenko, L. M., Lozovyi, A. I., Simakova-Yefremian, E. B., et al. (2016). *Osnovy sudovoi ekspertyzy [Fundamentals of Forensic Examination]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

3. Bethell, T. (2018). *Sobstvennost i protsvetanie: uroki istorii [Noblest Triumph: Property and Prosperity through the Ages]*. (B. Pinsker, Trans). Moscow; Chelyabinsk: Sotsium [in Russian].

4. Dovhyi, S. O., Zharov, V. O., Zaichuk, V. O., et al. (2002). *Okhorona intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Protection of Intellectual Property in Ukraine]*. Kyiv: Forum [in Ukrainian].

5. Paryzka konventsiiia pro okhoronu promyslovoi vlasnosti vid 20 bereznia 1883 roku [Paris Convention for the Protection of Industrial Property of March 20, 1883]. (1990). *Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy – Collection of current international treaties of Ukraine, 1* [in Ukrainian].

6. Bernska konventsiiia pro okhoronu literaturnykh i khudozhnykh tvoriv: Konventsiiia, Mizhnarodnyi dokument vid 24 lypnia 1971 roku [Bern Convention on the Protection of Literary and Artistic Works: Convention, International Document of July 24, 1971]. (2006). *Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy Collected International Treaties of Ukraine, 5(2)* [in Ukrainian].

7. Sieńczyło-Chlabicz, J. (Eds.). (2015). *Prawo własności intelektualnej. Seria Akademicka*. Warszawa: WoltersKluwer [in Polish].

8. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: pryiniata ta proholoshena

rezoliutsiieiu Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku № 217A(III) [Universal Declaration of Human Rights: adopted and proclaimed by resolution of the General Assembly of the United Nations of December 10, 1948, № 217A(III)]. (2008). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official bulletin of Ukraine*, 93 [in Ukrainian].

9. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava vid 16 hrudnia 1966 roku : ratyfikovanyi Ukazom Prezydii Verkhovnoi Rady URSR vid 19 hrudnia 1973 roku № 2148-VIII [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights dated December 16, 1966: ratified by Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the Ukrainian SSR dated December 19, 1973, № 2148-VIII]. (1998). *Mezhdunarodnye akty o pravakh cheloveka. Sbornik dokumentov – International Acts of Human Rights. Collection of documents.* (pp. 44-52). Moscow: NORMA-YNFRA-M [in Ukrainian].

10. Konstytutsiia Ukrainy : vid 28 chervnia, 1996 [Constitution of Ukraine from June 28, 1996]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 30 [in Ukrainian].

11. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : vid 16 sichnia 2003 roku [The Civil Code of Ukraine from January 16, 2003]. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 40 [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy «Pro avtorske pravo i sumizhni prava» : vid 23 hrudnia 1993 roku [The Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» from December 23, 1993]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 13 [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh» :

vid 15 hrudnia 1993 roku [The Law of Ukraine «On the Protection of Rights to Trademarks for Goods and Services» from December 15, 1993]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 7. [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu prav na vynakhody i korysni modeli» : vid 15 hrudnia 1993 roku [The Law of Ukraine «On the protection of the rights to inventions and utility models»]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 7. [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu prav na promyslovi zrazky» : vid 15 hrudnia 1993 roku [The Law of Ukraine «On the Protection of Rights to Industrial Designs» from December 15, 1993]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 7. [in Ukrainian].

16. Zakon Ukrainy «Pro deiaki pytannia praktyky zastosuvannia hospodarskymy sudamy zakonodavstva pro zakhyst prav na obiekty intelektualnoi vlasnosti» : vid 28 liutoho 2017 r., № 01-06/521 [The Law of Ukraine «On some issues of the practice of application by commercial courts of legislation on the protection of intellectual property rights» from February 28, 2017]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_521600-17 [in Ukrainian].

17. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro zakhody shchodo okhorony intelektualnoi vlasnosti v Ukraini» : vid 27 kvitnia 2001 roku, № 285 [Decree of the President of Ukraine «On Measures to Protect Intellectual Property in Ukraine» from April 27, 2001, № 285]. (2001). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 18 [in Ukrainian].

18. Krainiev, P. P. (2004). Sudova ekspertyza z pytan intelektualnoi vlasnosti [Forensic Examination on Intellectual Property Issues]. *Sudova ekspertyza – Forensic Examination*, 1, 9-17 [in Ukrainian].

19. Havrylishyn, A. P., Novak, A. A. (2013). Zakhyst prava intelektualnoi vlasnosti hospodarskymy sudamy Ukrainy [Protection of Intellectual Property Rights by Economic Courts of Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical right*, 4, 101-103 [in Ukrainian].

20. Postanova Plenumu Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy «Pro deiaki pytannia praktyky vyrishennia sporiv, poviazanykh iz zakhystom prav intelektualnoi vlasnosti»: vid 17 zhovtnia 2012 r., № 12 [Resolution of the Plenum of the Supreme Economic Court of Ukraine «On some issues of the practice of resolving disputes related to the protection of intellectual property rights» from October 17, 2012, № 12]. (2012). *Visnyk hospodarskoho sudochynstva – Bulletin of Economic Judicial Proceedings*, 6 [in Ukrainian].

21. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro utvorennia Naukovo-doslidnoho tsentru sudovoi ekspertyzy z pytan intelektualnoi vlasnosti»: vid 31 hrudnia 2004 r., № 984 [The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the creation of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property» from December 31, 2004, № 984]. (2005). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 1 [in Ukrainian].

22. Fedorenko, V. L. (2017). Stanovlennia ta rozvytok Naukovo-doslidnoho tsentru sudovoi ekspertyzy z pytan intelektualnoi vlasnosti Ministerstva yustytzii Ukrainy (2004-2017 rr.) [Formation and development of the Research Center for

Forensic Examination on Intellectual Property Issues of the Ministry of Justice of Ukraine (2004-2017)]. L. Fedorenko (Eds.). *Problemy teorii ta praktyky sudovoi ekspertyzy z pytan intelektualnoi vlasnosti – Problems of Theory and Practice of Forensic Examination on Intellectual Property Issues: Proceedings of scientific practical conference*. (pp. 8-14). Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].

23. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia nadannia platnykh posluh naukovo-doslidnymy ustanovamy sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytzii Ukrainy»: vid 27 lypnia 2011 r., № 804 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of rendering paid services by research institutes of forensic examinations of the Ministry of Justice of Ukraine» from July 27, 2011 № 804]. (2011). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 57 [in Ukrainian].

24. Morozov, S. M., Shkaraputa, L. M. (Eds.). (2000). *Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign language words]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

25. Busel, V. T. (Eds.). (2016). *Ukrainskyi tlumachnyi slovnyk (tezaurs) 25 000 sliv [Ukrainian Dictionary (Thesaurus) 25,000 words]*. Kyiv; Irpin: VTF «Perun [in Ukrainian].

26. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy «Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen»: vid 08 zhovtnia 1998 roku, № 53/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine «On approval of the Instruction on the appointment and conducting of forensic examinations and expert studies

and scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies» from October 08, 1998, № 53/5]. (1998). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 46 [in Ukrainian].

27. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy «Prozatverdzhennia Polozhennia pro ekspertno-kvalifikatsiini komisii ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv» : vid 03 bereznia 2015 r., № 301/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine «On approval of the Regulation on expert-qualification commissions and certification of forensic experts» from March 03, 2015, № 301/5]. (2015). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 17 [in Ukrainian].

28. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy chlenamy, z inshoi storony vid 16 veresnia 2014 r. [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, from September 16, 2014]. (2014). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 75(1) [in Ukrainian].

29. Bendysiuk, I. M., et al. (2018). *Posibnyk dlia suddiv z intelektualnoi vlasnosti [A Handbook for Intellectual Property Judges]*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

30. Zakon Ukrainy «Pro sudovu ekspertyzu» : vid 25 liutoho 1994 roku [Law of Ukraine «On Forensic Examination» from February 25, 1994]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*

Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 28 [in Ukrainian].

31. Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» : vid 02 chervnia 2016 r. [Law of Ukraine «On the Judicial System and the Status of Judges» from June 2, 2016]. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 31 [in Ukrainian].

32. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv» : vid 03 zhovtnia 2017 r. [Law of Ukraine «On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine and other legislative acts» from October 03, 2017]. (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 48 [in Ukrainian].

33. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : vid 13 kvitnia 2012 r. [The Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012]. (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 9-10 [in Ukrainian].

34. Fedorenko, W. (2018). Udział ekspertyw sądowych w ochronie praw własności intelektualnej na Ukrainie i za granicą. J. Jaskiernia, K. Sprzyszak (Eds.). *Nowe wyzwania i rozwiązania w europejskim systemie ochrony praw człowieka*. (pp. 510-520). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek [in Polish].

Ковальова Наталія Миколаївна,

в.о. завідувача лабораторією права промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт в сфері інтелектуальної власності, вищого кваліфікаційного класу, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501, 097-576-09-09, e-mail: kovalova.n@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6667-840X

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТИКЕТОК, ЩО ЗАРЕЄСТРОВАНІ ЯК ТОРГОВЕЛЬНІ МАРКИ АБО ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ: ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

Анотація. Аналіз завдань, що вирішувалися судовими експертами лабораторії права промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України в ході експертних досліджень, а саме пов'язаних із такими об'єктами промислової власності як торговельні марки (знаки для товарів та послуг) та промислові зразки, що були виконані на протязі останніх трьох років, вказує на значну кількість та постійне зростання таких, які були спричинені копіюванням або підробкою зовнішнього вигляду товарів.

З погляду судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності, розглянуто особливості таких об'єктів права промислової власності як торговельні марки (знаки для товарів та послуг) і промислові зразки, що втілені в етикетках.

Зазначено, що властивості таких об'єктів промислової власності як промислові зразки і торговельні марки (знаки для товарів та послуг) при використанні часто переплітаються, що призводить до збільшення кількості конфліктів між правовласниками і, відповідно, потреба у проведенні експертних досліджень постійно зростає.

Відмічено, що можливість швидкого отримання патенту на промисловий зразок без проведення кваліфікаційної експертизи, а також специфічні властивості торговельних марок (знаків для товарів і послуг) та промислових зразків, що охороняються в якості етикеток, обумовлюють особливості експертного дослідження в межах розв'язання спорів щодо цих об'єктів і пов'язаних з ними прав при проведенні експертиз в галузі інтелектуальної власності.

Обґрунтовано необхідність розробки методичних рекомендацій з дослідження етикеток, зареєстрованих як знаки для товарів та послуг, яка

разом з іншими, вже існуючими рекомендаціями, має стати основою НДР «Методика дослідження торговельних марок (знаків для товарів та послуг)», що призначена для безпосереднього використання експертами Міністерства юстиції України при проведенні експертних досліджень у сфері інтелектуальної власності; підвищення кваліфікації судових експертів та навчання молодих спеціалістів; може використовуватись працівниками органів розслідування та суду при призначенні експертизи, тощо.

Зазначено, що до виконання робіт пов'язаних із розробкою зазначених методичних рекомендацій щодо проведення експертних досліджень які б враховували особливості правового захисту етикеток, в першу чергу має бути залучено провідних фахівців державних експертних установ Міністерства юстиції України. Створення нової методики призведе до скорочення строків проведення експертиз, матеріальних і трудових витрат, зменшення кількості невирішених питань, підвищення наукового рівня й повноти вирішення експертних завдань, тощо.

Ключові слова: етикетка, знак для товарів і послуг, промисловий зразок, торговельна марка.

Kovalova Nataliya Mykolayivna,

judicial expert, acting director Head of the Laboratory of Industrial Property Rights, Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesia Ukrainka Boulevard, 26, of. 501, tel.: +38 097 576 09 09, e-mail: kovalova.n@ukr.net

ORCID: [0000-0002-6667-840X](https://orcid.org/0000-0002-6667-840X)

FEATURES OF EXPERT STUDY OF ETHICS, WHICH IS REGISTERED AS TRADE MARKS OR POWDER SAMPLES: RESOLUTION OF THE QUESTION

Abstract. The analysis of the tasks solved by the court experts of the Industrial Property Law Laboratory of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine in the course of expert investigations, namely related to such industrial property objects as trademarks (marks for goods and services) and industrial designs that have been completed over the past three years indicate a significant and steady increase in those that were caused by copying or tampering with the appearance of the goods.

From the standpoint of forensic examination of the intellectual property objects, the features of such objects of industrial property rights as trademarks

(marks for goods and services) and industrial designs embodied in the labels are considered.

It is noted that the properties of such industrial property objects as industrial designs and trademarks (marks for goods and services) when used are often intertwined, which leads to an increase in the number of conflicts between the right holders and, accordingly, the need for expert research is constantly increasing.

It was noted that the possibility of rapid obtaining a patent for an industrial design without a qualification examination, as well as specific properties of trademarks (marks for goods and services) and industrial designs protected as labels determine the peculiarities of expert research in resolving disputes concerning these objects and related rights during conducting of examinations in the field of intellectual property.

The necessity of the development of methodological recommendations for the research of labels registered as trademarks for goods and services, which together with other existing recommendations, should be grounded by Research works «Methodology of research of trademarks (marks for goods and services)», which is intended for direct use by the experts of the Ministry of Justice of Ukraine during expert research in the field of intellectual property; advanced training of forensic experts and training of young specialists; can be used by the employees of investigating and court bodies when appointing an examination, etc.

It is noted that before the work related to the development of these guidelines for conducting expert research that take into account the peculiarities of the legal protection of the labels, the leading experts of the state expert institutions of the Ministry of Justice of Ukraine should be involved in the first place. The creation of a new methodology will lead to shorter terms of expertise, material and labour costs, reduce the number of outstanding issues, improve the scientific level and completeness of solving expert tasks, etc.

Keywords: label, mark for goods and services, industrial design, trademark.

Постановка проблеми. Аналіз судових експертиз та експертних досліджень у сфері інтелектуальної власності, а саме пов'язаних із об'єктами промислової власності, виконаних на протязі останніх років, вказує на зростання таких, що спричинені копіюванням, підrobкою зовнішнього вигляду товарів, тощо. Левова доля припадає на дослідження щодо таких об'єктів, як знаки для товарів та послуг і промислові зразки, що втілені в етикетках. Враховуючи можливість існування етикетки (об'єкта господарської діяльності) в якості і знака для товарів та послуг і промислового зразка (об'єкти права промислової власності) потреба у вказаному виді експертних досліджень буде лише зростати.

У випадках, коли досліджуваний об'єкт одночасно відноситься до сфери дії декількох спеціальних законів, в даному випадку це стосується етикеток, виникає необхідність комплексного дослідження і, відповідно, специфічного методологічного підходу.

Однак, в Україні судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності, наразі зовсім молодий вид експертизи який бере свій початок лише у 2002 році і, як наслідок, не забезпечена достатнім базисом необхідних методик або методичних рекомендацій.

Аналіз дослідження і публікацій. Особливості та специфіка об'єктів права інтелектуальної власності, що можуть бути втілені в етикетках, є предметом великої кількості дискусій і постійно досліджуються як науковцями так

і практиками в царині інтелектуальної власності.

Особливого значення тут набувають дослідження з розкриття змісту як особливостей самих об'єктів інтелектуальної власності, так і питань пов'язаних із їх створенням, охороною, захистом. Такі дослідження для експертів є дуже корисними, адже на їх основі базуються, власне, експертні дослідження за такими напрямками як 13.1.1 «Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами та інші», 13.4 – «Дослідження пов'язані з охороною прав на промислові зразки» та 13.6. «Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів та послуг), географічними зазначеннями».

Вагомий внесок із дослідження зазначеної тематики зробили такі науковці як: Г. Андрощук, О. Дорошенко, П. Крайнів, В. Мельников, Б. Прахов, та інші.

Мета статті. Окреслення особливостей експертних досліджень об'єктів інтелектуальної власності, що втілені в етикетках. Обґрунтування необхідності створення методичних рекомендацій з дослідження етикеток, зареєстрованих як знаки для товарів та послуг, яка разом з іншими рекомендаціями має стати основою НДР «Методика дослідження торговельних марок (знаків для товарів та послуг)», що призначена для безпосереднього використання експертами Мінюсту України при проведенні судових експертиз у сфері інтелектуальної власності; підвищення кваліфікації

судових експертів та навчання молодих спеціалістів; може використовуватись працівниками органів розслідування та суду при призначенні експертизи, тощо.

Виклад основного матеріалу. Неможливо уявити сучасний світ торгівлі без полиць перевантажених різноманітною продукцією різних виробників де мало не щодня з'являються нові товари. Багато з них практично не відрізняються один від одного як за якістю, так і за змістом. Розібратися та обрати потрібний товар споживачу іноді зовсім не легко. Виробники всіма можливими способами намагаються «допомогти» у такому непростому виборі та переконати споживача, що саме його товар має переваги серед інших. Рекламні кампанії створюють відповідний імідж з урахуванням безлічі факторів, що стимулюють продаж товарів і послуг. І тут, в якості могутнього носія реклами, виступає етикетка, адже саме вона відіграє чи не найважливішу роль у просуванні будь-кого товару [1, с. 103-104].

Зазвичай, в першу чергу покупця приваблює етикетка сама по собі, далі увага концентрується на назві продукту, потім вивчається його склад, термін придатності та інша важлива інформація. За допомогою етикетки відбувається ідентифікація товару за його видовим або індивідуальним ознаками, а також впізнавання торгової марки виробника. Через етикетку виробник спілкується зі своїм покупцем, а щоб зробити це спілкування ефективним, він намагається зрозуміти які у потенційного споживача

очікування та втілити їх у оформленні товару.

Таким чином, етикетка володіє двома основними функціями: інформаційною та рекламною, адже «споживач завжди прагне купити продукт який би викликав позитивні емоції. Позитивні емоції можна творити за допомогою певних візуальних образів. З нарощуванням обсягів масової торгівлі та самообслуговування роль і важливість етикетки та пакування суттєво зростає. Постійні зміни у сфері виготовлення етикетки та пакування, їх дизайн, рекламні функції та принципи застосування досліджували вітчизняні та іноземні науковці...» [2, с. 35].

Як правило, виробники вкладають чималі кошти, намагаючись зробити етикетку привабливою для потенційного споживача залучаючи до її створення дизайнерів, художників, маркетологів і інших фахівців. Однак, на практиці вони стикаються з проблемами пов'язаними як з підбіркою самих товарів так і підбіркою зовнішнього їх вигляду – пакування та етикеток.

В матеріалах Всесвітньої організації інтелектуальної власності зазначається:

«9.208. *Замість того, щоб розробити своїми силами етикетку чи упаковку, які створюють для товару імідж його творця, підроблювач намагається скористатися репутацією конкурентоздатного товару, надавши своєму товару зовнішній вигляд настільки подібний до нього, що на ринку виникає змішування.*

9.209. *Часто підроблювач використовує товарний знак (в розумінні назви товару), який є подібним до ступеня змішування з товарним знаком його конкурента. Якщо він так робить, то порушує право на товарний знак.»* [3, с. 200].

Зрозуміло, що конкуренція – це основа ринкової економіки. Однак щоб ринок працював та гармонійно розвивався, така конкуренція має бути чесною і добросовісною. Основним джерелом правового регулювання недопущення та припинення недобросовісної конкуренції в Україні є Закон «Про захист від недобросовісної конкуренції», а такі дії як недобросовісна реєстрація об'єктів, використання позначень, етикеток, упаковок – торговельних марок, промислових зразків, комерційних найменувань, права на які належать іншим особам, як правило, призводять до порушень у сфері інтелектуальної власності та змушують власників звертатися до суду [4].

Інтелектуальна власність в силу її специфічної природи довгий час для багатьох залишалася незрозумілим поняттям. Але сьогодні більшість керівників вже розуміють, що нематеріальні активи мають реальну цінність і складають «інтелектуальний капітал» підприємства, загроза порушення прав інтелектуальної власності – об'єктивна реальність, а її захист – об'єктивна необхідність, правопорушення можна попередити, а правопорушників можна притягнути до відповідальності, в тому числі і через суд.

Отже, ще на початку створення такого об'єкту як етикетка, власнику необхідно чітко розуміти чим насправді є цей об'єкт, для чого він потрібен і, звичайно, як і в якій формі її можна і варто захищати.

Найбільш надійним та поширеним рішенням є реєстрація етикетки в якості знака для товарів і послуг. Це зумовлено, в першу чергу тим, що в класичному вигляді етикетка є різновидом комбінованого словесно-зображувального знака.

Однак, не можна забувати про те, що етикетки та знаки призначені для виконання зовсім різних функцій і до них, відповідно, пред'являються різні вимоги.

Законодавство України надає таке визначення етикетки: «етикетка — бирка, напис, ярлик, що містить малюнки чи написи, написані, надруковані, нанесені за допомогою трафарету, витиснені або вдавлені та прикріплені до одиниці упаковки з харчовими продуктами» [5].

Тобто етикетка є джерелом інформації про товар і на відміну від знаку для товарів та послуг має містити, залежно від встановлених вимог до маркування товару, в першу чергу, описові елементи: вказівки виду товару, його характеристики, найменування виробника і його місце розташування та ін.

Так, споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Інформація повинна бути надана споживачеві до придбання ним товару чи за-

мовлення роботи (послуги). Інформація про продукцію не вважається рекламою. Інформація, зазначена вище має бути доведена до відома споживачів виробником (виконавцем, продавцем) у супровідній документації, що додається до продукції, на етикетці, а також у маркуванні чи іншим способом (у доступній наочній формі), прийнятим для окремих видів продукції або в окремих сферах обслуговування [6].

Стаття 1 Закону України «Про охорону знаків для товарів та послуг» визначає знак як позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб [7].

У вказаному законі України використовується термін «знак для товарів і послуг». У свою чергу, в Цивільному Кодексі України – «торговельна марка» [8]. У літературі також використовується термін «товарний знак». Всі ці терміни є синонімами і означають позначення, за допомогою яких товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб. Тобто знак індивідуалізує товар, вироблений конкретною особою і не може складатися тільки з описових елементів, необхідність використання яких у господарському обігу може виникнути у будь-якої особи, що виробляє такий же або однорідний товар.

Варто зазначити, що власник захищаючи свою етикетку може отримати не лише свідоцтво на знак для товарів і послуг, а і патент на промисловий зразок.

Відповідно до закону України «Про охорону прав на промислові

зразки», промисловий зразок – це результат творчої діяльності людини в галузі художнього конструювання [9].

Так, художньо-дизайнерські рішення для друкованої продукції – етикетки, характеризуються, зокрема, ознаками, що відображають композиційну конструкцію зовнішнього вигляду виробу; детальну проробку графічних елементів, зображувальний мотивів, орнаменту; розташування та виконання елементів графіки шрифту (без розкриття семантики словесних елементів) колористичним рішенням.

Властивості таких об'єктів промислової власності як знак для товарів і послуг і промисловий зразок постійно переплітаються і є предметом численних спорів. Справа в тому, що візуально вони можуть бути навіть тотожними і нерідко трапляються випадки, коли один і той же об'єкт одночасно є промисловим зразком і знаком. Інший випадок, коли промисловий зразок містить у своєму складі знак або елемент знака який належить іншій особі. Однак, незважаючи на візуальну ідентичність, що іноді має місце, ці два об'єкти інтелектуальної власності мають абсолютно різне призначення та наданий державою обсяг правової охорони.

В якості промислового зразка охороняється художньо-конструкторське рішення виробу промислового або кустарно-ремісничого виробництва, що визначає його зовнішній вигляд. Зовнішній вигляд виробу складають, зокрема, форма, контури, лінії, поєднання кольорів, текстура або фактура ма-

теріалу, декор, зокрема, орнаментация [10].

Об'єктом же знака, відповідно до Закону України «Про охорону знаків для товарів та послуг», може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, у тому числі власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи, кольори та комбінації кольорів, а також будь-яка комбінація таких позначень [11].

У роботі судових експертів все частіше виникають ситуації, коли досліджуваний об'єкт одночасно відноситься до сфери дії декількох спеціальних законів і в першу чергу, це стосується саме етикеток. Проблема виникає у разі їх реєстрації різними особами бо, фактично, користуючись прогалинами в законодавстві деякі недобросовісні виробники реєструють етикетки, права на які їм не належать, в якості, наприклад, промислових зразків. Також промисловий зразок може містити у своєму складі знак або елемент знака який належить іншій особі.

Також набули поширення спори, пов'язані з співвідношенням правової охорони знаків для товарів і послуг та об'єктів авторського права. Взаємозв'язок зазначених об'єктів також обумовлений їх специфікою.

Проаналізувавши завдання, що вирішувалися експертами лабораторії права промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України протягом останніх трьох

років з'ясувалося, що левову долю займають дослідження тим чи іншим чином пов'язані з етикетками. Ці дослідження проводилися відносно позначень і промислових зразків як окремо так і одночасно – в рамках комплексної експертизи [12].

Розуміючи що кількість досліджень буде невпинно зростати та зважаючи на специфіку такого об'єкта як етикетка, на черговому засіданні Секції судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності НКМР з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України було запропоновано розробити методичні рекомендації які б використовувались атестованими судовими експертами під час досліджень пов'язаних з етикетками.

На виконання рішень засідання Секції було затверджено календарний план та технічне завдання виконання науково-дослідної роботи (НДР) на 2019-2020 роки за темою: «Методичні рекомендації щодо проведення експертних досліджень, пов'язаних з етикетками», провідна установа – Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності, співвиконавці – Київський науково-дослідний інститут судових експертиз та Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса.

Основними завданнями при розробці методичних рекомендацій є висвітлення таких питань як:

- Особливості дослідження етикеток, що зареєстровані як знаки для товарів і послуг;

- Особливості дослідження етикеток при зіткненні прав на знаки для товарів і послуг та промислових зразків;

- Особливості дослідження етикеток при зіткненні прав на знаки для товарів і послуг та об'єкти авторського права, тощо.

Також планується приділити увагу дослідженням пов'язаним з етикетками які використовуються на різних видах продукції – продукти харчування, горілчані, тютюнові вироби, побутова хімія, одяг, ліки, тощо.

Так, наприклад, «правило п. 11.1.9. Методичних рекомендацій щодо встановлення смислової (семантичної) схожості словесних позначень, де схожими визнаються позначення при подібності закладених у них понять та ідей, неприйнятним для застосування при порівнянні назв лікарських засобів. З огляду на функціональне призначення лікарських засобів, їх назви, як носії певної інформації, можуть містити схожі поняття, що вказують на склад, властивості або призначення лікарського засобу. Наявність таких елементів (основ) не означає їх схожість за семантичними ознаками, а навпаки, схожі елементи можуть не враховуватись як відмітний елемент позначення через те, що відноситься до описових чи асоціативних.» [13].

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Судова експертиза передбачає, що дослідження, проведені експертом, здійснюються на підставі чинного законодавства та на основі спеціальних знань матеріаль-

них об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи. Їх проведення має здійснюватись згідно з відповідним чином затвердженими експертними методиками. А.Р. Шляхов, вважав, що методика кожного виду судової експертизи – це система методів, прийомів і технічних засобів, що застосовуються для вирішення конкретних завдань у певній послідовності та враховують специфіку вирішуваних питань і досліджуваних речових доказів [14, с 16–21].

На сьогоднішній день в Україні не розроблено єдиних методичних підходів до проведення експертних досліджень, пов'язаних із торговельними марками (знаками для товарів і послуг). При цьому кількість судових експертиз та експертних досліджень щодо них є доволі великою і постійно зростає. Відсутність вищезазначених методик призводить до використання експертами різних підходів та методів під час проведення судових експертиз та експертних досліджень, що в свою чергу створює ситуацію коли виникає необхідність призначення повторних судових експертиз та затягування строків вирішення спорів в судових інстанціях. Отже, розробка НДР в ході якої буде послідовно описано особливості проведення експертних досліджень, пов'язаних саме з торговельними марками має наукове та практичне значення для галузі судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності.

Визначення загальних підходів до судово-експертного дослідження, пов'язаного з торговельними

марками є не тільки актуальною, але й назрілою з огляду ще й на те, що протягом останніх років експертними установами Мінюсту були розроблені, впроваджуються або на даний час знаходяться на стадії розробки:

- «Методика проведення експертних досліджень, пов'язаних із засобами індивідуалізації» [15];
- «Методичні рекомендації з дослідження етикеток, зареєстрованих як знаки для товарів і послуг»;
- «Методичні рекомендації з дослідження назв лікарських засобів, зареєстрованих як торговельні марки».

Узагальнення накопиченого досвіду, що вже отримав своє відображення в зазначених розробках, є вкрай необхідним для практикуючих судових експертів.

Також, в межах даної статті, доцільно звернути увагу і на відсутність єдиної термінології при виконанні експертами експертних досліджень пов'язаних із об'єктами як права промислової власності так і авторського права.

Наприкінці грудня 2018 року було створено Робочу групу № 2 «Експертиза об'єктів права інтелектуальної власності» ТК 192 «Судова експертиза». Одним із завдань групи є створення переліку (номенклатури) термінів за судово-експертними спеціальностями у сфері інтелектуальної власності які і будуть предметом стандартизації. Результати роботи Робочої групи № 2 мають знайти своє відображення в запропонованій мето-

диці, що також підвищить її практичну цінність.

Сподіваємось, що потребу судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності у методичному забезпеченні вже найближчим часом буде задоволено. Наразі, розробка методичних рекомендацій з дослідження окремих питань, пов'язаних із об'єктами права інтелектуальної власності, на нашу думку, стане підвалинами для створення єдиної методики на яку багато років чекає все експертне середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковальова Н.М. Етикетка як об'єкт недобросовісної конкуренції. // Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності («Крайнівські читання») : Матер. II Міжнар. науково-практ. конф. (20 грудня 2018 р., м. Київ) ; за заг. ред. проф. В.Л. Федоренка / Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту. – К. : Видво «Ліра», 2018. – С. 103-104.
2. Візуальна атрибутика формування винного бренда / В. Л. Пазюк // Технологический аудит и резервы производства. – 2015. – № 3(5). – С. 35.
3. Основи інтелектуальної власності. – К. : «Юридичне видавництво «Ін-Юре», 1999. – С. 200.
4. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 12, ст.64 .

5. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 року // Відомості Верховної Ради України, 1998, № 19, ст. 98.

6. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, №30, ст.379.

7. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 року № 3689-XII // Відомості Верховної Ради, 1994. – №7 – ст. 36.

8. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. – Редакція від 31.03.2019 р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

9. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15 грудня 1993 року № 3688-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 7 – ст. 34.

10. Правила складання, подання заявки на промисловий зразок, затверджені наказом Міністерства освіти і науки № 110 від 18.02.2002 р., зареєстровані в Міністерстві юстиції України 6 березня 2002 р. за № 226/6514 // Офіційний вісник України від 29.03.2002 р. – № 11. – ст. 531.

11. Правила складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг, затверджені наказом Державного патентного відомства України № 116 від 28.07.1995 р., зареєстровані в Міністерстві юстиції України 2 серпня 1995 р. за № 276/812 зі змінами від 14.06.2011 // Офіційний вісник України від 25.07.2011 р. – № 54.- ст. 72.

12. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Мін'юсту України від 08.10.98

№ 53/5 // Офіційний вісник України від 03.12.1998. – № 46. – 172 с.

13. Методичні рекомендації з дослідження назв лікарських засобів, зареєстрованих як торговельні марки: звіт НДР (заключ.) / МЮУ, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса; кер. Т. А. Заніна; вивкон.: А. П. Копитько, О. В. Мануленко.- 0116U003878.- ХНДІСЕ, 2017, – 80с.

14. Шляхов А. р. Предмет и система криминалистической экспертизы / А. р. Шляхов // Труды ВНИИСЭ. – 1971. – Вып. 3. – С. 16–21.

15. Методика проведення експертних досліджень, пов'язаних із засобами індивідуалізації (13.6.01 від 23.03.2018р.) / НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України / Н.М. Ковальова, О.В. Голікова та ін.; за ред. В.Л. Федоренко. – К., 2017. – 56 с.

REFERENCES:

1. Kovalova, N.M. (2018). *Etyketka yak ob'ekt nedobrosovisnoi konkurentsii* [Label as an object of unfair competition]. *Problemy teorii ta praktyky sudovoi ekspertyzy z pytan intelektualnoi vlasnosti* («Krainieviski chytannia») – *Problems of Theory and Practice of Forensic Examination on Intellectual Property Issues* («Kraiev Readings»): Proceedings of the II International scientific practical conference. V.L. Fedorenko (Eds.). (pp. 103-104). Kyiv: Vyd-vo «Lira» [in Ukrainian].

2. Paziuk, V. L. (2015). *Vizualna atrybutyka formuvannia vynnogo brenda* [The visual attribute of the formation of the wine brand]. *Tekhnologicheskyy audit i rezervy proizvodstva – Techno-*

logical audit and production reserves, 3(5), 35-40 [in Ukrainian].

3. *Osnovy intelektualnoi vlasnosti [Fundamentals of Intellectual Property]*. (1999). Kyiv: «Yurydychne vydavnytstvo «In-Yure» [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst vid nedobrosovisnoi konkurentsii» : vid 11 sichnia 2001 roku [The Law of Ukraine «On Protection Against Unfair Competition» from January 11, 2001]. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 12. Art. 64 [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy «Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv» : vid 23 hrudnia 1997 roku [Law of Ukraine «On basic principles and requirements for the safety and quality of food products» dated December 23, 1997]. (1998) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 19. Art. 98 [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst prav spozhyvachiv» : vid 12 travnia 1991 roku [Law of Ukraine «On consumer rights protection» dated May 12, 1991]. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR – Bulletin of Verkhovna Rada of URSR*, 30. Art. 379 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh» : vid 15 hrudnia 1993 roku № 3689-XII [Law of Ukraine «On the Protection of Rights to Trademarks for Goods and Services» from December 15, 1993 № 3689-XII]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 7. Art. 36 [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Tsyvilnyi kodeks Ukrainy» : vid 16.01.2003 r. № 435-IV [Law of Ukraine «The Civil Code of Ukraine» dated January 16, 2003 № 435-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu prav na promyslovi zrazky» : vid 15 hrudnia 1993 roku № 3688-XII [Law of Ukraine «On the Protection of Rights to Industrial Designs» from December 15, 1993, № 3688-XII]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 7. Art. 34 [in Ukrainian].

10. Pravyly skladannia, podannia zaiavky na promyslovyi zrazok, zatverdzeni nakazom Ministerstva osvity i nauky № 110 vid 18.02.2002 r., zareiestrovani v Ministerstvi yustytsii Ukrainy 6 bereznia 2002 r. za № 226/6514 [Rules for drawing up, submitting an application for an industrial design, approved by the order of the Ministry of Education and Science № 110 dated February 18, 2002, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on March 6, 2002, № 226/6514]. (2002). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official bulletin of Ukraine*, 11. Art. 531 [in Ukrainian].

11. Pravyly skladannia, podannia ta rozghliadu zaiavky na vydachu svidotstva Ukrainy na znak dlia tovariv i posluh, zatverdzeni nakazom Derzhavnoho patentnoho vidomstva Ukrainy № 116 vid 28.07.1995 r., zareiestrovani v Ministerstvi yustytsii Ukrainy 2 serpnia 1995 r. za № 276/812 zi zminamy vid 14.06.2011 [Rules for drafting, submission and consideration of applications for the issuance of a certificate of Ukraine for a mark for goods and services approved by the order of the State Patent Office of Ukraine № 116 of July 28, 1995, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on August 2, 1995 under № 276/812 as amended on June 14, 2011]. (2011). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy – Official bulletin of Ukraine*, 54. Art. 72 [in Ukrainian].

12. Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen, zatverdzhena

nakazom Miniustu Ukrainy vid 08.10.98 № 53/5 [Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies, approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated October 8, 1998, № 53/5]. (1998). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official bulletin of Ukraine*, 46 [in Ukrainian].

13. Zanina, T. A., Kopytko, A. P., Manulenko, O. V. (2017). *Metodychni rekomendatsii z doslidzhennia nazv likarskykh zasobiv, zareiestrovanykh yak torhovelni marky [Methodological recommendations for the research of the names of medicinal products registered as trademarks]*. Kharkiv: KhNDISE [in Ukrainian].

14. Shliakhov, A. R. (1971). Predmet i sistema kriminalisticheskoi ekspertizy [The subject and system of forensic examination]. *Trudy VNIISE – Proceedings of VNIISE*, 3, 16-21 [in Russian].

15. Kovalova, N.M., Holikova, O.V., et. al. (2017). *Metodyka provedennia ekspertnykh doslidzhen, poviazanykh iz zasobamy indyvidualizatsii (13.6.01 vid 23.03.2018r.) [Methodology of carrying out of expert researches connected with means of individualization (13.6.01 from 23.03.2018)]*. V. L. Fedorenko (Eds.). Kyiv: NDTsSE z pytan intelektualnoi vlasnosti Ministerstva yustytysii Ukrainy [in Ukrainian].

Голікова Олена Валеріївна

завідувач сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133, e-mail: ov_golikova@ukr.net, тел.: +38 044 5921401.

ORCID: 0000-0002-2487-3637

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ТА ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація: Сучасний стан науково-технічного прогресу, легкість доступу до створених та збережених текстів, активне їх розповсюдження за допомогою мережі Інтернет, активно сприяє процесу створення текстів на основі вже існуючих, неправомірному запозиченню як фрагментів тексту, так і цілих текстів без змін і перетворень, використання яких не виправдовується жодною метою.

Все це сприяє підвищенню необхідності проведення досліджень, метою яких є пошук та встановлення таких запозичень. Зважаючи на високу складність проведення пошуку запозичень одного твору в іншому, гостро стоїть необхідність автоматизації цього процесу. На сьогоднішній день вже існує досить велика кількість сервісів, що позиціонують себе як «якісні та достовірні засоби для виявлення плагіату у будь-яких творах», вищі навчальні заклади також мають у себе або внутрішні програмні розробки для такого пошуку, або використовують придбані програмні засоби.

Нажаль, досі не розроблено спеціалізованого програмного забезпечення для виявлення запозичень (ознак плагіату), яке може використовуватись саме при проведенні експертиз та експертних досліджень літературних творів, а також не визначена специфіка його використання.

У даній статті розглядаються особливості використання спеціалізованого програмного забезпечення для виявлення запозичень (ознак плагіату), яке може бути використане саме при проведенні експертиз та експертних досліджень літературних творів, зокрема, творів наукового характеру.

Окрім того, наведено основні методи дослідження, які потребують використання спеціалізованих програмно-апаратних засобів та програмного забезпечення для виявлення запозичень у творах. Розроблено загальний алгоритм використання такого програмного забезпечення у розрізі потреб судової експертизи, надано рекомендації щодо загального вигляду кінцевого звіту, що може бути використаний як додаток до висновку судового експерта.

Ключові слова: запозичення, літературні твори, плагіат, програмно-апаратні комплекси, висновок судового експерта.

Holikova Olena Valerievna

Head of the copyright and related rights copyright and related rights laboratory of the Copyright and Information Technologies Laboratory, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property, 26, L.Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133, e-mail: ov_golikova@ukr.net, tel .: +38 044 5921401.

ORCID: 0000-0002-2487-3637

FEATURES OF THE USE OF SPECIAL SOFTWARE FOR DETERMINING PROSECUTORS IN LITERARY WORKS FOR JUDICIAL EXPERTISE AND EXPERT STUDIES

Annotation. The current state of scientific and technological progress, the ease of access to created and saved texts, actively disseminating them through the Internet, actively contributes to the process of creating texts based on already existing, unlawful borrowing as fragments of the text, and whole texts without changes and transformations, the use of which is not justified for any purpose.

All this contributes to the increased need for research, the purpose of which is to seek and establish such borrowings. Given the high complexity of conducting a search for borrowing one work in another, there is an urgent need to automate this process. To date, there are already quite a large number of services that position themselves as «qualitative and reliable means of detecting plagiarism in any product», higher education institutions also have either internal software development for such a search, or use purchased software.

Unfortunately, no specialized software for detecting borrowings (signs of plagiarism) has yet been developed, which can be used precisely when conducting expert assessments and expert research on literary works, nor does it specify the specifics of its use.

In this article the peculiarities of the use of specialized software for detecting borrowings (signs of plagiarism) are considered in the course of expert examinations and expert researches of literary works, in particular, scientific character.

The basic research methods are considered, which require the use of specialized software hardware and software for the detection of borrowings in the works. A general algorithm for the use of such software for the needs of forensic expertise is developed.

Key words: borrowing, literary works, plagiarism, software and hardware complexes, conclusion of a judicial expert.

Постановка проблеми: В добу автоматизації та цифрових технологій, зважаючи на потребу у підвищення якості експертиз та експертних досліджень, та їх прискоренні, існує необхідність у запровадженні спеціалізованих програмно-апаратних засобів для пошуку запозичень (ознак плагіату) у творах, зокрема у творах наукового характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання авторських прав досліджувалися багатьма авторами. Провідними роботами з цієї тематики є праці: В.Я. Іонаса, О.С. Іоффе, В.І. Серебровського, О.Д. Святоцького, Г.Ф. Шершеневича. Ґрунтовними працями сучасних дослідників є роботи: С.О. Глотова, В.В. Коноваленка, Л.Г. Максимова, А.П. Панкєєва, І.В. Порало, І.М. Рассолова, Т.І. Стексової, Р.В. Шарапова, Е.В. Шарапової, О.О. Штефан та інших. Проте, питання використання автоматизованих систем для пошуку запозичень у літературних творах та творах наукового характеру при проведенні судових експертиз та експертних досліджень досі ґрунтовно не розглядалось.

Мета статті – проаналізувати особливості використання спеціалізованого програмного забезпечення для виявлення запозичень (ознак плагіату) у літературних творах при проведенні судових експертиз та експертних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Для проведення досліджень за допомогою програмно-апаратних комплексів/спеціалізованого програмного забезпечення для виявлення запозичень/ознак плагіату у літературних, художніх та наукових творах використовуються певні способи та прийоми аналізу творів. За загальними принципами ці способи майже не відрізняються від основних способів, що використовуються для досліджень літературних творів без використання таких систем або програмного забезпечення, однак є більш вузькими та ціленаправленими.

Варто зазначити, що програмно-апаратні комплекси/спеціалізоване програмне забезпечення є лише інструментарієм для вирішення задач, поставлених перед експертом. У зв'язку з цим методи, що застосовуються при дослідженні літературних, художніх, науко-

вих творів із застосуванням такого інструментарію стосуються лише тих етапів дослідження, що пов'язані з його використанням. При цьому визначений інструментарій повинен реалізовувати можливість формування готового додатку до Висновку у вигляді порівняльної таблиці.

Для якісного виконання задач, що ставляться до програмно-апаратних комплексів/спеціального програмного забезпечення існує необхідність у чіткому виконанні певних кроків/дій, що забезпечать найбільш повний та якісний результат порівняння.

Варто зазначити, що відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року №53/5 «2.3. Експерту забороняється (...) самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно», дослідження повинно проводитись лише з використанням тих матеріалів, які були передані експерту органом (особою), що призначила експертизу (залучила експерта), без використання будь-яких інших відомостей, навіть тих, що знаходяться у відкритих джерелах [1]. Відповідно до цього відсутня необхідність роботи системи із джерелами (текстами, даними), які розташовані у мережі Інтернет, адже експерт повинен працювати виключно з тими текстами, які

було безпосередньо надано йому на дослідження.

Відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених вищезазначеним наказом, основним завданням експертизи об'єктів авторського права, до яких відносяться і літературні твори наукового характеру, є визначення властивостей цих об'єктів, зокрема виявлення ознак відтворення одного твору (чи його частин) у іншому [1].

Для визначення властивостей об'єкта є необхідним проведення дослідження, яке базується на методиці, що складається з певних етапів. Так, А.Р. Шляхов визначив наступні стадії структури загальної методики експертного дослідження:

- методика та техніка експертного огляду;
- роздільний аналіз об'єктів експертизи;
- порівняльне дослідження;
- експертний експеримент;
- оцінка результатів дослідження [2].

Кожен з етапів призначений для вирішення певного завдання та визначення шляхів їх вирішення. Кожен етап є значущим та веде до досягнення кінцевої мети – вирішення питань, поставлених перед експертом.

Так, для визначення ознак відтворення одного твору в іншому перед експертом постає необхідність у проведенні порівняльного дослідження двох або декількох творів, або їх частин, що мають самотійне значення.

Оскільки об'єктом авторського права є продукт саме творчої діяльності автора (творця), то під час проведення дослідження необхідно відокремити елементи, що є продуктом творчої діяльності автора, від тих, що мають суто технічний характер.

Пошук ознак, які становлять результат творчої діяльності автора, проводиться в елементах їх форми.

До форми вираження творів такого виду належать:

- елементи внутрішньої форми, такі як структура розташування розділів у творі, послідовність викладення матеріалу, наявність додатків, посилань тощо;
- елементи зовнішньої форми, такі як мова, словарний склад, послідовність слів, стиль мовлення, яким викладено твір, оригінальна назва твору.

Елементи внутрішньої побудови (структури) літературних творів, в залежності від виду твору, можуть бути як довільними, так і регламентованими відповідними нормативно-правовими актами і документами. У випадку, якщо вид твору передбачає наявність певної унормованої структури, збіг у структурі та розташуванні розділів не може вважатись відтворенням у зв'язку з тим, що при їх написанні використовуються відповідні вимоги до створення таких робіт [3, 4].

Отже, необхідність пошуку фактів відтворення одного літературного твору наукового характеру в іншому необхідно проводити через пошук текстуальних збігів

в елементах їх зовнішньої форми, таких як мова, словарний склад, послідовність слів, стиль мовлення, яким викладено твір, оригінальна назва твору.

З метою виявлення збігів у зовнішній формі вираження досліджуваних творів проводиться порівняльний аналіз цих творів, результати якого наводяться у порівняльній таблиці.

Саме для формування таких таблиць, у яких відображаються текстуальні збіги, наявність цитування та правильність його оформлення (для творів наукового характеру), а також наявність перифразів, зміни у побудові речень тощо, використовуються програмно-апаратні комплекси/спеціалізоване програмне забезпечення для виявлення запозичень/ознак плагіату у літературних, художніх та наукових творах.

Текст твору, що порівнюється (далі – Текст №1) використовується у повному обсязі включно із списком використаної літератури/списком використаних джерел (для творів наукового характеру). Текст твору, із яким проводиться порівняння також може бути використаний у повному обсязі, однак при кінцевому формуванні звіту для відображення наводиться лише та частина, у якій виявлено текстуальні або інші збіги.

Для проведення порівняльного дослідження програмно-апаратний комплекс/спеціальне програмне забезпечення повинен узагальнювати результати за такими ознаками:

- наявність структурних та текстуальних збігів;

- наявність посилань та цитувань (як належних, так і неналежних);
- наявність синонімічних слів та аналогічних за змістом фраз тощо.

При цьому, бажано щоб у спеціалізованому програмному забезпеченні була реалізована функція загального аналізу тексту для виявлення та відображення у порівнюваних творах синонімічних слів та аналогічних за змістом фраз. Так, за нормами авторського права, в заміні в тексті словесних одиниць їх еквівалентами, в перестановці місцями слів, речень, абзаців немає творчості, оскільки таке підставлення еквівалентів доступне будь-якій людині, тобто носить суто технічний характер. За даними наукових джерел [5], при зміні мовних засобів (в літературному творі – слів), що не потребують творчості, не може бути створено творчо самостійний твір: така заміна не суттєва. Мова твору не піддається запозиченню, її можна лише цитувати із зазначенням джерела, у іншому випадку буде наявний плагіат [5]. Оскільки, формою вираження літературних творів є мова (слова, фрази, їх комбінації), то саме копіювання оригінального стилю автора порушує авторські права.

Нажаль, на сьогоднішній день відсутня технічна можливість для реалізації такої функції. Наскільки б не було програмне забезпечення інтелектуальним, жодне з них не може стовідсотково визначити особливості певного авторського стилю та знайти його у тексті ін-

шого автора. Ця функція була і залишається прерогативою експерта-людини, яка, базуючись на своїх спеціальних знаннях та досвіді, спроможна визначити саме ті стилістичні та мовні особливості, які відрізняють текст одного автора від тексту іншого.

Для проведення експертних досліджень з використанням програмно-апаратних комплексів/спеціалізованого програмного забезпечення з метою виявлення заповищень/ознак плагіату у літературних, художніх та наукових творах визначено окремий алгоритм, що полягає у взаємодії експерта з програмою та передбачає основний та підготовчий етапи. Варто зазначити, що даний алгоритм є лише приблизним та загальним, точний алгоритм проведення дослідження із використанням програмно-апаратних комплексів можна побудувати лише для окремого існуючого програмного забезпечення, із урахуванням його можливостей та особливостей.

Загальний алгоритм проведення дослідження із використанням СПЗ:

1. Підготовчий етап. У випадку, якщо матеріал (твір) надано у друкованому вигляді – перетворення його у цифрову форму (оцифрування), у вигляд, що доступний для сприймання СПЗ.

2. Завантаження вихідних даних до СПЗ. При цьому твір має бути завантажений повністю, із усіма вихідними даними, змістом, переліком використаної літератури тощо. У випадку наявності у творі ілюстративного матеріалу (зобра-

жень, діаграм, схем), ці дані також завантажуються у систему та досліджуються за окремим алгоритмом.

3. Твори, надані для проведення порівняння також завантажуються у систему. При цьому, творів для порівняння може бути більше ніж один. Твори для порівняння також завантажуються у повному об'ємі включно із ілюстративним матеріалом.

4. Визначення алгоритму порівняння. В залежності від поставленої задачі може бути використано алгоритм пошуку текстуальних збігів, алгоритм пошуку заміन синонімічними одиницями або перифразами, алгоритм порівняння ілюстративного матеріалу, комбінація всіх вищезазначених алгоритмів тощо. При цьому перехід між алгоритмами реалізується за допомогою навігаційних елементів системи, тобто шляхом ручного вибору. Це робиться з метою найдодільнішого завантаження процесів системи, тобто для того, щоб при необхідності проведення, наприклад, лише порівняння на текстуальні збіги, не завантажувались всі ресурси системи.

5. Запуск процесу та безпосередній процес порівняння. Запуск процесу реалізується одним навігаційним елементом «Порівняти», після чого запускається безпосередньо процес порівняння.

6. Формування звіту за результатами порівняння. За результатами проведеного порівняння,

в залежності від обраного алгоритму спеціалізованого програмного забезпечення формує звіт у вигляді таблиці із відображенням результатів. При цьому виявлені текстуальні збіги, цитування (як належним чином оформлені, так і ні), синонімічні конструкції, перефрази тощо, можуть виділятися текстовими маркерами різних кольорів. В кінці порівняльної таблиці наводиться розшифровка значень для кожного з кольорів.

Таким чином, кінцевим результатом повинна стати порівняльна таблиця із виявленими збігами.

Висновки:

1. Використання спеціалізованих програмно-апаратних комплексів для пошуку запозичень (ознак плагіату) у літературних творах суттєво поліпшить якість виконання експертиз та експертних досліджень літературних творів, а також значно пришвидшить їх виконання;

2. Програмно-апаратні комплекси для пошуку запозичень (ознак плагіату) у літературних творах повинні відповідати потребам експерта. До таких потреб, зокрема, відносять: високий рівень захищеності бази даних, у якій зберігаються надані на дослідження твори та результати дослідження, формування звітів, відповідно до поставлених задач і з високим рівнем наочності, чітке розмежування ролей користувачів (неможливість доступу одного експерта до результатів або процесу дослідження іншого) тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р. – Редакція від 22.02.2019. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

2. Шляхов А.Р. Общие положения методики криминалистической экспертизы : метод. пособие для экспертов / А.Р. Шляхов. – М. : ВНИИСЭ, 1961.

3. Мельников В. Толкование судами понятия «оригинальное произведение» / В. Мельников // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2008. – №9. – С. 46-53.

4. Ионас В. Я. Произведения творчества в гражданском праве / В.Я. Ионас. – М.: Изд. «Юрид. литература», 1972. – 168 с.

5. Гаврилов Э.П. Оригинальность как критерий охраны объектов авторским правом / Э.П. Гаврилов // Патенты и лицензии. – 2004. – №6. – С. 45-51.

REFERENCES:

1. Nakaz Ministerstva yustytсии Ukrainy «Pro zatverdzhennia Instruktсии pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh

rekomentatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen» : vid 08 zhovtnia 1998 r., № 53/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine «On approval of the Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies» from October 08 1998, № 53/5]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [in Ukrainian].

2. Shlyahov A.R. (1961) *Obschie polozheniyametodiki kriminalisticheskoy ekspertizyi : metod. posobie dlya ekspertov* [General provisions of the methodology of forensic examination: method. expert manual]. Moscow: VNIISE [In Russian].

3. Melnikov V. (2008) *Tolkovanie sudami poniatyia «orihinalnoe proizvedenie»* [Court interpretation of the concept of «original work»]. *Intellectualnaia sobstvennost. Avtorskoe pravo i smezhnye prava – Intellectual property. Copyright and Related Rights*, 9, 46-53.

4. Ionas V. Ya. (1972) *Proyzvedeniya tvorchestva v hrazhdanskom prave* [Works of art in civil law]. Moscow: «Yurid. literatura» [In Russian].

5. Havrilov E. P. (2004) *Orihinalnost kak kryterii okhrany obektov avtorsksm pravom* [Originality as a criterion for the protection of objects by copyright]. *Patenty i litsenzii – Patents and licenses*, 6, 45-51 [In Russian].

Бутнік-Сіверський Олександр Борисович,

старший науковий співробітник, доктор економічних наук, професор, академік Академії технологічних наук України, академік Української академії наук, судовий експерт в сфері інтелектуальної власності, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501, 067-235-1987, e-mail: busiv@ukr.net

ORCID: 0000-0003-2492-231X

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗКРИТТЯ ЗМІСТУ ОКРЕМИХ ПОНЯТЬ В ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. Обґрунтовано особливості та специфіка об'єктів права інтелектуальної власності при проведенні економічних досліджень інтелектуальної власності. Специфічні властивості даних об'єктів обумовлюють особливості процедури розв'язання спорів щодо цих об'єктів і пов'язаних з ними прав, які виникли в процесі створення та комерціалізації інтелектуальної власності.

Зазначено, що особливістю інтелектуальної власності є те, що вона має віртуальний характер. Саме це ускладнює усвідомлення її сутності. Проте, якщо виникає спір стосовно об'єкта права інтелектуальної власності, то останній завжди матеріалізований, що дозволяє їй набути економічний зміст.

Визначено, що будь-який об'єкт права інтелектуальної власності, якщо є предметом судового спору, а в судовій експертизі є об'єктом дослідження, який за своєю природою є нематеріальним об'єктом, набуває правової охорони при дотриманні всіх установлених законодавством умов і фіксації в певній об'єктивній (матеріальній) формі. За юридичною ознакою майнові права у правовідносинах інтелектуальної власності за змістом можуть бути як абсолютним (виключним) правом творця або інших осіб на об'єкт права інтелектуальної власності, так і мати зобов'язальний характер у правовідносинах, пов'язаних із передачею цих прав від автора до іншої особи.

Відмічено, що залишаються невирішеними проблеми узгодженості між методологічною правовою та методологічною економічною базами, які потребують більш змістовного розкриття юридичних та економічних

понять з урахуванням чинних законодавчих та нормативних актів, в яких вони використовуються.

Зі змісту питань експертизи з економічних досліджень інтелектуальної власності зі спеціальності 13.9 обґрунтовано потребу в знаннях окремих економічних та юридичних понять щодо розміру винагороди (доходу), розміру реальних збитків, розміру упущеної вигоди, розміру матеріальної шкоди тощо.

Узагальнено та визначено окремі економічні та юридичні поняття стосовно: доходу власника об'єкта права інтелектуальної власності; пасивного доходу (прибутку) неприбуткової бюджетної організації; доходу від прав за використання об'єктів авторського права і (або) суміжних прав; упущеної вигоди внаслідок неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності; збитків внаслідок неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності.

Ключові слова: об'єкт права інтелектуальної власності, економічні дослідження, методологічна правова та економічна бази; винагорода (дохід); упущена вигода; збитки.

Butnik-Siversky Alexander Borisovich,

Senior Researcher, Doctor of Economics, Professor, Academician of the Academy of Technological Sciences of Ukraine, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Judicial Expert in the field of Intellectual Property, Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesi Boulevard Ukrainian women 26, of. 501, 067-235-1987, e-mail: busiv@ukr.net

ORCID: 0000-0003-2492-231X

ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF DISCLOSURE OF CONTENT OF SOME CONCEPTS IN ECONOMIC RESEARCHES OF INTELLECTUAL PROPERTY

Abstract. The peculiarities and specifics of objects of intellectual property rights during conducting of economic researches of intellectual property are substantiated. The specific properties of these objects determine the peculiarities of the procedure for resolving disputes concerning these objects and rights related to them, that arose during the process of creation and commercialization of intellectual property.

It is noted that the feature of intellectual property is that it has a virtual character. This complicates the comprehension of its essence. However, if

there is a dispute over an object of intellectual property rights, the latter is always materialized, which allows it to acquire an economic content.

It has been determined that any object of intellectual property rights, if it is the subject of a court dispute, and in the forensic examination is the object of research, which by its nature is an intangible object, acquires legal protection in compliance with all the conditions established by law and the fixation thereof in a certain objective (material) form. On a legal basis, property rights in intellectual property legal relationships in content may be as the absolute (exclusive) right of the creator or other persons to the object of intellectual property rights, and have a binding nature in the legal relationship associated with the transfer of these rights from the author to another person.

It is noted that the problems of consistency between methodological legal and methodological economic bases, which require more substantive disclosure of legal and economic concepts, taking into account current legislative and normative acts in which they are used, remain unsolved.

From the contents of the issues of expertise in economic research on intellectual property in specialty 13.9, the need for knowledge of certain economic and legal concepts regarding the size of remuneration (income), the size of actual losses, the amount of lost profit, the size of material damage, etc. is substantiated.

There are generalized and defined separate economic and legal concepts concerning: income of the owner of the object of intellectual property rights; passive income (profit) of a non-profit budget organization; income from the rights to use objects of copyright and (or) related rights; lost profits due to unlawful use of intellectual property objects; damages as a result of improper use of intellectual property objects.

Key words: object of intellectual property rights, economic research, methodological legal and economic bases; remuneration (income); lost profits; losses.

Постановка проблеми. При проведенні економічних досліджень інтелектуальної власності встановлюються факти порушення створення і використання винаходів, корисних моделей, промислових зразків, авторських та суміжних прав, прав власників комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок, географічних зазначень. Крім цього, при проведенні економічних досліджень у сфері інтелектуальної власності розраховується сума матеріальних збитків, які були завдані в наслідок порушення прав власників об'єктів інтелектуальної власності. Специфічні властивості даних об'єктів обумовлюють особливості процедури розв'язання спорів щодо цих об'єктів і пов'язаних з ними прав, які виникли в процесі створення та комерціалізації інтелектуальної власності.

Дослідження експертом справ, які проходять у провадженнях органа досудового розслідування або суду містять інформацію, дані та факти про обставини справи і є судовою експертизою. Такий вид експертизи володіє певними ознаками – це опосередкований метод доказування.

Судова експертиза – призначається за ухвалою суду дії, що включають в себе дослідження і видачу висновку з питань, які потребують спеціальних знань і ставляться перед експертом судом. При цьому при проведенні економічних досліджень інтелектуальної власності зі спеціальності 13.9 потребують фахових знань окремих економічних та правових понять щодо розміру винагороди (доходу), розміру ре-

альних збитків, розміру упущеної вигоди, розміру матеріальної шкоди, оцінки вартості прав тощо. Ці знання експерт отримує в процесі фахової базової економічної підготовки у вищих навчальних закладах освіти і шляхом самопідготовки, а також набутого практичного досвіду в сфері інтелектуальної власності. В окремих випадках окремі економічні та юридичні поняття, які використовуються в законодавчих та нормативних актах потребують узгодженості та пояснень відносно їх використання при дослідженні судових справ. У той же час актуальними залишаються питання володіння методологічною правовою та економічною базою, у який залишаються окремі розбіжності, що потребують спрямованих досліджень науковців.

Аналіз дослідження і публікацій. Особливості та специфіка об'єктів права інтелектуальної власності зумовлюють формування економічних та правових відносин, що виникають у процесі створення й використання цих об'єктів. Особливого значення тут набувають дослідження з розкриття змісту економічних та правових понять, що покращить вирішування питань експертизи з економічних досліджень інтелектуальної власності зі спеціальності 13.9. На цьому напрямку наукових економічних та правових досліджень проводиться замало. У той же час економіко-правові проблеми, які пов'язані з вивченням та розкриттям змісту окремих правових та економічних понять в сфері інтелектуальної власності знаходяться в полі зору

ряду науковців таких як: Г. Андрощук, А. Жарова, П. Крайнів, Н. Мироненко, О. Побережець, Л. Шевченко, І. Шульпін та інші. Одночасно залишаються невирішеними проблеми узгодженості між методологічною правовою та методологічною економічною базами, які потребують більш змістовного розкриття юридичних та економічних понять з урахуванням чинних законодавчих та нормативних актів, в яких вони використовуються.

Метою статті – розкриття змісту окремих економічних та юридичних понять, які використовуються в судовій експертизі економічних досліджень інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Згідно діючого законодавства в Україні, інтелектуальна власність означає закріплені законом права, які є результатом інтелектуальної діяльності в промисловій, науковій, літературній і художній сферах. У загальноповжитому розумінні термін «інтелектуальна власність» (англ. Intellectual property) – це права на результати розумової діяльності людини в науковій, художній, виробничій та інших сферах, які є об'єктом цивільно-правових відносин у частині права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, які, будучи благом нематеріальним, зберігаються за його творцями і можуть використовуватися іншими особами лише за узгодженням з ними, крім випадків, визначених законодавством. Відносини у суспільстві, у зв'яз-

ку із створенням і використанням об'єктів права інтелектуальної власності, регулюються системою правових норм, що узагальнено називається правом інтелектуальної власності.

З прийняттям у 2003 р. нового Цивільний кодекс України (ЦКУ) [1], чітко визначається поняття «право інтелектуальної власності» (книга 4 ЦКУ), де відображається його співвідношення з правом власності на річ, визначаються об'єкти, суб'єкти права, зміст майнових і особистих немайнових прав інтелектуальної власності, підстави їх виникнення, умови використання об'єктів інтелектуальної власності і передачі прав на них, визначаються наслідки порушення права інтелектуальної власності і способи судового захисту. Інтелектуальна власність – це збірне поняття, що означає сукупність виняткових прав на результати творчої діяльності і засоби індивідуалізації.

Зазначимо, що особливістю інтелектуальної власності є те, що вона має віртуальний характер. Саме це ускладнює усвідомлення її сутності. Проте, якщо виникає спір стосовно об'єкта права інтелектуальної власності, то останній завжди *матеріалізований*, що дозволяє їй набути економічний зміст. Саме результат інтелектуальної діяльності має бути втілений у конкретну об'єктивну форму, що передбачає обов'язкову можливість його відтворення. Тобто будь-який об'єкт права інтелектуальної власності, якщо є предметом судового спору, а в судовій експертизі є *об'єктом дослідження*, який за своєю при-

родою є нематеріальним об'єктом, набуває правової охорони при додержанні всіх установлених законодавством умов і фіксації в певній об'єктивній (матеріальній) формі.

Підкреслюючи економічний зміст, саме об'єкти права інтелектуальної власності законодавчо визначені майновими правами інтелектуальної власності, з якими пов'язують володінням, користуванням і розпорядженням майном. Це суб'єктивні права учасників правовідносин, що виникають у результаті інтелектуальної, творчої діяльності.

У ч. 1 ст. 424 ЦКУ визначено, що такими майновими правами є: право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання; інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права інтелектуальної власності передбачають належність їх володільцю сукупності правових можливостей, а саме: самостійно, власними активними діями використовувати інтелектуальний продукт; дозволяти його використання іншим особам, укладаючи відповідний договір про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності; перешкоджати неправомірному використанню об'єкта або шляхом прямої заборони з метою усунення загрози неправомірного використання, або шляхом

застосування способів судового захисту, спрямованих на припинення неправомірних дій.

За юридичною ознакою майнові права у правовідносинах інтелектуальної власності за змістом можуть бути як абсолютним (виключним) правом творця або інших осіб на об'єкт права інтелектуальної власності, так і мати зобов'язальний характер у правовідносинах, пов'язаних із передачею цих прав від автора до іншої особи (передаватися за договором, бути внеском до первинного капіталу юридичної особи, предметом договору застави та інших зобов'язань), причому як у повному обсязі, так і в частині окремих прав. На відміну від особистих немайнових прав чинність майнових права обмежена строками, встановленими кодексом і спеціальним законодавством (ст. 425 ЦКУ). Майнові права правонаступника обмежуються строком дії ліцензійного договору.

До юридичної ознаки майнових прав у правовідносинах інтелектуальної власності відноситься також обмеженість строків прав державою, яка надає заявникові на певний строк монопольне право на використання об'єкту інтелектуальної власності та заборону використання його іншими особами і охороняє це право (в Україні, і ряді інших країн, 10 і 20 років – на копісну модель і винахід; 15 років – на промисловий зразок; 10 років, з правом безкінечного продовження, – на знак для товарів і послуг; до кінця життя автора, або останнього із співавторів, плюс 70 років після його смерті). Заявник за це

ділиться з державою і громадськістю інформацією про суть і зміст об'єкту, і згідний, що об'єкт, після завершення вказаних строків охорони, стане суспільним надбанням і може вільно використовуватися будь-якою особою, або, у випадку його особливої специфіки та/або важливості, може скласти державну таємницю (для об'єктів у такому разі видається патент на секретний винахід чи секретну корисну модель) [2].

Важливим є економічний зміст, за яким майнові права дозволяють реалізувати майновий інтерес правовласника в отриманні доходів від використання інтелектуального продукту за результатами володіння, користування і розпорядження майном.

Тут акцентуємо увагу на тому, що предметом судової експертизи у сфері інтелектуальної власності є фактичні дані та обставини справи про властивості, ознаки, законності створення й використання об'єктів права інтелектуальної власності, їх вартість, завдані збитки та економічні операції щодо цих об'єктів, які мають значення для досудового розслідування чи судового провадження й установлюються шляхом застосування спеціальних знань у визначеному законом порядку. Важливим є і те, що експерт не може дійти до правильних висновків стосовно об'єкта дослідження, якщо досконало не володіє законодавчою та нормативно-правовою базою, у тому числі міжнародних норм й стандартів, котрих повинна дотримуватися Україна у сфері інтелектуальної власності.

Для судового експерта важливим є встановлення й оцінка властивостей об'єктів права інтелектуальної власності, до яких відноситься: з'ясування того, чи є даний об'єкт об'єктом права інтелектуальної власності (відповідність досліджуваного об'єкта критеріям охороноздатності); визначення розмірів шкоди, заподіяної власнику авторських прав, підтверджених виданим у встановленому порядку патентом, свідоцтвом на знак товарів і послуг тощо, у результаті незаконного використання його твору (винаходу, корисної моделі, промислового зразка, товарного знаку); оцінка вартості прав на об'єкти інтелектуальної власності як нематеріальних активів підприємства тощо.

Завдання, що ставляться на вирішення судового експерта, формуються виходячи із необхідності встановлення певних об'єктивних фактичних даних, які мають практичне значення для з'ясування істини у справі. Ці завдання визначаються питаннями, поставленими перед судовим експертом або в порядку експертної ініціативи.

Саме застосування спеціальних знань у визначеному законом порядку превалює в судовій експертизі економічних досліджень інтелектуальної власності зі спеціальності 13.9, яка є найбільш складною порівняно з іншими видами судових експертиз.

Так, зазначимо, методологічна правова база судової експертизи економічних досліджень інтелектуальної власності зі спеціальності 13.9 ґрунтується виключно на за-

конах та підзаконних нормативних актах, які лише з плином часу повільно змінюються, доповнюються, скасовуються, що робить більш стабільними до змін практику проведення економічних досліджень в часі. У той же час, методологічна економічна база судової експертизи економічних досліджень інтелектуальної власності зі спеціальності 13.9 також ґрунтується на законах та нормативних актах, в яких використовуються економічні поняття, проте, на відміну від методологічної правової бази, методологічна економічна база змінюється значно частіше, в залежності від прийнятої у відповідний час розрахункової економічної методології, що робить частіше відірваними в часі здійснення економічних досліджень в судових спорах, так як використовують економічні розрахунки з використанням методології та звітності, яка сформува-лась на момент проведення економічних досліджень інтелектуальної власності зі спеціальності 13.9. За таких обставин в кожному періоді можуть бути певні складнощі при проведенні експертиз, пов'язаних з економічними дослідженнями інтелектуальної власності. Це стосується розрахунків з оцінки вартості об'єктів права інтелектуальної власності, розміру збитків та упущеної вигоди при порушенні майнових прав інтелектуальної власності тощо.

Формулювання питань, які ставляться перед експертом, повинно, як правило, здійснюватися з урахуванням Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та

призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 [3] і атестованих експертних методик [4], у яких зазначаються питання, на вирішення яких спрямовані ці методики, та реєстр яких ведеться Міністерством юстиції України.

Питання, що ставляться перед судовим експертом, мають бути сформульовані чітко, зрозуміло і таким чином, щоб вони виключали неоднозначність їх розуміння й тлумачення та відповідали тим об'єктам і матеріалам, що направляються на експертизу як об'єкти досліджень. Саме тому судова експертиза має призначатися лише для встановлення даних, що входять до предмета доказування у справі (адміністративній, господарській, цивільній) або у кримінальному провадженні. Водночас, експерт у своєму дослідженні не може торкатися питань тлумачення й порядку застосування правових норм. Практика призначення судових експертиз об'єктів інтелектуальної власності, на думку окремих експертів, свідчить про складність відмежування «питання факту» від «питання права», і як наслідок трапляються випадки формулювання особою, яка призначає експертизу, питань правового характеру, вирішення яких чинним законодавством віднесено до компетенції органів досудового розслідування та суду [5]. Головне, тут превалює конкретика досліджуємої ситуації у спірному питанні, яка враховує предмет розгляду (питання факту),

а обґрунтування справедливості розглядається з позиції права (питання права). Це має значення при розгляді *економічного та правового змісту* окремих економічних понять в економічних дослідженнях інтелектуальної власності.

Наприклад, до вирішуваних питань експертизи з економічних досліджень інтелектуальної власності зі спеціальності 13.9 можна віднести такі питання:

Який мінімальний розмір винагороди має сплатити роботодавець/замовник (*назву/ім'я вказати*) автору за об'єкт інтелектуальної власності (*назву вказати*)?

- Який розмір реальних збитків заподіяно правовласнику об'єкта інтелектуальної власності за ... (*період вказати*) унаслідок порушення прав ... (*конкретизувати яких та в який спосіб*)?

- Який розмір збитків, в частині упущеної вигоди, завдано правовласнику об'єкта інтелектуальної власності (*назву/ім'я власника вказати*) унаслідок порушення прав ... (*конкретизувати яких, в який спосіб та за який період*)?

- Який розмір матеріальної шкоди завдано власнику авторського права (*вказати назва власника*) на твір (*вказати назву твору*) внаслідок його неправомірного використання у спосіб (*вказати спосіб використання об'єкта*) у період (*конкретизувати період часу*)?

Як видно зі змісту вирішуваних питань експертизи з економічних досліджень інтелектуальної власності зі спеціальності 13.9 виникає потреба в знаннях окремих еконо-

мічних та юридичних понять щодо розміру винагороди (доходу), розміру реальних збитків, розміру упущеної вигоди, розміру матеріальної шкоди тощо. Зупинимось на змісті окремих економічних та юридичних понять, які використовуються в експертному дослідженні.

Дохід за результатами продажу (реалізації) об'єктів права інтелектуальної власності. При здійсненні комерціалізації об'єкта права інтелектуальної власності (ОПІВ) його власник отримує дохід в грошовій формі. Під власником ОПІВ маємо на увазі юридичні та фізичні особи, які набули право розпоряджатись своєю інтелектуальною власністю.

Комерціалізація ОПІВ – це взаємовигідні (комерційні) дії всіх учасників процесу перетворення результатів інтелектуальної праці у ринковий товар. Тут майнові права інтелектуальної власності мають певну економічну цінність і в умовах ринкової економіки стають товаром, що реалізується на договірних засадах.

Економічний зміст терміну «дохід» розглядався ще в Законі України «Про податок з доходів фізичних осіб», який втратив чинності у 2011 р. (з прийняттям Податкового кодексу України), в якому дохід у той час визначався як сума будь-яких коштів, вартість матеріального і нематеріального майна, інших активів, що мають вартість, у тому числі цінних паперів або деривативів, одержаних платником податку у власність або нарахований на його користь, чи набутих незаконним шляхом у ви-

падах, визначених підпунктом 4.2.16 пункту 4.2 статті 4 цього Закону, протягом відповідного звітнього податкового періоду з різних джерел як на території України, так і за її межами. З прийняттям Податкового кодексу України (ПКУ) [6], сьогодні термін «дохід» конкретизувався, як «дохід з джерелом їх походження з України – будь-який дохід, отриманий резидентами або нерезидентами, у тому числі від будь-яких видів їх діяльності на території України... у вигляді: а) процентів, дивідендів, роялті та будь-яких інших пасивних (інвестиційних) доходів, сплачених резидентами України... є) заробітної плати, інших виплат та винагород, виплачених відповідно до умов трудового та цивільно-правового договору (пп.14.1.54 п.1 ст.54) і далі – «дохід, отриманий з джерел за межами України, – будь-який дохід, отриманий резидентами, у тому числі від будь-яких видів їх діяльності за межами митної території України, включаючи проценти, дивіденди, роялті та будь-які інші види пасивних доходів, ..., доходи від виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими та трудовими договорами, ...» (пп.14.1.55 п.1 ст.55).

Термін «дохід», набуває поширене поняття, – це всі грошові або матеріальні цінності, отримані фізичною, юридичною особою, організацією за певний час. У загальноприйнятій трактовці дохід – це певна кількість засобів в грошовій, або натуральній формі, що одержується в результаті підприємницької, або будь-якої іншої діяльності.

При створенні доходу вироблена продукція реалізується на ринку і перетворюється в грошову виручку. Після вилучення з неї вартості спожитих засобів виробництва залишається грошовий (валовий) дохід, який належить розподілити.

В Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [7], дохід розглядають, як «збільшення економічних вигод у вигляді збільшення активів або зменшення зобов'язань, яке призводить до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників)». Тут дохід є економічною вигодою в грошовій формі, так як є активом.

Одночасно, слід враховувати, що усе майно, яке належить підприємству і яке відображено в його балансі, називають активами. *Активи* – це економічні ресурси підприємства у формі сукупних майнових цінностей, які використовуються в господарській діяльності з метою отримання прибутку; це ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до збільшення економічних вигід у майбутньому. Саме тому *основними ознаками нематеріальних активів є*: відсутність матеріально-речової структури; використання протягом тривалого часу (понад один рік); здатність бути корисним підприємству; високий ступінь невизначеності розмірів можливого у майбутньому прибутку завдяки їх використанню; не мають грошової форми; не є дебіторською заборго-

ваністю. В бухгалтерському обліку нематеріальні активи, в складі яких входять об'єкти права інтелектуальної власності (ОПІВ) за відповідними класифікаційними групами, мають грошову оцінку, а ті що, отриманий в результаті розробки, відображають в балансі за умов, якщо підприємство має: намір, технічну можливість та ресурси для доведення нематеріального активу до стану придатності для реалізації або використання; можливість отримання майбутніх економічних вигод від реалізації або використання нематеріального активу; інформацію для визначення витрат, пов'язаних з розробкою нематеріального активу.

В нашому випадку мова йде про результат комерціалізації власника ОПІВ, який отримує дохід, який розглядається в ПКУ з правової позиції. При цьому звужується розкриття його економічного змісту. Зазначений термін концентрує увагу на кінцевому результаті реалізації власником ОПІВ – суб'єктом господарювання. Зазначимо, що в процесі комерціалізації слід враховувати, що первісним у господарській діяльності є вартість права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, а вторинним – є дохід після реалізації інноваційного продукту, якщо дії здійснюються в науковій сфері, або інноваційної продукції, якщо дії здійснюються в промисловій сфері, яку виведено на ринок. Одночасно, об'єктом продажу власника ОПІВ може бути сам ОПІВ, як товар, кінцевим результатом реалі-

зації якого буде отриманий дохід в грошовій формі.

Узагальнюючи, можна визначити – **дохід власника об'єкта права інтелектуальної власності** – це результат комерціалізації ОПІВ суб'єктом господарювання у своїй інноваційній діяльності або іншим суб'єктом господарювання або надання дозволу на використання ОПІВ при реалізації (продажу) інноваційного продукту/інноваційної продукції у грошовій формі, який оподатковується.

В даному випадку акцентується увага на інноваційній діяльності, щоб підкреслити роль ОПІВ при створенні в господарській діяльності та реалізації інноваційного продукту в науковій сфері/інноваційної продукції в промисловій (виробничій) сфері. Зазначимо, що інноваційна діяльність підприємства являє собою комплексний процес створення, використання і розповсюдження нововведень на основі ОПІВ з метою отримання конкурентних переваг та збільшення прибутковості свого виробництва.

Дохід власника ОПІВ в грошовій формі відповідно до ПКУ оподатковується (ПДВ і далі прибуток), який виникає при продажі результатів робіт (послуг) – це будь-які операції господарського, цивільно-правового характеру з виконання робіт, надання послуг, надання права на користування або розпоряджання товарами, у тому числі нематеріальними активами та іншими об'єктами власності, що не є товарами, за умови компенса-

ції їх вартості (пп. 14.1.203 п.1 ст. 203). Таким чином, дохід, який оподатковується, свідчить про ознаку продажу або реалізації.

В нашому випадку при комерціалізації ОПІВ отримують дохід в грошовій формі, який не підмінюється еквівалентами матеріального характеру та розрахунком цінними паперами (векселі), так як боргові зобов'язання покупця, у подальшому стають доходом в грошовій формі. Дохід власника ОПІВ – це отриманий економічний результат матеріального характеру у вигляді доходу, а за вирахуванням компенсаційних витрат – *прибуток*.

Економічні знання щодо «мінімального розміру винагороди» в заданому вище питанні, зазначає те, що при дослідженні комерціалізації ОПІВ, судовий експерт розглядає зміст терміну «винагорода» як дохід в грошовій формі роботодавця/замовника автору за ОПІВ, мінімальний розмір якого визначається в залежності від господарської ситуації та правових вимог, встановлених роботодавцем/замовником відповідно до договору між контрагентами.

Що стосується терміну «**пасивний дохід**», то в ПКУ, він відноситься до неприбуткових організацій при виплаті їм роялті за ліцензійною угодою, як джерело *доходів спеціального фонду бюджету*: «**пасивні доходи** для цілей розділу IV цього Кодексу – доходи, отримані у вигляді: *роялті*» (пп. 14.1.268 п.1 ст. 268). До *доходів спеціального фонду бюджету* належать власні надходження бюджетних установ, які мають цільо-

ве спрямування (Бюджетний кодекс України: п. 3 ст.13) [8]. Тут пасивний дохід розглядається для бюджетних організацій також як економічна вигода за результатами надання дозволу на використання ОПІВ за ліцензійною угодою. Доходи (прибутки) неприбуткової організації використовуються виключно для фінансування видатків на утримання такої неприбуткової організації, реалізації мети (цілей, завдань) та напрямів діяльності, визначених її установчими документами (ПКУ: пп.133.4.2 п.2 ст.133).

Узагальнюючи можна визначити – **пасивний дохід (прибуток) неприбуткової бюджетної організації від використання об'єкта права інтелектуальної власності** – це економічна вигода за результатами надання дозволу на використання ОПІВ за ліцензійною угодою, яка використовуються виключно для фінансування видатків на утримання такої неприбуткової організації.

В ПКУ визначено, що неприбуткові підприємства, установи та організації не є платниками податку на прибуток підприємств відповідно до пункту 133.4 статті 133 цього Кодексу (пп. 14.1.121 п.1 ст.121).

Окремо виділимо термін «дохід від прав», який знаходить своє роз'яснення в Законі України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав», як грошові кошти, отримані організацією колективного управління від користувачів

або інших організацій колективного управління як винагорода за використання об'єктів авторського права і (або) суміжних прав чи як відрахування на користь правовласників (п.1 ст.1) [9]. Тут правовідносини між організаціями колективного управління та власниками об'єктів авторського права або суміжних прав виникають та здійснюються на підставі договору про управління майновими правами на колективній основі, що укладається в письмовій (електронній) формі із зазначенням конкретних об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, права на які передаються в управління, та конкретних способів використання таких об'єктів, або на підставі закону. Отриманий дохід правовласником від організації колективного управління відповідно до ПКУ також оподатковується.

Узагальнюючи, можна визначити – **дохід від прав за використання об'єктів авторського права і (або) суміжних прав** – це винагорода у грошовій формі за використання об'єктів авторського права і (або) суміжних прав на користь правовласників, яка отримана організацією колективного управління від користувачів або інших організацій колективного управління на підставі договору про управління майновими правами на колективній основі.

Упущена вигода внаслідок неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності. Коли один з контрагентів ринку порушує обов'язок (або відбувається порушення майнових

прав з боку будь-якої особи), постраждала сторона мусить зробити додаткові витрати, що пов'язані зі спробою отримати прибуток. Звідси, слід відзначити, зазначає Г.Ф. Шершеневич, що без відшкодування упущеної вигоди неможлива реалізація принципу повної компенсації збитків, тому що поставити потерпілу сторону в те положення, у якому вона б знаходилася, якби договір було виконано (або не було порушення прав), без стягнення неотриманих доходів неможливо [10, с. 32].

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 22 ЦКУ упущеною вигодою є доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене. Неотриманні доходи (упущена вигода), вважають науковці, – це неотримання потерпілим тих майнових благ або прибутку, які він міг би реально отримати за звичних умов цивільного обігу, якщо б його майнове положення не було порушене деліктом. Неодержаний прибуток повинен знаходитися у прямому причинно-наслідковому зв'язку з правопорушенням [11, с. 11].

Неотриманий прибуток у комерційному обороті власника ОПІВ акцентує увагу на кінцевому результаті порушника майнових прав інтелектуальної власності, розмір якого залежить від реально отриманого доходу порушником або його частки за результатами слідчих дій. Практика судових експертних досліджень свідчить, що реальний прибуток порушника майнових прав інтелектуальної власності умисно приховується, тому

фактичною інформацією є лише виявлена слідчими контрафактна продукція (так звана умовно «інноваційна продукція порушника прав»), яка є джерелом інформації розрахунку неотриманого прибутку у комерційному обороті власника ОПІВ при наявності у нього підтверджуючих документів. Зауважимо, методика розрахунку неотриманого прибутку приймається не за доходом правовласника, а за прибутком, як різниця між доходом та витратами. Тобто тут прямо не враховуються витрати власника ОПІВ, які він не здійснював, а лише кінцевий результат розрахунку, яким є *неотриманий прибуток*.

Іноді власник ОПІВ ухиляється надати інформацію про свої витрати, мотивуючи це комерційними інтересами. Тоді експерт намагається розраховувати дохід, використовуючи ціни власника ОПІВ (іноді маркетингові ціни) на кількість продукції порушника за результатами слідчих дій, що занадто завищує результат розрахунку упущеної вигоди, а саме неотриманий дохід на користь власника.

У сфері інтелектуальної власності І. Шульпін пропонує доповнити речення у пп.1 п.2 ст. 22 ЦКУ і розглядати вираз «*відновлення своїх порушених майнових прав на певні об'єкти права інтелектуальної власності*» [12, с. 82] з точки зору юридичного та економічного аспектів. Відновлення порушеного права у такому випадку спрямовано на створення економічного status quo. З економічної точки зору, відновлення порушених майнових прав направлено на ство-

рення економічного стану, що був до порушення. З юридичної точки зору, під відновленням порушених майнових прав слід розуміти приведення права у попередній стан – стан, в якому право знаходилося до порушення. Тобто право повинно обов'язково існувати, хоча й в порушеному стані, бо якщо право не існуватиме, його вже неможливо буде відновити до попереднього стану. [13]

Тому, не витрати правовласника ОПІВ, бо їх не було, а неотриманий прибуток, який підлягає відшкодуванню у разі порушення майнових прав на час виявлення порушення, який би міг одержати власник від використання ОПІВ у господарській діяльності або при наданні дозволу на його використання за звичайних умов.

Узагальнюючи, можна визначити – ***упущена вигода внаслідок неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності*** – це неотриманий прибуток у комерційному обороті власника, за результатами неправомірного використання або порушення майнових прав інтелектуальної власності з боку будь-якої особи (суб'єкта господарювання – резидента або нерезидента), який би міг одержати від використання ОПІВ у господарській діяльності або при наданні дозволу на його використання за звичайних умов.

Так як неотриманий прибуток у комерційному обороті правовласника ОПІВ, який би міг одержати, не оподатковується, так як відшкодування власнику майнових прав інтелектуальної власності здійс-

нюється за рішенням суду (ПКУ: пп.165.1.16 п. 1 ст. 16), що і є приведення права власника у попередній стан шляхом відшкодування або припинення протиправної діяльності.

Зауважимо, що тут та в інших випадках особи розглядаються як юридичні, так і фізичні, які віднесено до суб'єктів господарювання – резиденти або нерезиденти, зміст яких визначено в ПКУ, де: резиденти – це: а) юридичні особи та їх відокремлені особи, які утворені та провадять свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням як на її території, так і за її межами;...в) фізична особа – резидент – фізична особа, яка має місце проживання в Україні. (пп. 14.1.213 п.1 ст.213); нерезиденти – це: а) іноземні компанії, організації, утворені відповідно до законодавства інших держав, їх зареєстровані (акредитовані або легалізовані) відповідно до законодавства України філії, представництва та інші відокремлені підрозділи з місцезнаходженням на території України;...в) фізичні особи, які не є резидентами України. (пп. 14.1.122.п.1 ст. 122).

Щодо розміру збитків в заданому вище питанні, в частині упущеної вигоди, які завдано власнику ОПІВ унаслідок порушення майнових прав інтелектуальної власності, то при розрахунку упущеної вигоди застосовуються саме ціни суб'єкта права інтелектуальної власності (власника прав), а не ціни порушника цих майнових прав, бо тільки такі ціни покажуть доходи (або прибутки, роялті), які суб'єкт пра-

ва (власник прав) інтелектуальної власності міг би реально одержати за звичайних обставин, або якби його майнові права на певні ОПІВ не були порушені при здійсненні ліцензійних договорів (ліцензій) або при виникненні недоговірних (деліктних) правовідносин. Неотриманий прибуток власника ОПІВ при розрахунку упущеної вигоди визначається шляхом вирахування витрат з розрахованої суми доходу при наявності підтверджуючих документів власника ОПІВ.

Збитки внаслідок неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності. Збитки утворюються у власника (суб'єкта господарювання – резидента або нерезидента) тільки у разі зменшення обсягу виробництва, зменшення розміру доходу або прибутку, у зв'язку з порушенням майнових прав інтелектуальної власності або при наданні дозволу на його використання з боку будь-якої особи (суб'єкта господарювання – резидента або нерезидента).

Правопорушення визначається як протиправне, винне, суспільно небезпечне або шкідливе діяння (дія або бездіяльність) деліктоспроможного суб'єкта, що спричиняє шкоду інтересам суспільства, держави або особи [14]. Порушенням прав у сфері інтелектуальної власності вважаються дії, що спрямовані на протиправне використання ОПІВ, права які належать іншим особам, умисно вчинені правопорушником, який розуміє протизаконний характер цих дій, з метою отримання матеріальної вигоди.

Тут розглядаємо не упущену вигоду у вигляді збитків, а реальні збитки, які можуть характеризуватися грошовим виразом зменшення (реальним чи неминучим у майбутньому) наявного майна у відмінності від упущеної вигоди, коли наявне майно сторони, що потерпіла не збільшується, хоча й могло б збільшитися, якби договір був би виконаний або не було порушення прав правовласника. Можна зробити висновок, що в основі розмежування збитків на реальні збитки та упущену вигоду лежить лише економічний критерій.

Реальні збитки правовласника ОПІВ є еквівалент отриманого доходу або прибутку при виробництві або продажу контрафактної продукції (так званої «інноваційної продукції порушника прав») за результатами слідчих дій.

Так, на думку В. В. Васькіна, відшкодовуються не всі зроблені витрати, що складають реальну шкоду (збитки), а лише вимушені необхідні витрати [15, с. 146-147]. За визначенням Г. Ф. Шершеневича збитки, що полягають у зменшенні цінності майна порівнюючи з тою, яку воно мало до правопорушення, становлять дійсну шкоду [10]. Далі він пояснює, що упущена або втрачена вигода складає збитки, що становлять зменшення цінності майна у порівнянні з тою, яку воно могло би мати, якби б не настало порушення. За думкою В. С. Євтеєва, при реальній шкоді (збитках, за автором), витрати, що понесені призводять до зменшення реальної цінності майна до правопорушення. У свою чергу, упущена

вигода полягає у тому, що цінність майна не збільшилася, хоча могла збільшитися, тобто зменшується не реальна цінність майна, що існує, а його потенційна цінність [16, с. 23].

Узагальнюючи можна визначити – **збитки внаслідок неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності** – це зменшення обсягу виробництва, зменшення розміру доходу або прибутку, пов'язаних з порушенням майнових прав інтелектуальної власності.

При цьому обов'язково слід враховувати, що економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності, які пов'язані зі збитками від неправомірного використання ОПІВ, повинні спиратися на документальні матеріали, що стають документальними доказами щодо ОПІВ і підтверджують обов'язкову ознаку об'єктивної сторони злочину.

Наведені нами окремі економічні та юридичні поняття, що використовуються судовими експертами в економічних дослідженнях інтелектуальної власності не претендують на остаточні визначення, а є предметом для дискусії, щоб разом прийняти остаточну редакцію їх змісту з економічної та правової точки зору.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Особливістю об'єктів права інтелектуальної власності є те, що вони завжди матеріалізовані, що дозволяє набути їх економічний зміст. Саме результат інтелектуальної діяльності має бути втілений

у конкретну об'єктивну форму, що передбачає обов'язкову можливість його відтворення.

Підкреслюючи економічний зміст ОПІВ, з ними пов'язують володінням, користуванням і розпорядженням майном, що дозволяє реалізувати майновий інтерес правовласників в отриманні доходів від використання інтелектуального продукту/продукції. Це суб'єктивні права учасників правовідносин, що виникають у результаті інтелектуальної, творчої діяльності.

Методологічна правова база судової експертизи економічних досліджень інтелектуальної власності зі спеціальності 13.9 ґрунтується виключно на законах та нормативних актах, які лише з плином часу повільно замінюються на відміну від методологічної економічної бази судової експертизи, в яких використовуються економічні поняття, які визначені та використовуються у відповідний час, та які, на відміну від методологічної правової бази, змінюються значно частіше, в залежності від прийнятої у відповідний час розрахункової економічної методології, так як використовують економічні розрахунки з використанням методології та звітності, яка сформувалась на момент проведення економічних досліджень інтелектуальної власності.

Зі змісту питань експертизи з економічних досліджень інтелектуальної власності зі спеціальності 13.9, узагальнено знання окремих економічних та юридичних понять щодо визначення:

дохід власника об'єкта права інтелектуальної власності – це результат комерціалізації ОПІВ суб'єктом господарювання у своїй інноваційній діяльності або іншим суб'єктом господарювання або надання дозволу на використання ОПІВ при реалізації (продажу) інноваційного продукту/інноваційної продукції у грошовій формі, який оподатковується;

пасивний дохід (прибуток) неприбуткової бюджетної організації – це економічна вигода за результатами надання дозволу на використання ОПІВ за ліцензійною угодою, яка використовуються виключно для фінансування видатків на утримання такої неприбуткової організації;

дохід від прав за використання об'єктів авторського права і (або) суміжних прав – це винагорода у грошовій формі за використання об'єктів авторського права і (або) суміжних прав на користь правовласників, яка отримана організацією колективного управління від користувачів або інших організацій колективного управління на підставі договору про управління майновими правами на колективній основі;

упущена вигода внаслідок неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності – це неотриманий прибуток у комерційному обороті власника, за результатами неправомірного використання або порушення майнових прав інтелектуальної власності з боку будь-якої особи (суб'єкта господарювання – резидента або нерезидента), який би міг одержати.

ти від використання ОПІВ у господарській діяльності або при наданні дозволу на його використання за звичайних умов;

збитки внаслідок неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності – це зменшення обсягу виробництва, зменшення розміру доходу або прибутку, пов'язаних з порушенням майнових прав інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. – Редакція від 31.03.2019 р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Що таке інтелектуальна власність? – URL: http://www.patent.net.ua/intellectus/patentbureau_news/about_intellectual_property/1033/ua.html
3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р. – Редакція від 22.02.2019. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>
4. Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз. Постанова Кабінету Міністрів України № 595 від 02.07.2008 р. – Редакція від 15.11.2013. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF>.
5. Експертиза об'єктів інтелектуальної власності. – URL: https://pidruchniki.com/74956/pravo/ekspertiza_obyektiv_intelektualnoyi_vlasnosti
6. Податковий кодекс України. Закон України № 2755-VI від 02.12.2010 р. – Редакція від 05.06.2019. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
7. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Наказ Міністерства фінансів України № 73 від 07.02.2013. – Редакція від 03.08.2018. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
8. Бюджетний кодекс України. Закон України № 2456-VI від 08.08.2010 р. – Редакція від 11.01.2019. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
9. Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав. Закон України № 2415-VIII від 15.05.2018 р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19>.
10. Шершеневича Г.Ф. Общая теория права: Учебное пособие. В 2 т. Т.2 Вып. 2,3, 4. / Г.Ф. Шершеневич, М.: Юридический колледж МГУ, 1995.
11. Донцов С.Е. Имущественная ответственность за вред, причиненный личности / С.Е. Донцов, М.Я. Маринина. – М., 1986.
12. Шульпін І. Збитки в сфері інтелектуальної власності: категорія права й економіки. / І. Шульпін // Теорія і практика інтелектуальної власності. № 5. – 2013, С. 80 – 85. – URL:

ftp://ndiiv_guest:fxU8uPzgv@ftp.s43.freehost.co...

13. Теоретичні та методичні засади визначення збитків, завданих неправомірним використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності: науково-практичне видання / за науковою редакцією О.Б. Бутнік-Сіверського : кол. авторів: к.е.н, доцент Г.О. Андрощук, д.е.н., проф., академік АТН України Бутнік-Сіверський О.Б., к.ю.н. Г. В. Прохоров-Лукін, н.с. Шульпін І.Л. – К.: НДІ ІВ НАПрНУ, Інтерсервіс, 2018. – 94с.

14. Теорія держави і права: академічний курс: підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М.Оніщенко. – Юрінком Інтер, 2006. – с. 487

15. Васькіна В.В. Возмещение реального ущерба и упущенной выгоды / В. Васькин // Хозяйство и право. 1994 № 3.

16. Евтеев В.С. Возмещение убытков как вид ответственности в коммерческой деятельности / В.С. Евтеев. – М.: ИКД «Зерцало – М», 2005. – 184с.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Tsyvilnyi kodeks Ukrainy» : vid 16.01.2003 r., № 435-IV [Law of Ukraine «The Civil Code of Ukraine» from January 16 2003, № 435-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

2. Shcho take intelektualna vlasnist? [What Intellectual Property is?]. *www.patent.net.ua*. Retrieved from http://www.patent.net.ua/intellectus/patentbureau_news/about_intellectual_property/1033/ua.html [in Ukrainian].

3. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy «Pro zatverdzhennia Instrukttsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen» : vid 08 zhovtnia 1998 r., № 53/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine «On approval of the Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies» from October 08 1998, № 53/5]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [in Ukrainian].

4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku atestatsii ta derzhavnoi reiestratsii metodyk provedennia sudovykh ekspertyz» : vid 02 lypnia 2008 r., № 595 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Procedure for attestation and state registration of methods of conducting forensic examinations» from July 2 2008, № 595]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF> [in Ukrainian].

5. Ekspertyza obektiv intelektualnoi vlasnosti [Examination of intellectual property]. *pidruchniki.com*. Retrieved from https://pidruchniki.com/74956/pravo/ekspertiza_obyektiv_intelektualnoyi_vlasnosti [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Podatkovy kodeks Urainy» : vid 02 hrudnia 2010 r., № 2755-VI [Law of Ukraine «The

Tax Code of Ukraine» from December 02 2010, № 2755-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].

7. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Natsionalnoho polozhennia (standartu) bukhhalterskoho obliku 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti»» : vid 07 liutoho 2013, № 73 [Order of the Ministry of Finance of Ukraine «On Approval of the National Accounting Standards (Standard) 1 «General Requirements for Financial Statements»» from February 7 2013, № 73]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Biudzhetni kodeks Ukrainy» : vid 08 serpnia 2010 r., № 2456-VI [Law of Ukraine «The Budget Code of Ukraine» from August 08 2010, № 2456-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy «Pro efektyvne upravlinnia mainovymi pravamy pravovlasnykiv u sferi avtorskoho prava i (abo) sumizhnykh prav» : vid 15 travnia 2018 r., № 2415-VIII [Law of Ukraine «On the effective management of the proprietary rights of copyright holders in the field of copyright and (or) related rights» from May 15 2018, № 2415-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19> [in Ukrainian].

10. Shershenevich, H. F. (1995). *Obshchaia teoriia prava [General theory of law]*. (Vols. 2). Moscow: Yurydicheskyi kolledzh MHU [in Russian].

11. Dontsov, S. E., Marynyna, M. Ya. (1986). *Imushchestvennaya otvetstvennost za vred, prichinennyi lichnosti [Property liability for personal injury]*. Moscow [in Russian].

12. Shulpin, I. (2013). Zbytky v sferi intelektualnoi vlasnosti: katehoriia prava y ekonomiky [Damages in the field of intellectual property: the category of law and economy]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti – The theory and practice of intellectual property*, 5, 80-85 [in Ukrainian].

13. Androshchuk, H. O., Butnik-Siverskyi, O. B., Prokhorov-Lukin, H. V., Shulpin, I. L. (2018). *Teoretychni ta metodychni zasady vyznachennia zbytkiv, zavdanykh nepravomirnym vykorystanniam prav na obiekty intelektualnoi vlasnosti [Theoretical and methodological principles for the determination of damages caused by the unlawful use of rights to intellectual property objects]*. Kyiv: NDI IV NAPrNU, Interservis [in Ukrainian].

14. Zaichuk, O. V., Onishchenko, N. M. (Eds.). (2006). *Teoriia derzhavy i prava: akademichniy kurs [Theory of State and Law: Academic Course]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

15. Vaskin, V. V. (1994). Vozmeshchenie realnogo ushcherba i upushchennoy vygody [Compensation of real damage and lost profits]. *Khoziaistvo i pravo – Economy and Law*, 3. [in Russian].

16. Evteev, V. S. (2005). *Vozmeshchenie ubytkov kak vid otvetstvennosti v kommercheskoi deiatelnosti [Compensation of damages as a type of responsibility in commercial activity]*. Moscow: YKD «Zertsalo – M» [in Russian].

Віхляєв Олексій Костянтинович,

науковий співробітник, судовий експерт, спеціаліст с Фінансів, магістр з Інтелектуальної власності, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501, 067-271-71-61, e-mail: info@intelect.org.ua

ORCID: 0000-0003-2492-231X

Германюк Ірина Володимирівна,

науковий співробітник, судовий експерт, спеціаліст с Фінансів, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501, 099-550-17-87, e-mail: info@intelect.org.ua

ORCID: 0000-0003-2492-231X

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПЕНСІЇ НА ОСНОВІ ПІВНІЧНОЇ НАДБАВКИ ТА РАЙОННОГО КОЕФІЦІЄНТА В МІЖНАРОДНИХ УГОДАХ

Анотація. Угодою про гарантії прав громадян держав – учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 року закріплено принципи територіальності:

- пенсійне забезпечення громадян держав-учасників здійснюється за законодавством держави, на території якої вони проживають.
- всі витрати з пенсійного забезпечення несе держава, що надає забезпечення.

Закон України Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування 9 липня 2003 року №1058-IV та Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 05 листопада 1991 року № 1788-XII не передбачають включення в заробітну плату північної надбавки та районного коефіцієнту.

Проте відповідно до Угоди про гарантії прав громадян держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 року (далі – Угода) стаж набутий у період роботи вахтово-експедиційним методом в районах Крайньої Півночі чи прирівняних до них районів на території Російської Федерації зараховується для встановлення права на пенсію.

Районний коефіцієнт – показник збільшення заробітної плати для компенсації додаткових витрат і підвищених витрат праці, пов'язаних з виконанням роботи і проживанням в регіонах з важкими кліматичними

умовами. В даний час районні коефіцієнти складають 1,1 до 2,0. Районні коефіцієнти застосовують до заробітної плати працівників, зайнятих в районах Крайньої Півночі, Сибіру, Далекого Сходу, Уралу, північних регіонах європейської частини Російської Федерації.

Фіксований базовий розмір страхової частини трудової пенсії, для проживаючих в районах Крайньої Півночі, збільшується на відповідний районний коефіцієнт. Районний коефіцієнт встановлюється Урядом Російської Федерації, на весь період проживання в цих районах.

При переїзді громадян на нове місце проживання в інші райони Крайньої Півночі розмір страхової частини трудової пенсії визначається з урахуванням розміру районного коефіцієнта за новим місцем проживання.

Якщо не враховувати північні надбавки, важливо звернути увагу на наступну неузгодженість. Управління Пенсійного Фонду України виконує зобов'язання України щодо Угоди від 13.03.1992р. Якщо Управління Пенсійного Фонду України не виконує свої зобов'язання, Україна порушує свої зобов'язання в міжнародній угоді.

Ключові слова: пенсії, північна надбавка, районні коефіцієнти, міжнародні угоди СНД.

Vikhlyayev Alexey Konstantinovich,

researcher, forensic expert, specialist with Finance, master of Intellectual Property, Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesi Boulevard Ukrainian 26, of. 501, 067-235-1987, e-mail: info@intellect.org.ua

ORCID: 0000-0003-2492-231X

Germanyuk Irina Volodimirivna,

researcher, forensic expert, specialist with Finance, Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesi Boulevard Ukrainian 26, of. 501, 067-235-1987, e-mail: info@intellect.org.ua

ORCID: 0000-0003-2492-231X

ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF PENSIONS ON THE BASE OF NORTHERN SUPPLY AND REGIONAL COEFFICIENT IN INTERNATIONAL AGREEMENTS

Abstract. Agreement on the guarantees of the rights of citizens of CIS countries in the field of pensions, on March 13, 1992 establishes the principles of territoriality:

- pension security of citizens of member states is carried out under the laws of the state in whose territory they reside.
- all costs of pensions are borne by the state providing the security.

The Law of Ukraine «About Compulsory State Pension Insurance» on July 9, 2003 No. 1058-IV and the Law of Ukraine «About Pension Provision» No.1788-XII of November 5, 1991 do not provide for the inclusion of a wage payment of the northern supplement and a regional coefficient.

However, in accordance with the Agreement on the Guarantee of the Rights of Citizens of the Member States of the Commonwealth of Independent States in the field of pensions of March 13, 1992 (hereinafter the Agreement), the length of service acquired during the shift-expedition method in the Far North or equivalent areas in the Russian Federation counted to establish the right to a pension.

The regional coefficient is an indicator of wage increases to compensate for additional expenses and increased labor costs associated with performing work and living in regions with severe climatic conditions. Currently, district coefficients are 1.1 to 2.0. Regional coefficients are applied to the wages of workers employed in the Far North, Siberia, the Far East, the Urals, and the northern regions of the European part of the Russian Federation.

The fixed basic amount of the insurance part of the labor pension, for those residing in the regions of the Far North, is increased by the corresponding district coefficient. The regional coefficient is established by the Government of the Russian Federation for the entire period of residence in these areas.

When citizens move to a new place of residence in other areas of the Far North, the size of the insurance part of the labor pension is determined based on the size of the district coefficient at the new place of residence.

If you do not take into account the northern allowances, it is important to pay attention to the following inconsistency. The Office of the Pension Fund of Ukraine fulfills the obligations of Ukraine under the Agreement of March 13, 1992. If the Pension Fund Management of Ukraine does not fulfill its obligations, Ukraine violates its obligations in an international agreement. If the Pension Fund Management of Ukraine does not fulfill its obligations, Ukraine violates its obligations in an international agreement.

Key words: pensions, northern surcharge, district coefficients, international agreements of the CIS.

Постановка проблеми. В ст.1, 3 Угоди про гарантії прав громадян держав – учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 року [1] (далі – Угода від 13 березня 1992 року) закріплює принцип територіальності, згідно з яким пенсійне забезпечення громадян держав-учасників здійснюється за законодавством держави, на території якої вони проживають. Всі витрати, пов'язані зі здійсненням пенсійного забезпечення за цією Угодою, несе держава, що надає забезпечення. Взаємні розрахунки не проводяться, якщо інше не передбачено двосторонніми угодами.

Статтею 3 «Тимчасової Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі, та в місцевостях, які прирівняні до даних районів, в галузі пенсійного забезпечення» від 15 січня 1993 року [2] передбачено, що при призначенні пенсії у відповідності із статтею 1 цієї Тимчасової Угоди на території України, компетентні органи Російської Федерації відшкодують витрати на виплату цієї пенсії у тій її частині, яка відповідає тривалості трудового стажу, виробленого в районах Крайньої Півночі або у місцевостях, які прирівняні до районів Крайньої Півночі, починаючи з 1 січня 1991 року. У цьому випадку частина пенсії, яка відповідає тривалості трудового стажу, виробленого у районах Крайньої Півночі або у місцевостях, які прирівняні до районів Крайньої Півно-

чі, обчислюється за нормами законодавства Російської Федерації.

Відповідно до положень статті 14 Федерального закону Російської Федерації від 17 грудня 2001 року № 173-ФЗ «Про трудові пенсії в Російській Федерації» [3] (далі – Закон РФ) фіксований базовий розмір страхової частини трудової пенсії по старості особам, які проживають в районах Крайньої Півночі і прирівняних до них місцевостях, збільшується на відповідний районний коефіцієнт, який встановлюється Урядом Російської Федерації залежно від району (місцевості) проживання, на весь період проживання зазначених осіб у цих районах (місцевостях). При переїзді громадян на нове місце проживання в інші райони Крайньої Півночі і прирівняні до них місцевості, в яких встановлено інші районні коефіцієнти, фіксований базовий розмір страхової частини трудової пенсії по старості визначається з урахуванням розміру районного коефіцієнта за новим місцем проживання.

При виїзді громадян за межі районів Крайньої Півночі і прирівняних до них місцевостей на нове місце проживання фіксований базовий розмір страхової частини трудової пенсії по старості визначається відповідно до пунктів 2-5 цієї статті (тобто без урахування районного коефіцієнта).

Аналогічні положення закріплені і в частині третій статті 96 Закону СРСР від 15 травня 1990 року № 1480-I «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР» [4], відповідно до якої при вибутті осіб,

які проживають у районах, де до заробітної плати встановлено районні коефіцієнти, за межі районів Крайньої Півночі чи прирівняних до них районів, у райони, де коефіцієнт до заробітної плати не встановлено, пенсія за їх вибором обчислюється в такому ж порядку, але з виключенням з фактичного заробітку виплат за районними коефіцієнтами, або із заробітку, обчисленого відповідно до статей 76 та 78 цього Закону.

Крім того, колегія суддів зазначає, що ні Законом № 1058-IV [5], ні Законом України від 05 листопада 1991 року № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення» [6] не передбачено включення в заробітну плату північної надбавки та районного коефіцієнту.

Проте у справі, що розглядається, колегія суддів, вважаючи за необхідне відступити від зазначеного висновку та передаючи справу на розгляд палати, виходила із того, що відповідно до Угоди про гарантії прав громадян держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 року [7] (далі – Угода) стаж позивача набутий ним у період роботи вахтово-експедиційним методом з 05 липня 1995 року по 28 лютого 2006 року в районах Крайньої Півночі чи прирівняних до них районів на території Російської Федерації зараховується для встановлення йому права на пенсію. При цьому, обчислення пенсії проводиться із заробітку (доходу) за періоди роботи, які зараховуються до трудового стажу. Пенсійне забезпечен-

ня у такому випадку здійснюється відповідно до Законів України від 5 листопада 1991 року № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення» та від 09 липня 2003 року № 1058-IV «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування».

Таким чином при проведенні адміністративних судових процесів щодо розрахунку розміру пенсії, серед яких є застосування північної надбавки та районний коефіцієнт, розповсюджені наступні питання:

- чи охоплює система оплати праці України такий вид доходу (платні) як північна надбавка (процентна надбавка до заробітної плати за стаж роботи в районах Крайньої Півночі та прирівняних до них районах), фактично отримувана працівником у період роботи у відповідних районах після 1991 року, з якої зокрема та із заробітної плати в цілому сплачені страхові внески у Російській Федерації, з огляду на вимоги Угоди.

- яка правова природа цього платежу, чи є північна надбавка елементом, складовою доходу (заробітної плати), якщо так, то за якими критеріями, ознаками її належить визнавати такою;

- чи належить такий вид надбавки до доходу, структури заробітної плати, зокрема й такої, що не передбачена актами чинного законодавства, якщо зважити на те, що виплачується вона за роботу в умовах (райони Крайньої Півночі та прирівняні до них райони), яких на території України немає;

- чи має і повинно впливати на зарахування цього платежу до доходу, з якого обчислюється пен-

сія, те, що в різні часові проміжки часу – до і після січня 1991 року – в одному випадку на підставі закону доходи за роботу в районах Крайньої Півночі та прирівняних до них районів враховувалася для обчислення і призначення пенсії, а в інших – ні, хоча умови праці не змінилися;

- беручи до уваги те, що відповідно до цієї Угоди Україна взяла на себе зобов'язання нести усі витрати, пов'язані із здійсненням пенсійного забезпечення громадян держав-учасниць Угоди, пенсії яким призначено на території України, обчислення якої проводиться з заробітку (доходу) за періоди роботи, які зараховуються до трудового стажу, при зарахуванні до такого стажу періоду роботи у Російській Федерації в районах Крайньої Півночі та прирівняних до них районах, чи має обчислення пенсії відбуватися з заробітку (доходу) без урахування північної надбавки і чому.

Аналіз дослідження і публікацій. В напрямку економіко-правових аспектів пенсії на основі північної надбавки та районного коефіцієнта в міжнародних угодах налічуються багаточисельні судові спори, в тому числі:

- справа №489/5283/16-а розглянута суддею касаційного адміністративного суду Верховного Суду Гриців М.І., Науково-консультативною радою при Верховному Суді, , головуючим суддею Одеського апеляційного адміністративного суду Градовським Ю.М., суддею Ленінського район-

ного суду м.Миколаєва Губницьким Д. Г.,

- справа К/800/56078/14, К/800/57397/14 ВАС України в постанові,

- справа № 345/4049/16-а розглянута Верховним Судом України;

Метою статті – розкриття змісту окремих економічних та правових аспектів, пенсії на основі північної надбавки та районного коефіцієнта в міжнародних угодах.

Виклад основного матеріалу. Управління Пенсійного фонду України (далі – УПФУ) не враховує стаж роботи в районах Крайньої Півночі, а отже відмовляє в наступних пільгах: 1) кратного зарахування 1 року роботи в таких районах до 1 року та 6 місяців стажу, що зараховується при обчисленні пенсії через старість; 2) врахування отримуваної північної надбавки та районного коефіцієнту.

Відповідно до абз.1, 2 п.5 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» період роботи до 1 січня 1991 року в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі колишнього Союзу РСР, а також на острові Шпіцберген зараховується до страхового стажу в порядку і на умовах, передбачених законодавством, що діяло до 1 січня 1991 року.

Пільгове обчислення страхового стажу застосовується для осіб, які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі,

та на яких поширювалися пільги, передбачені для працюючих в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, відповідно до Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 10 лютого 1960 року «Про впорядкування пільг для осіб, які працюють в районах Крайньої Півночі і в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі» [8], постанови Ради Міністрів Союзу РСР від 10 лютого 1960 року № 148 «Про порядок застосування Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР» від 10 лютого 1960 року [9] «Про впорядкування пільг для осіб, які працюють в районах Крайньої Півночі і в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі», Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 26 вересня 1967 року №1908-VII «Про розширення пільг на осіб, що працюють в районах Крайньої Півночі і у місцевостях, що прирівнюються до районів Крайньої Півночі» [10].

Пільгове обчислення страхового стажу провадиться на підставі трудової книжки, або письмового трудового договору, або довідки, в яких зазначено період роботи в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, та користування пільгами, передбаченими вищезазначеними нормативно-правовими актами.

Статтями 1 – 4 Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 10 лютого 1960 року «Про впорядкування пільг для осіб, які працюють в районах Крайньої Півночі і в місцевостях, прирівняних до районів

Крайньої Півночі» передбачено надання всім робітникам і службовцям державних, кооперативних і громадських підприємств, установ і організацій таких пільг: виплату надбавок до заробітної плати, надання додаткових відпусток, можливість об'єднання відпусток, але не більш як за три роки, виплату різниці між розміром допомоги по соціальному страхуванню і фактичним заробітком (включаючи надбавки) у разі тимчасової втрати працездатності.

Статтею 5 цього Указу встановлено надання додаткових пільг, зокрема, зарахування одного року роботи у вказаних районах за один рік і шість місяців роботи при обчисленні стажу, що дає право на отримання пенсії за віком і по інвалідності працівникам, які переводились, направлялись або запрошувались на роботу в райони Крайньої Півночі і в місцевості, прирівняні до районів Крайньої Півночі, з інших місцевостей країни, за умови укладення ними трудових договорів про роботу в цих районах строком на п'ять років, а на островах Північного Льодовитого океану – два роки.

Пільги, що передбачено ст. 5 цього Указу, надавалися також й особам, які прибули в райони Крайньої Півночі або в прирівняні райони з власної ініціативи та уклали строковий трудовий договір.

Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР від 26 вересня 1967 року №1908-VII «Про розширення пільг на осіб, що працюють в районах Крайньої Півночі і

у місцевостях, що прирівнюються до районів Крайньої Півночі» скорочена тривалість трудового договору, який дає право на пільги передбачені ст. 5 Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 10 лютого 1960 року «Про впорядкування пільг для осіб, які працюють в районах Крайньої Півночі і в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі» з п'яти до трьох років. Зазначено про право на отримання таких пільг особам, які прибули в такі райони з власної ініціативи в разі укладання ними трудових договорів на строк три роки.

Аналогічні умови щодо застосування пільг, передбачених статтею 5 Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 10 лютого 1960 року «Про впорядкування пільг для осіб, які працюють в районах Крайньої Півночі і в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі», передбачені й Інструкцією про порядок надання пільг особам, які працюють у районах Крайньої Півночі і в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, затвердженою постановою Державного комітету Ради Міністрів СРСР з питань праці і заробітної плати та Президії ВЦРПС від 16 грудня 1967 року № 530/П-28.

Тобто законодавець ув'язав пільгового обрахунку стажу виходячи з укладання саме трудового договору строком не менше 3-х років. Звільнення позивача за власним бажанням 14 березня 1983 р. згідно Розділу VIII вказаної Інструкції не дає право для продов-

ження безперервного пільгового стажу.

Відповідно до частини 2 статті 6 Угоди про гарантії прав громадян держав-учасників Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 року для встановлення права на пенсію, в тому числі пенсій на пільгових умовах і за вислугу років, громадянам держав-учасників Угоди зараховується трудовий стаж, набутий на території будь-якої з цих держав, а також на території колишнього СРСР за час до вступу в дію цієї Угоди. Обчислення пенсій здійснюється виходячи із заробітної плати (доходу) за періоди роботи, які зараховуються до трудового стажу.

Відповідно до абзаців 2 та 3 статті 6 Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Росії, які працюють за межами кордонів своїх країн від 14 січня 1993 року [11] трудовий стаж, включаючи стаж, який обчислюється у пільговому порядку, і стаж роботи за спеціальністю, набутий у зв'язку з трудовою діяльністю на територіях обох Сторін, взаємно визначається Сторонами.

Обчислення стажу здійснюється згідно з законодавством Сторони, на території якої відбувалась трудова діяльність.

Згідно з статтею 104 Трудового кодексу Російської Федерації [12] якщо за умовами виробництва (роботи) у приватного підприємця, в підприємства в цілому чи при виконанні окремих видів робіт не

може бути збережена встановлена для даної категорії працівників щоденна чи щотижнева тривалість робочого часу, допускається введення підсумованого обліку робочого часу з тим, щоб тривалість робочого часу за звітний період (місяць, квартал і інші періоди) не перевищували нормального числа робочих годин. Звітний період не може перевищувати одного року.

Відповідно до статті 300 Трудового кодексу Російської Федерації при вахтовому методі роботи встановлюється підсумований облік робочого часу за місяць, квартал чи інший триваліший період, але не більше одного року. Підсумований період охоплює весь робочий час, час в дорозі до місця знаходження роботодавця або від пункту збору до місця виконання роботи і назад, а також час відпочинку, що припадає на даний календарний проміжок часу. Роботодавець зобов'язаний вести облік робочого часу і часу відпочинку кожного працівника, працюючого вахтовим методом, по місяцях і за весь обліковий період.

Відповідно до статті 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» розмір пенсії за віком визначається за формулою: $P = Z_p \times K_s$, де: P – розмір пенсії, у гривнях; Z_p – заробітна плата (дохід) застрахованої особи, визначена відповідно до статті 40 цього Закону, з якої обчислюється пенсія, у гривнях; K_s – коефіцієнт страхового стажу застрахованої особи, визначений відповідно до статті 25 цього Закону.

Відповідно до частини 1 статті 66 Закону України «Про пенсійне забезпечення» до заробітку для обчислення пенсії включаються всі види оплати праці (виплат, доходу), на які відповідно до Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» нараховується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, в межах максимальної величини фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподаткованого доходу (прибутку), сукупного оподаткованого доходу (граничної суми заробітної плати (доходу), з яких справляються страхові внески (збори) до соціальних фондів, що діяла на день одержання зазначеного заробітку (виплат, доходу).

Виплати, що враховуються в заробітну плату застрахованої особи для обчислення пенсії, передбачені статтею 41 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Зокрема, відповідно до пунктів 1 і 2 цієї статті до заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії враховуються: суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою після набрання чинності цим Законом, з яких згідно з цим Законом були фактично нараховані (обчислені) та сплачені страхових внески в межах встановленої законодавством максимальної величини заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, а після набрання чинності Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» – макси-

мальної величини бази нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначеної відповідно до закону;

суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою до набрання чинності цим Законом, у межах сум, на які відповідно до законодавства, що діяло раніше, нараховувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, а за періоди до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися зазначені внески (збір), – у межах сум, які відповідно до законодавства, що діяло раніше, включалися до заробітної плати, з якої обчислювалася пенсія відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», і не перевищують 5,6 розміру середньої заробітної плати в Україні на день отримання зазначених сум.

Таким чином, на законодавчому рівні встановлено загальну максимальну величину заробітної плати, яка враховується в цілях обчислення пенсії.

Згідно довідок про заробітну плату, з урахуванням районного коефіцієнту та північної надбавки, з усіх сум були сплачені внески до Пенсійного фонду Російської Федерації.

Оскільки підприємство сплачувало належні страхові внески із сум виплачуваної позивачу зарплати, включаючи північну надбавку, то їх суми слід враховувати в складі заробітку, на підставі якого обчислена пенсія, а тому відмова ПФУ

у врахуванні північної надбавки в складі заробітку для обчислення пенсії є протиправною.

Таку правову позицію висловив ВАС України в постанові від 27 липня 2016 р. (справа К/800/56078/14, К/800/57397/14) одночасно висловивши стосовно застосування районного коефіцієнту наступний висновок.

Районний коефіцієнт – показник відносного збільшення заробітної плати з метою компенсації додаткових витрат і підвищених витрат праці, пов'язаних з виконанням роботи і проживанням в регіонах з важкими кліматичними умовами. В даний час районні коефіцієнти, розмір яких від 1,1 до 2,0, застосовуються до заробітної плати працівників, зайнятих в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до них, районах Сибіру, Далекого Сходу, Уралу, північних регіонах європейської частини Російської Федерації.

Відповідно до положень статті 14 Федерального закону Російської Федерації «Про трудові пенсії в Російській Федерації» від 17 грудня 2001 року № 173-ФЗ розмір страхової частини трудової пенсії по старості визначається за формулою: $СЧ = ПК / Т + Б$, де СЧ – страхова частина трудової пенсії по старості; ПК – сума розрахункового пенсійного капіталу застрахованої особи (стаття 29.1 цього Закону), врахованого станом на день, з якого зазначеній особі призначається страхова частина трудової пенсії по старості;

Т – кількість місяців очікуваного періоду виплати трудової пенсії по старості, який застосовується для розрахунку страхової частини зазначеної пенсії, що становить 19 років (228 місяців); Б – фіксований базовий розмір страхової частини трудової пенсії по старості.

Фіксований базовий розмір страхової частини трудової пенсії по старості особам, які проживають в районах Крайньої Півночі і прирівняних до них місцевостях, збільшується на відповідний районний коефіцієнт, який встановлюється Урядом Російської Федерації залежно від району (місцевості) проживання, на весь період проживання зазначених осіб у цих районах (місцевостях).

При переїзді громадян на нове місце проживання в інші райони Крайньої Півночі і прирівняні до них місцевості, в яких встановлено інші районні коефіцієнти, фіксований базовий розмір страхової частини трудової пенсії по старості визначається з урахуванням розміру районного коефіцієнта за новим місцем проживання.

При виїзді громадян за межі районів Крайньої Півночі і прирівняних до них місцевостей на нове місце проживання фіксований базовий розмір страхової частини трудової пенсії по старості визначається відповідно до пунктів 2 – 5 цієї статті (тобто без урахування районного коефіцієнта).

Враховуючи викладене, позовна вимога про врахування розміру районного коефіцієнта в складі заробітку при обчисленні пенсії позивача, який проживає та отримує

пенсію на території України, є помилковим.

До уваги взяті наступні нормативні та законодавчі документи.

1) Наказ міністерство статистики України N 323 від 11.12.1995 (зареєстровано в Міністерстві 21 грудня 1995 р. за N 465/1001) [13]:

«Додаткова заробітна плата. Це – винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні...»

«До фонду додаткової заробітної плати входять:

2.4. Надбавки та доплати до тарифних ставок та посадових окладів у розмірах, передбачених чинним законодавством...»

2) Відповідно до ст. 66 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року № 1788-XII до заробітку для обчислення пенсії включаються всі види оплати праці (виплат, доходу), на які відповідно до Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» нараховується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, в межах максимальної величини фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподаткованого доходу (прибутку), сукупного оподаткованого доходу (граничної суми заробітної плати (доходу), з яких справляються страхові внески (збори) до соціальних фондів, що діяла на день одержання зазначеного заробітку (виплат, доходу).

3) Відповідно до п.п. «д» п.15 Інструкції «Про порядок утримання страхових внесків і викори-

стання коштів державного соціального страхування», затвердженої постановою Президії ВЦРПС від 29.02.1960 року [14], в загальну суму заробітної плати, на яку нараховуються страхові внески, включалися процентні надбавки за роботу на Крайній Півночі і місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, а також районний та поправочний коефіцієнт.

4) Згідно з Положенням про порядок призначення та виплати державних пенсій від 03.08.1972 року, Законом СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР» від 15.05.1990 року №1480-I [15] особам, які проживали у районах, де до заробітної плати робітників і службовців встановлені районні коефіцієнти, при призначенні пенсій враховувалася фактична заробітна плата, обчислена із застосуванням районного коефіцієнта.

5) Пільгове обчислення страхового стажу застосовується для осіб, які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, та на яких поширювалися пільги, передбачені для працюючих в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, відповідно до Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 10 лютого 1960 року «Про впорядкування пільг для осіб, які працюють в районах Крайньої Півночі і в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі», постанови Ради Міністрів Союзу РСР від 10 лютого 1960 року № 148 «Про порядок застосування Указу Президії Верховної Ради

Союзу РСР від 10 лютого 1960 року «Про впорядкування пільг для осіб, які працюють в районах Крайньої Півночі і в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі», Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 26 вересня 1967 року «Про розширення пільг для осіб, які працюють в районах Крайньої Півночі і в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі».

6) Разом з тим, ч. 3 ст. 96 Закону СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР» від 15.05.1990 року №1480-I передбачено, що при вибутті осіб, які проживають у районах, де до заробітної плати встановлено районні коефіцієнти, за межі районів Крайньої Півночі чи прирівняних до них районів, у райони, де коефіцієнт до заробітної плати не встановлено, пенсія за їх вибором обчислюється в такому ж порядку, але з виключенням з фактичного заробітку виплат за районними коефіцієнтами, або із заробітку, обчисленого відповідно до статей 76 та 78 цього Закону.

7) статтею 5 Угоди «Про гарантії прав громадян держав — учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення» від 13.03.1992, підписана Україною, встановлено, що дія угоди розповсюджується на пенсійне забезпечення громадян, які встановлені чи будуть установлені законодавством держави-учасниць угод.

8) ч. 2 ст. 6 Угоди «Про гарантії прав громадян держав-учасників Співдружності незалежних Держав в галузі пенсійного забез-

печення» від 13 березня 1992 року, укладеною між Україною і Росією, для встановлення права на пенсію, в тому числі пенсію на пільгових умовах і за вислугу років, громадянам держав-учасників угоди зараховується трудовий стаж, набутий на території будь-якої з цих держав, а також на території колишнього СРСР до набрання сили вказаної угоди.

9) Статтею 3 тимчасової Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі, та в місцевостях, які прирівняні до даних районів, в галузі пенсійного забезпечення від 15.01.1993, дозволено обчислювати стаж за нормами Закону Російської Федерації «Про державні гарантії і компенсації для осіб, працюючих і проживаючих в районах Крайньої Півночі та прирівняних місцевостях» від 19.02.1993, яким дозволено застосовувати пільгу при обчисленні стажу незалежно від факту наявності строкового трудового договору, тим самим на рівні міжнародних угод укладених між Україною та Росією встановлено, що на території України гарантується пенсійне забезпечення громадян, які працювали на території Росії в районах Крайньої Півночі та прирівняних до них місцевостях, і при цьому обов'язково визначено, що обчислення стажу здійснюється незалежно від факту наявності строкового трудового договору.

10) Частиною 2 статті 4 Угоди «Про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального

захисту трудівників-мігрантів» від 15.04.1994 року, передбачено, що трудовий стаж, зокрема стаж на пільгових підставах і за спеціальністю, взаємно визнається Сторонами [16].

З вищенаведених норм міжнародних угод, підписаних Україною та РФ, слідує, що обчислення стажу здійснюється згідно з законодавством держави, на території якої відбувалась трудова діяльність, пільговий стаж, набутий на території однієї з цих двох держав, визнається іншою. Значить після 01.01.1991 року питання роботи та призначення пенсій в районах Крайньої Півночі регулюються міжнародними угодами між Україною та РФ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Відповідно до ч. 2 ст.19 Закону України «Про міжнародні договори» від 29 червня 2004 року №1906-IV, відповідно до якої якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

1) Щодо того, чи охоплює система оплати праці України такий вид доходу (платні) як північна надбавка (процентна надбавка до заробітної плати за стаж роботи в районах Крайньої Півночі та прирівняних до них районах), фактично отримувана працівником у період роботи у відповідних районах після 1991 року, з якої зокрема та із заробітної плати в цілому спла-

чені страхові внески у Російській Федерації, з огляду на вимоги Угоди.

Надбавки входять до поняття додаткова заробітна плата (п.2.3-2.4 Наказ міністерство статистики України N 323 від 11.12.1995);

2) Правова природа цього платежу, чи є північна надбавка елементом, складовою доходу (заробітної плати), якщо так, то за якими критеріями, ознаками її належить визнавати такою.

Надбавки входять до поняття додаткова заробітна плата (п.2.3-2.4 Наказ міністерство статистики України N 323 від 11.12.1995)

Пільгове обчислення страхового стажу застосовується для осіб, які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, та на яких поширювалися пільги, передбачені для працюючих в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі (Указ Президії ВР Союзу РСР від 10.02.1960р.), діє в редакції від 22.01.1979р.

3) Щодо належності такого виду надбавки до доходу, структури заробітної плати, зокрема й такої, що не передбачена актами чинного законодавства, якщо зважити на те, що виплачується вона за роботу в умовах (райони Крайньої Півночі та прирівняні до них райони), яких на території України немає.

Надбавки входять до поняття додаткова заробітна плата (п.2.3-2.4 Наказ міністерство статистики України N 323 від 11.12.1995)

До заробітку для обчислення пенсії включаються всі види оплати праці в межах максимальної величини фактичних витрат на оплату праці (ст. 66 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 року № 1788-XII)

4) Щодо того, чи має і повинно впливати на зарахування цього платежу до доходу, з якого обчислюється пенсія, те, що в різні часові проміжки часу – до і після січня 1991 року – в одному випадку на підставі закону доходи за роботу в районах Крайньої Півночі та прирівняних до них районів враховувалася для обчислення і призначення пенсії, а в інших – ні, хоча умови праці не змінилися;

Питання роботи та призначення пенсій в районах Крайньої Півночі регулюються міжнародними угодами між Україною та РФ.

5) Відповідно до міжнародних Угод Україна взяла на себе зобов'язання нести усі витрати, пов'язані із здійсненням пенсійного забезпечення громадян держав-учасниць Угоди, пенсії яким призначено на території України, обчислення якої проводиться з заробітку (доходу) за періоди роботи, які зараховуються до трудового стажу, при зарахуванні до такого стажу періоду роботи у Російській Федерації в районах Крайньої Півночі та прирівняних до них районах, чи має обчислення пенсії відбуватися з заробітку (доходу) без урахування північної надбавки і чому.

Обмеження для застосування передбачені для районного «коефіцієнта» (в т.ч. при вибутті осіб

з районів прирівняних до Крайньої Півночі), але не для «надбавки»:

- в загальну суму заробітної плати, на яку нараховуються страхові внески, включалися процентні надбавки за роботу на Крайній Півночі і місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі, а також районний та поправочний коефіцієнт (п.п. «д» п.15 Інструкції «Про порядок утримання страхових внесків і використання коштів державного соціального страхування», затверджено постановою Президії ВЦРПС від 29.02.1960р.),

- особам, які проживали у районах, де до заробітної плати робітників і службовців встановлені районні коефіцієнти, при призначенні пенсій враховувалася фактична заробітна плата, обчислена із застосуванням районного коефіцієнта (Положення про порядок призначення та виплати державних пенсій від 03.08.1972 року, Законом СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР» від 15.05.1990 року №1480-I);

- при вибутті осіб, які проживають у районах, де до заробітної плати встановлено районні коефіцієнти, за межі районів Крайньої Півночі чи прирівняних до них районів, у райони, де коефіцієнт до заробітної плати не встановлено, пенсія за їх вибором обчислюється в такому ж порядку, але з виключенням з фактичного заробітку виплат за районними коефіцієнтами, або із заробітку, обчисленого відповідно до статей 76 та 78 цього Закону. (Разом з тим, ч. 3 ст. 96 Закон СРСР «Про пенсійне за-

безпечення громадян в СРСР» від 15.05.1990 року №1480-I).

Питання роботи та призначення пенсій в районах Крайньої Півночі регулюються міжнародними угодами між Україною та РФ.

Угода «Про гарантії прав громадян держав — учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення» від 13.03.1992 (далі — Угода):

ст. 4 Государства-участники Соглашения проводят политику гармонизации законодательства о пенсионном обеспечении

ст. 5 Настоящее Соглашение распространяется на все виды пенсионного обеспечения граждан, которые установлены или будут установлены законодательством государств-участников Соглашения.

ч.2. ст. 6 Для установления права на пенсию, в том числе пенсий на льготных основаниях и за выслугу лет, гражданам государств-участников Соглашения учитывается трудовой стаж, приобретенный на территории любого из этих государств, а также на территории бывшего СССР за время до вступления в силу настоящего Соглашения.

ч.3. ст. 6 Исчисление пенсий производится из заработка (дохода) за периоды работы, которые засчитываются в трудовой стаж.

ст. 9 Государства-участники Содружества рассматривают вопросы, не урегулированные настоящим Соглашением, а также связанные с его применением, путем переговоров.

ст. 10 Государства-участники Содружества берут на себя обязательства информировать друг

друга о действующем в их государствах пенсионном законодательстве, последующих его изменениях, а также принимают необходимые меры к установлению обстоятельств, имеющих решающее значение для определения права на пенсию и ее размера.

Статтею 3 тимчасової Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі, та в місцевостях, які прирівняні до даних районів, в галузі пенсійного забезпечення від 15.01.1993, дозволено обчислювати стаж за нормами Закону Російської Федерації «Про державні гарантії і компенсації для осіб, працюючих і проживаючих в районах Крайньої Півночі та прирівняних місцевостях» від 19.02.1993, яким дозволено застосовувати пільгу при обчисленні стажу незалежно від факту наявності строкового трудового договору, тим самим на рівні міжнародних угод укладених між Україною та Росією встановлено, що на території України гарантується пенсійне забезпечення громадян, які працювали на території Росії в районах Крайньої Півночі та прирівняних до них місцевостях, і при цьому обов'язково визначено, що обчислення стажу здійснюється незалежно від факту наявності строкового трудового договору.

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» від 29 червня 2004 року № 1906-IV, відповідно до якої якщо міжнародним договором України, який набрав чинності

в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, застосовуються правила міжнародного договору.

Таким чином, при неврахуванні північних надбавок, важливо звернути увагу на наступну неузгодженість дій відповідача (Управління Пенсійного Фонду України), який виконує зобов'язання України за Угодою від 13.03.1992р., в разі невиконання своїх зобов'язань, щодо передбачених заходів, з інформування Росії, а також з урегулювання та гармонізації законодавства:

- участники Соглашения проводят политику гармонизации законодательства о пенсионном обеспечении (ст. 4 Угоди)

- для установления права на пенсию, в том числе пенсий на льготных основаниях и за выслугу лет, гражданам государств-участников Соглашения учитывается трудовой стаж, приобретенный на территории любого из этих государств... (ч.2. ст. 6 Угоди)

- исчисление пенсий производится из заработка (дохода) за периоды работы, которые засчитываются в трудовой стаж (ч.3. ст. 6 Угоди)

- государства-участники Содружества рассматривают вопросы, не урегулированные настоящим Соглашением, а также связанные с его применением, путем переговоров (ст. 9 Угоди)

- государства-участники Содружества берут на себя обязательства информировать друг друга о действующем в их государствах пенсионном законодательстве, по-

следующих его изменениях, а также принимать необходимые меры к установлению обстоятельств, имеющих решающее значение для определения права на пенсию и ее размера. (ст. 10 Угоди).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Угода «Про гарантії прав громадян держав — учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення» від 13.03.1992р., — URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/997_107.

2. Тимчасова Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі, та в місцевостях, які прирівняні до даних районів, в галузі пенсійного забезпечення від 15.01.1993., — URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/643_004.

3. Федеральний закон Російської Федерації «Про трудові пенсії в Російській Федерації» від 17 грудня 2001 року № 173-ФЗ., — URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/17640>.

4. Закон СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР» від 15.05.1990 року №1480-I., — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1480400-90>.

5. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» 9 липня 2003 року №1058-IV., — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.

6. Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року № 1788-XII, — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>.

7. «Угода про гарантії прав громадян держав — учасниць Співдружності

Незалежних Держав у галузі пенсійного забезпечення» від 13 березня 1992 року, — URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_107.

8. Указ Президії Верховної Ради Союзу РСР від 10 лютого 1960 року «Про впорядкування пільг для осіб, які працюють в районах Крайньої Півночі і в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі», — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001400-60>.

9. Постанова Ради Міністрів Союзу РСР від 10 лютого 1960 року № 148 «Про порядок застосування Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР» від 10 лютого 1960 — URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0148400-60>.

10. Указ Президії Верховної Ради Союзу РСР від 26 вересня 1967 року «Про розширення пільг для осіб, які працюють в районах Крайньої Півночі і в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі», — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1029400-67>.

11. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян України і Росії, — URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_266.

12. Трудовий кодекс Російської Федерації, — URL: <http://www.trudkod.ru>

13. Наказ міністерство статистики України N 323 від 11.12.1995 (zareestrovano в Міністерстві 21 грудня 1995 р. за N 465/1001), — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0465-95>.

14. Інструкція «Про порядок утримання страхових внесків і використання коштів державного соціального страхування», затвердженої постановою Президії ВЦРПС від 29.02.1960 року, — URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0064-04>.

15. Положенням про порядок призначення та виплати державних пенсій від 03.08.1972 року, – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0590400-72>.

16. Угода «Про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудівників-мігрантів» від 15.04.1994 року., – URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/997_012.

REFERENCES:

1. Uhoda «Pro harantii prav hromadian derzhav – uchasnyts SND v haluzi pensiinoho zabezpechennia» : vid 13.03.1992r. [The Agreement «On Guarantees of the Rights of Citizens of the CIS Member States in the Field of Pensions» from 13.03.1992]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/997_107 [in Ukrainian].

2. Tymchasova Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Rosiiskoi Federatsii «Pro harantii prav hromadian, yaki pratsiuvaly v raionakh Krainoi Pivnochi, ta v mistsevostiakh, yaki pryivniani do danykh raioniv, v haluzi pensiinoho zabezpechennia» : vid 15.01.1993 [Temporary Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Russian Federation «On the guarantees of the rights of citizens who worked in the Far North and in areas equivalent to these areas in the field of pensions» from January 15, 1993]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/643_004 [in Ukrainian].

3. Federalnyi zakon Rosiiskoi Federatsii «O trudovykh pensiyakh v Rossiyskoy Federatsii» : ot 17 dekabria 2001 goda № 173-FZ [Federal Law of the Russian Federation «On Labor Pensions in the Russian Federation» of December 17, 2001, № 173-FZ]. (n.d.). *kremlin.ru*.

Retrieved from <http://kremlin.ru/acts/bank/17640> [in Russian].

4. Zakon SRSR «Pro pensiine zabezpechennia hromadian v SRSR» : vid 15.05.1990 roku № 1480-I [The Law of the USSR «On the Pension Provision of Citizens in the USSR» dated May 15, 1990, № 1480-I]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1480400-90> [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy «Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia» 9 lypnia 2003 roku #1058-IV [Law of Ukraine «On Compulsory State Pension Insurance» July 9, 2003 No. 1058-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro pensiine zabezpechennia» vid 5 lystopada 1991 roku # 1788-XII [Law of Ukraine «On Pension Provision» of November 5, 1991, No. 1788-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> [in Ukrainian].

7. «Uhoda pro harantii prav hromadian derzhav – uchasnyts Spivdruzhnosti Nezaleznykh Derzhav u haluzi pensiinoho zabezpechennia» vid 13 bereznia 1992 roku [«Agreement on guaranteeing the rights of citizens of the member states of the Commonwealth of Independent States in the field of pensions» of March 13, 1992]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_107 [in Ukrainian].

8. Ukaz Prezidiu Verkhovnoi Rady Soiuzu RSR «Pro vporiadkuvannia pilh dlia osib, yaki pratsiuut v raionakh Krainoi Pivnochi i v mistsevostiakh, pryivnianykh do raioniv Krainoi Pivnochi» : vid 10 liutoho 1960 roku [Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR «On the arrange-

ment of privileges for persons working in the Far North and in areas equivalent to the Far North» dated February 10, 1960]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001400-60> [in Ukrainian].

9. Postanova Rady Ministriv Soiuzu RSR «Pro poriadok zastosuvannia Ukazu Prezydii Verkhovnoi Rady Soiuzu RSR» vid 10 liutoho 1960 roku # 148 [Resolution of the Council of Ministers of the USSR «On the Order of the Presidium of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR» dated February 10, 1960, No. 148]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0148400-60>.

10. Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady Soiuzu RSR «Pro rozshyrennia pilh dlia osib, yaki pratsiuiut v raionakh Krainoi Pivnochi i v mistsevostiakh, pryivnianskykh do raioniv Krainoi Pivnochi» : vid 26 veresnia 1967 roku [Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR «On the extension of benefits for persons working in the Far North and in areas equivalent to the Far North» from September 26, 1967]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1029400-67> [in Ukrainian].

11. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Rosiiskoi Federatsii pro trudovu diialnist i sotsialnyi zakhyst hromadian Ukrainy i Rosii [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Russian Federation on Labor and Social Protection of Citizens of Ukraine and Russia]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_266 [in Ukrainian].

12. Trudovyi kodeks Rosiiskoi Federatsii [The Labor Code of the Russian Federation]. *www.trudkod.ru*. Re-

trieved from <http://www.trudkod.ru> [in Russian].

13. Nakaz ministerstva statystyky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Instrukt-sii zi statystyky zarobitnoi platy» vid 11.12.1995 № 323 [Order of the Ministry of Statistics of Ukraine «On Approval of the Instruction on Statistics of Wages» dated 11.12.1995 № 323]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0465-95> [in Ukrainian].

14. Instruktsiia, zatverdzhenoii postanovoiu Prezydii VTsRPS «Pro poriadok utrymannia strakhovykh vneskiv i vykorystannia koshtiv derzhavnoho sotsialnoho strakhuvannia» : vid 29.02.1960 roku [Instruction approved by the Presidium of the All-Union Central Social-Democratic Labor Party «On the Procedure for Maintenance of Insurance Contributions and the Use from State Social Insurance Funds» from 29.02.1960]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0064-04> [in Ukrainian].

15. Polozhenniam pro poriadok pryznachennia ta vyplaty derzhavnykh pensii : vid 03.08.1972 roku [Regulation on the procedure for the appointment and payment of state pensions from 03.08.1972]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0590400-72> [in Ukrainian].

16. Uhoda «Pro spivrobitnytstvo v haluzi trudovoi mihratsii ta sotsialnoho zakhystu trudivnykiv-mihrantiv» : vid 15.04.1994 roku [Agreement «On Cooperation in the Field of Labor Migration and Social Protection of Migrant Workers» dated April 15, 1994]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/997_012 [in Ukrainian].

УДК: 347.469.1

DOI: <https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-3-1-113-120>

Мотузка Катерина Андріївна,

магістр з інтелектуальної власності, судовий експерт сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, 01133, м. Київ, б-р Лесі Українки, 26, тел.: (044) 592-14-01, e-mail: intelect.ndc@gmail.com

ORCID 0000-0002-0030-1896

Самелюк Олександра Сергіївна,

магістр з інтелектуальної власності, судовий експерт сектору інформаційних технологій лабораторії авторського права та інформаційних технологій, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, 01133, м. Київ, б-р Лесі Українки, 26, тел.: (044) 592-14-01, e-mail: intelect.ndc@gmail.com

ORCID 0000-0002-5566-3536

ПОЗАСУДОВІ СПОСОБИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація: Суттєві зміни у державному, політичному та соціально-економічному устрої України, активізація процесів європейської інтеграції, посилення впливу ринкових механізмів у економіці та активності учасників цивільно-правового обігу поряд з розширенням географії їх господарської діяльності за рахунок виходу на європейський та міжнародні ринки потребують створення ефективних, швидких та зручних механізмів урегулювання правових спорів.

На сьогодні виникає багато питань у сфері захисту інтелектуальної власності. З кожним роком кількість різновидів інтелектуального продукту розширюється. Якщо раніше існували тільки окремі типи інтелектуального продукту, такі як твори мистецтва, літератури, науки, технічні інновації, то зараз виникає велика кількість інноваційних комп'ютерних програм, з'являється все більше впроваджених новинок, пов'язаних з розробкою, базами даних, а також багато іншого, що забезпечує якісне зростання ефективності процесів або продукції, затребуваної на ринку, є підсумковим результатом інтелектуальної діяльності людини, її уяви, відкриттів, винаходів і раціональності.

Законодавство, яке регламентує відносини в сфері інтелектуальної власності, носить комплексний характер, оскільки тільки у взаємодії

всього спектра різноманітного і різногалузевого регулювання можливо реальне забезпечення охорони права інтелектуальної власності.

Незважаючи на те, що в Україні, як і в більшості європейських держав, розгляд спорів у державних судах є основною формою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод і законних інтересів осіб, така форма далеко не завжди є якісною, швидкою та такою, що повною мірою задовольняє потреби суспільства. Питання використання альтернативних способів урегулювання спорів – це питання майбутнього системи правосуддя пострадянських країн. А у разі невикористання сучасних, більш ефективних інструментів урегулювання конфліктів досягти ідеального правосуддя буде неможливо. На сьогоднішній день взаємодія двох систем урегулювання юридичних конфліктів – державної (судової) та недержавної (позасудової), видається невідворотним фактом, адже одним з сучасних напрямків судової політики – діяльності держави в цілях створення ефективного механізму здійснення правосуддя, є широке застосування альтернативних способів вирішення спорів. Такі системи урегулювання спорів тісно пов'язані між собою та здійснюють взаємний вплив для реалізації покладеної на них спільної мети – справедливого вирішення спорів.

Ключові слова: інструменти урегулювання конфліктів, правосуддя, справедливе вирішення спорів.

Kateryna Motuzka Andriivna

master's degree from intellectual property, judicial expert the sector of copyright and contiguous rights for the laboratory of copyright and information technologies, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property, 26, L.Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133, tel.: (044) 14-01, e-mail: intellect.ndc@gmail.com
ORCID 0000-0002-0030-1896

Oleksandra Sameliuk Sergiyivna

master's degree from intellectual property, judicial expert the sector information technologies for the laboratory of copyright and information technologies, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property, 26, L.Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133, tel.: (044) 14-01, e-mail: intellect.ndc@gmail.com
ORCID 0000-0002-5566-3536

EXTRA-JUDICIAL METHODS OF SETTLEMENT OF DISPUTES ARE IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY

Annotation: Significant changes in state political and socio-economic system of Ukraine, activation of processes of European integration, strengthening of influence of market mechanisms, in an economy and activity

of participants of civil legal appeal next to expansion of geography them economic activity due to an output on European and international markets need creation of effective, fast and comfortable mechanisms for resolving legal disputes.

For today there are many questions in the field of defence of intellectual property. With every year the amount of varieties of intellectual product broadens. If before there were only separate types of intellectual product, such as works of art, literature, science, technical innovations, presently there is plenty of the innovative computer programs, appears more inculcated novelties, related to development, databases, and also much other, that provides high-quality growth efficiency of processes or products, claimed at the market, is the aggregate result of intellectual activity of man, his imagination, openings, inventions and rationality.

A legislation which regulates relations in the sphere of intellectual property carries complex character, as only in co-operation of all spectrum various and piznogaluzevogo adjusting possibly the real providing of guard of right of intellectual ownership.

Without regard to that in Ukraine, as well as in the most European states, consideration of disputes in national courts is the basic form of defence of the rights broken, unrecognized or contested, freedoms and legal interests of persons, such form far not always is high-quality, to the fast and such, that satisfies the necessities of society to a full degree. A question of the use of alternative methods is a settlement of disputes – it question of the future of the system of justice of post-soviet countries. An in the case of unusing of modern, more effective instruments settlement of conflicts to attain ideal justice it will be impossible. To date co-operation of two systems of settlement of legal conflicts – state (judicial) and non-state (extra-judicial), seems an inevitable fact, in fact one of modern directions of judicial policy – activity of the state for creation of effective mechanism of realization of justice, there is a wideuse of alternative methods of decision of disputes. Such systems of settlement of disputes are closely between itself and carry out a cross-coupling for realization cross-coupling for realization of the general purpose fixed on them is a just decision of disputes.

Keywords: instruments of settlement of disputes, justice, just decision of disputes.

Постановка проблеми. Медіація займає особливе місце серед альтернативних судовому розгляду способів урегулювання конфліктів, які у своїй сукупності є альтернативами державному судочинству процедурами, що забезпечують умови для урегулювання існуючих розбіжностей, примирення конфліктуючих сторін та досягнення згоди між ними.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Актуальність запровадження медіації при вирішенні спорів у сфері інтелектуальної власності в Україні, особливості застосування даного альтернативного способу вирішення спорів у зарубіжних країнах досліджували у наукових працях такі вчені та дослідники як В. Дмитренко, О. Кармаза, С. Ківалов, Т. Кисельова, Т. Коваленко, Ю. Крисюк, О. Кулініч, Н. Мазаракі, М. Поліщук, М. Потоцький, В. Резнікова, Л. Романадзе, І. Стародубов, Н. Троцюк, П. Цибульов, Т. Шикар, І. Ясиновський та інші.

Формулювання цілей (мети) статті. Дослідити медіацію як альтернативну позасудову процедуру врегулювання спорів у сфері інтелектуальної власності, генезис становлення та розвиток законодавчих підвалин запровадження альтернативних способів вирішення конфліктів (спорів) за кордоном та окреслення можливих шляхів запровадження медіації в практиці українського судочинства, а також перспективи використання медіації як альтернативного методу врегулювання конфліктів у сфері інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Медіація є добровільним, спеціальним, непримусовим, гнучким і замкнутим механізмом зменшення рівня невизначеності та ризиків між сторонами спору та, по можливості, вирішення конфлікту. Здійснивши еволюційний шлях, медіація сформувалася способом подолання протиріч, наділивши сторони взаємовідносин впливом і можливістю реалізувати власні потреби не за рахунок опонента, а надавши учасникам конфлікту однакові шанси щодо реалізації власних інтересів та прав. Медіація добре працює в сучасних умовах, може успішно застосовуватися у вирішенні суперечностей і конфліктів у різних сферах права.

На сьогоднішній день судові спори в сфері інтелектуальної власності відносяться до одних із найскладніших категорій розгляду справ. Слід зазначити, що у деяких випадках судовий розгляд є необхідним та дієвим механізмом вирішення спору, який дозволяє досягти поставленої мети, а в інших – непотрібним та довготривалим, що не завжди влаштовує сторону, яка вдалася до судового розгляду, щоб відновити своє порушене право. Медіація як альтернативний вид вирішення спору може слугувати дієвим механізмом щодо врегулювання такого спору. Питання щодо застосування процедури медіації при вирішенні спорів у сфері інтелектуальної власності є недостатньо дослідженими та обумовлюють необхідність проведення подальших досліджень у цій сфері.

Важливе значення для поширення застосування медіації у спорах з питань інтелектуальної власності має діяльність Центру Всесвітньої організації інтелектуальної власності з арбітражу та посередництва. Центр з медіації ВОІВ пропонує спеціалізовані послуги посередництва при вирішенні суперечок щодо інтелектуальної власності, а саме суперечок щодо прав на об'єкти інтелектуальної власності чи угод і бізнесу, пов'язаних з використанням цих прав – таких, як ліцензії на використання патентів, ноу-хау, торговельних марок, франчайзингу, комп'ютерних контрактів, мультимедійних контрактів, угод про дистрибуцію, угод між спільними підприємствами, науковими та науково-дослідними контрактами, контрактів на використання технічних рішень і об'єктів, угод щодо злиття і поглинання, в яких права інтелектуальної власності є важливими, а також договорів щодо літературних, музичних і кінематографічних творів.

До процесу медіації останніми роками проявляє інтерес бізнес. Вартість та тривалість деяких судових розглядів, результати вирішення спорів у процесі судових засідань призводить до невдоволеності сторін. Як показує досвід, процедура медіації дає позитивні результати, прийнятні для обох сторін конфлікту. При вирішенні конфліктних ситуацій, які виникають у зв'язку з використанням об'єктів інтелектуальної власності без згоди правовласника. Також, залежно від категорії об'єктів права інтелек-

туальної власності, права на які порушені, медіація застосовується при:

- 1) порушенні авторських і суміжних прав;
- 2) порушенні прав промислової власності;
- 3) порушенні прав на засоби індивідуалізації [1, с. 67].

І. Василенко вказує, що за допомогою медіації можна вирішувати спори у сфері інтелектуальної власності щодо:

- 1) ліцензування та передачі прав інтелектуальної власності;
- 2) порушень прав інтелектуальної власності;
- 3) права власності на винахід;
- 4) авторства на винахід, якщо третя сторона зробила суттєвий внесок та ін. [2].

Сама ж процедура медіації щодо розгляду спорів у сфері інтелектуальної власності включає наступні етапи:

1. Укладення договору про проведення медіації;
2. Виклад претензій сторін та можливих шляхів вирішення спору;
3. Пошук причин спору;
4. Розробка методів досягнення консенсусу;
5. Підписання сторонами угоди за результатами медіації.

Є й інші пропозиції щодо структурування медіації. Так, В. Б. Череватюк процедуру медіації поділяє на такі етапи:

- 1) попередню стадію, яка складається з підготовчого етапу, про який говорилось вище, та етапу індивідуальних зустрічей (на цьому етапі медіатор вивчає по-

зиції учасників конфлікту і забезпечує їх взаємне спілкування);

2) відкриваючу стадію – на цій стадії відбувається поступове налагодження прямого спілкування між сторонами, її етапами є пояснення сторін, а також виклад кожною зі сторін своєї позиції у спорі, з'ясування причин виникнення спору та мотивації сторін у спорі, уточнення позицій сторін, поділ загальної суті спору на окремі складові, підсумок;

3) середню стадію – передбачає спільний пошук шляхів вирішення спору, етапність цієї стадії полягає у визначенні першочергових питань, з'ясуванні невиявлених інтересів сторін, визначенні спільних засад та інтересів сторін у спорі, обговоренні й пошуку взаємоприйнятних способів вирішення спору, пошуку консенсусу. Це стадія, протягом якої відбувається «мозкова атака», під час якої сторони висловлюють та записують протягом відведеного медіатором часу будь-які ідеї, навіть, на перший погляд, неймовірні, які мають відношення до їх проблеми, після генерування варіантів рішень здійснюється сторонами їх групування у відповідності до тем та груп інтересів;

4) заключну – складання угоди, яка готується виключно сторонами, містить взаємні поступки та після її остаточного формулювання перевіряється на допустимість й можливість виконання та справедливості, підписується сторонами [3, с. 43].

Таким чином, вищезазначений аналіз показав переваги

використання медіації як альтернативної позасудової процедури врегулювання спорів у сфері інтелектуальної власності, що свідчить про необхідність подальшого дослідження даного питання на доктринальному рівні та практичного втілення шляхом законотворчої діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Досвід іноземних країн свідчить, що для успішного запровадження та застосування медіації як способу вирішення різних категорій спорів найбільш оптимальним варіантом є підтримка розвитку не лише судової, а й позасудової медіації. Оскільки, медіація в Україні відносно нова, то як позасудова, так і судова моделі медіації досить перспективні. Отже, при роботі над національним нормативно-правовим регулюванням процедури медіації та під час розробки концепції розвитку та поширення способу альтернативного врегулювання спорів в Україні мають бути враховані особливості застосування відповідних моделей медіації в іноземних країнах. На сьогоднішній день судові спори в сфері інтелектуальної власності відносяться до одних із найскладніших категорій розгляду справ. Слід зазначити, що у деяких випадках судовий розгляд є необхідним та дієвим механізмом вирішення спору, який дозволяє досягти поставленої мети а в інших – непотрібним та довготривалим, що не завжди влаштовує сторону, яка вдалася до судового розгляду, щоб відновити своє порушене право. Медіація як альтернативний вид

вирішення спору може слугувати дієвим механізмом щодо врегулювання такого спору. Питання щодо застосування процедури медіації при вирішенні спорів у сфері інтелектуальної власності є недостатньо дослідженими та обумовлюють необхідність проведення подальших досліджень у цій сфері.

Перші кроки щодо закріплення в Україні на законодавчому рівні інституту медіації пов'язані з прийняттям проекту Закону України «Про медіацію» за основу. У подальшому прийняття цього проекту як закону приведе до формування в Україні європейської збалансованої системи вирішення конфліктів (спорів), яка враховуватиме бажання й інтереси громадян суспільства. Ефективність реформи судової системи в Україні, зокрема, залежить від функціонування на рівні закону норм щодо альтернативного вирішення спорів. Тому набрання чинності та введення в дію Закону України «Про медіацію» може бути сприйняте суспільством як «ліки», що сприятимуть його «одужанню» від захворювань, пов'язаних із корупцією тощо. Крім того, законодавчо врегульований процес медіації сприятиме швидкому вирішенню цивільних, господарських, сімейних, трудових та адміністративних спорів без залучення коштів із державного чи місцевих бюджетів, зменшить кількість навантаження справ усудовому порядку на суддю, підвищить рівень довіри населення до суду, розширить повноваження нотаріусів, а домовленості, досяг-

нуті в процесі медіації, будуть дотримуватись.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ульянова Г.О. Актуальні питання запровадження медіації у сфері інтелектуальної власності. Південноукраїнський правничий часопис. 2010. № 3. С. 66-68.
2. Василенко І. Перспективи застосування медіації у захисті права інтелектуальної власності. URL : <http://human-rights.unian.ua/403458-perspektivi-zastosuvannya-mediatsiji-u-zahisti-prav-intelektualnoji-vlasnosti.html>.
3. Череватюк В.Б., Сірук К.Л. Медіативна процедура вирішення спорів: теоретичні і практичні аспекти. Юридичний вісник «Повітряне та космічне право». 2015. 2(35). С. 41-46.
4. Балух В.С. Нормативно-правові основи формування системи альтернативного вирішення спорів в Україні. Часопис Київського університету права. 2013. № 4. С. 162–168.
5. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 1 (5). С. 158-172.
6. Гайденко Шер Н. И. Обязательная медиация: опыт Италии. Третейский суд. 2011. № 1. С. 156-165.
7. Кармаза О. Інститут медіації: основні концепції розвитку. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 2. С. 24–28.
8. Київський центр медіації. URL : <http://www.kyivcm.com/>
9. Кронда О.Ю. Медіація в інтелектуальному праві. Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 1. С. 89-90.

REFERENCES:

1. Ulianova H.O. (2010). Aktualni pytannia zaprovadzhennia mediatsii u sferi intelektualnoi vlasnosti [Aktual'ni of question of introduction of mediarii in the field of intellectual property]. *Pivdennoukrainskyi pravnychy chasopys – Pivdennoukrainskiy legislative magazine*, 3, 66-68 [in Ukrainian].
2. Vasylenko I. Perspektyvy zastosuvannia mediatsii u zakhysti prava intelektualnoi vlasnosti [Prospects of application of mediarii are in defence of right of intellectual ownership]. Retrieved from <http://human-rights.unian.ua/403458-perspektivi-zastosuvannya-mediatsiji-u-zahisti-prav-intelektualnoji-vlasnosti.html> [in Ukrainian].
3. Cherevatiuk V.B., & Siruk K.L. (2015). Mediatyvna protsedura vyrishennia sporiv teoretychni i praktychni aspekt [Mediativna procedure of decision of disputes: theoretical and practical aspects]. *Yurydychnyi visnyk «Povitriane ta kosmichne pravo» – A legal announcer is the «Air and space right»* [in Ukrainian].
4. Balukh, V.S. (2012). Normatyvno-pravovi osnovy formuvannia systemy alternatyvnoho vyrishennia sporiv v Ukraini. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Magazine of the Kievan university of right*, 4, 162–168 [in Ukrainian].
5. Belinska, O.V. (2011). Mediatsiia – alternatyvne vyrishennia sporiv [Mediarii is an alternative decision of disputes]. *Visnyk Vyshchoi rady yustytzii – Announcer of Higher advice of justice*, 1 (5), 158-172 [in Ukrainian].
6. Gaydenko Sher N. I. (2011) Obyazatel'naya mediatsiya: opyt Italii [Obligatory medical: experience of Italy]. *Treteyskiy sud – Court of arbitration*, 1, 156-165 [in Russian].
7. Karmaza O. (2017) Instytut mediatsii: osnovni kontseptsii rozvytku [Institute of mediarii: basic conceptions of development]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Enterprise, economy and law*, 2, 24–28 [in Ukrainian].
8. Kyivskyi tsentr mediatsii [Kievan center of mediarii]. Retrieved from: <http://www.kyivsm.com/> [in Ukrainian].
9. Kronda O.Iu. (2014) Mediatsiia v intelektualnomu pravi [Mediarii as an extra-judicial method of decision of disputes: history of introduction in foreign countries and prospect is for Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparatively analytical law*, 1, 89-90.

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

УДК: 351

DOI: <https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-3-1-121-143>

Нестерович Володимир Федорович,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, вулиця Донецька, 1, Сєвєродонецьк, Луганська область, 93400, емейл: mail@lduvs.edu.ua, тел.: (06452) 9-09-88.

ORCID: 0000-0003-2614-0426

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ХРОНОЛОГІЇ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкрито конституційно-правову характеристику хронології проведення виборів у сучасній Україні. Автором зазначено, що в Україні вибори досить швидко утвердилися як одна з найбільш дієвих форм безпосередньої демократії. Саме завдяки проведенню виборів Українському народові вдалося сформувати різні представницькі органи публічної влади та у конструктивний спосіб подолати низку внутрішніх соціально-економічних та політичних криз. Зазначено, що проведення виборів в Україні було небездоганним, з властивими їм проблемними, а доволі часто і суперечливими моментами.

Зазначено, що протягом 1991-2019 років відбулися наступні вибори в Україні: 1. Вибори Президента України проходили в 1991, 1994, 1999, 2004, 2010, 2014 та 2019 роках. Позачергові вибори Президента України проводилися у 1994 та 2014 роках. 2. Вибори народних депутатів України мали місце в 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014 та 2019 роках. Позачергові вибори народних депутатів України проходили в 1994, 2007, 2014 та 2019 роках. 3. Чергові місцеві вибори в Україні мали місце у 1994, 1998, 2002, 2006, 2010 та 2015 роках. У 1995 році відбулися вибори депутатів і голів місцевих Рад народних депутатів в Автономній Республіці Крим. Протягом 1991-2019 років в окремих територіальних громадах відбулася досить велика кількість перших, повторних, позачергових, проміжних та додаткових місцевих виборів.

Зроблено висновок, що в Україні було проведено велику кількість різних видів виборів, на яких було обрано шістьох Президентів України, вісім скликань Верховної Ради України, а також шість разів проведено

чергові місцеві вибори. Вибори в Україні були першими, черговими, позачерговими, додатковими, повторними та навіть вибори, які були визнані як такі, що не відбулися. З огляду на те, що кожні вибори, які мали місце в новітній історії України, проходили за різних політичних та соціально-економічних чинників, вони безсумнівно мають свої характерні риси та унікальність. Додає особливості кожним виборам, які проходили в Україні, проведення їх, як правило, за новими виборчими правилами.

Ключові слова: конституційне право, виборча система, хронологія, вибори, Україна.

Nesterovych Volodymyr Fedorovych,

Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State-Legal Disciplines, Lugansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, Donetsk, 1, Severodonetsk, Luhansk Oblast, 93400, email: mail@lduvs.edu.ua, tel.: (06452) 9-09-88.

ORCID: 0000-0003-2614-0426

CONSTITUTIONAL AND LEGAL CHARACTERISTIC OF THE CHRONOLOGY OF CONDUCTING ELECTIONS IN CONTEMPORARY UKRAINE

Abstract. The article describes the constitutional and legal characteristic of the chronology of holding elections in modern Ukraine. The author notes that elections in Ukraine quickly became firmly established as one of the most effective forms of direct democracy. Due to the elections, the Ukrainian people succeeded in forming various representative bodies of public power and in a constructive way to overcome a series of internal socio-economic and political crises. It was noted that the conduct of the elections in Ukraine was imperfect, with the problematic and rather often and controversial moments that were characteristic to them.

It was noted that during the 1991-2019 the following elections took place in Ukraine: 1. The presidential elections of Ukraine took place in 1991, 1994, 1999, 2004, 2010, 2014 and 2019. The early elections of the President of Ukraine were held in 1994 and 2014. 2. Elections of people's deputies of Ukraine took place in 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014 and 2019. The early elections of people's deputies of Ukraine took place in 1994, 2007, 2014 and 2019. Regular local elections in Ukraine took place in 1994, 1998, 2002, 2006, 2010 and 2015. In 1995 there were elections of deputies and chairmen of local councils of people's deputies in the Autonomous Republic of Crimea.

It is concluded that in today's Ukraine there was a fairly large number of different types of elections, in which six Presidents of Ukraine, eight convocations of the Verkhovna Rada of Ukraine were elected, and eight times local elections were held. For this, the elections were the first, regular,

extraordinary, repeat, and even election, which were recognized as not occurring. Given that every election that took place in the recent history of Ukraine took place in different political and socio-economic factors, they undoubtedly have their own characteristics and uniqueness. The peculiarity of every election in Ukraine is to hold them, as a rule, under new electoral rules.

Key words: constitutional law, electoral system, chronology, elections, Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасній Україні вибори досить швидко утвердилися як одна з найбільш дієвих форм безпосередньої демократії. Саме завдяки проведенню виборів Українському народові вдалося сформувати різні представницькі органи публічної влади та у конструктивний спосіб подолати низку внутрішніх соціально-економічних та політичних криз. Водночас, проведення виборів в Україні було небездоганним, з властивими їм проблемними, а доволі часто і суперечливими моментами. З огляду на це, вкрай цінним є окремий короткий огляд та аналіз кожних виборів, які відбулися у сучасній Україні, в хронологічній послідовності їх проведення з виокремленням особливостей та характерних рис цих виборів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання конституційно-правових засад проведення виборів в Україні знайшло своє відображення у наукових працях таких вітчизняних вчених як М. Козюбра [1], Ю. Ключковський [2], Р. Максакова [3], О. Марцеляк [4], В. Погорілко [5], М. Смокович [6], М. Ставнійчук [5], В. Федоренко [7] тощо. Попри наявні публікації у вітчизняній юридичній науці, які присвячені конституційно-правовим засадам проведення

виборів в Україні, питання конституційно-правової характеристики хронології проведення виборів у сучасній Україні і досі так і не отримало свого усестороннього та комплексного дослідження.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття конституційно-правової характеристики хронології проведення виборів у сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Протягом 1991-2019 року відбулися наступні вибори в Україні:

1. Вибори Президента України 1991 року – перші вибори в Україні, які проходили 1 грудня 1991 року одночасно з проведенням всеукраїнського референдуму щодо затвердження Акта проголошення незалежності України, на якому 90,32% громадян висловились на підтримку незалежності України. Вибори проводилися згідно з Законом УРСР «Про вибори Президента Української РСР», який був прийнятий 5 липня 1991 року [8]. Вибори Президента України вважалися такими, що відбулися, якщо в них взяло участь більше половини виборців, внесених до списків виборців. Близько 32 млн. громадян взяли участь у голосуванні (84,32% виборців, внесених до списків). При проведенні президентських виборів 1991

року застосовувалася мажоритарна система абсолютної більшості. До виборчого бюлетеня було включено 6 кандидатів на посаду Президента України: В. Гриньов, Л. Кравчук, Л. Лук'яненко, Л. Табурянський, В. Чорновіл, І. Юхновський. Перемогу на виборах здобув Л. Кравчук, за якого проголосувало 19,6 млн. виборців, що склало 61,59% голосів виборців [9].

2. Позачергові вибори народних депутатів України 1994 року – перші парламентські вибори в незалежній Україні, які відбулися 27 березня 1994 року. Були призначені у зв'язку зі складною економічною ситуацією у державі та політичним протистоянням між Верховною Радою та Президентом України. Правовою підставою призначення позачергових парламентських виборів стало прийняття Закону України «Про дострокові вибори Верховної Ради України і Президента України» від 24 вересня 1993 року № 3470-XII [10]. Самі вибори відбулися на підставі Закону України «Про вибори народних депутатів України» № 3623-XII, який був прийнятий 18 листопада 1993 року [11]. Явка виборців на цих парламентських виборах склала 76,07%.

Позачергові парламентські вибори 1994 року мали низку особливостей: 1) при проведенні виборів застосовувалася мажоритарна виборча система абсолютної більшості; 2) для організації виборів було утворено 450 одномандатних виборчих округів; 3) обраним вважався кандидат у народні депутати України, який отримав більше 50% голосів виборців, які взяли участь

у голосуванні, за умови, що у виборах взяло участь не менше 50% від числа виборців, внесених до списків виборців певного округу. Унаслідок вище вказаних особливостей позачергові парламентські вибори були вкрай не результативними. Зокрема, з 450 народних депутатів України було обрано лише 338 депутатів. Повторні вибори та вибори замість вибулих внаслідок різних причин народних депутатів України відбувалися аж по квітень 1997 року включно.

3. Позачергові вибори Президента України 1994 року – перші позачергові вибори Президента України, які відбулися 26 червня 1994 року. Були призначені у зв'язку з прийняттям Закону України «Про дострокові вибори Верховної Ради України і Президента України» від 24 вересня 1993 року № 3470-XII [10] та проводилися згідно з Законом України «Про вибори Президента України» від 5 липня 1991 року № 1297-XII [9], до якого напередодні проведення виборів були внесені зміни. У виборах взяло участь 7 кандидатів у Президенти України – В. Бабич, Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Лановий, О. Мороз, І. Плющ та П. Таланчук. Явка виборців під час голосування 26 червня 1994 року склала 70,62%, а під час повторного голосування 10 липня 1994 року – 71,74%.

Позачергові президентські вибори відбулися за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості. За результатами голосування 26 червня 1994 року жоден із 7 кандидатів у Президенти

України не зміг набрати більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Тому вперше в історії проведення виборів Президента України було призначено повторне голосування, яке відбулося 10 липня 1994 року між двома кандидатами, які набрали найбільше голосів – чинним Президентом України Л. Кравчуком та колишнім Прем'єр-міністром України Л. Кучмою. Перемогу під час повторного голосування здобув Л. Кучма, за якого проголосувало 14 млн. виборців (52,14%). Активність виборців під час повторного голосування 10 липня 1994 року склала 71,74%. Ці президентські вибори стали першими, які продемонстрували розподіл виборців у межах країни на «Схід» та «Захід».

4. Місцеві вибори 1994 року – перші місцеві вибори в Україні, які відбулися 26 червня 1994 року та проходили одночасно з позачерговими виборами Президента України. Місцеві вибори 1994 року проводилися на підставі Закону України «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» від 24 лютого 1994 року № 3996-XII [12]. До характерних рис цих виборів слід віднести: 1) голови місцевих Рад (крім голів районних у містах Рад) обиралися безпосередньо виборцями; 2) висування кандидатів реалізовувалося виборцями як безпосередньо на зборах (сходах) громадян, так і через політичні партії, рухи, їх виборчі блоки, громадські організації, зареєстровані відповідно до законодавства, і трудові

колективи; 3) обраним вважався кандидат у депутати, який одержав на виборах найбільшу порівняно з іншими кандидатами кількість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менш як 10% зареєстрованих виборців; 4) кандидат на посаду голови Ради вважався обраним при додержанні вимог, передбачених для кандидата у депутати, за умови, якщо за нього проголосувало не менш як 25% зареєстрованих виборців; 5) вибори визнавалися такими, що відбулися, якщо в них взяло участь більше 50% від загальної кількості зареєстрованих виборців.

5. Вибори депутатів і голів місцевих Рад народних депутатів в Автономній Республіці Крим 1995 року – місцеві вибори на території АРК, які відбулися 25 червня 1995 року. Вибори проходили в умовах постійних проявів сепаратизму, свідченням чому стало прийняття Верховною Радою АРК протягом 1992-1995 років явно неконституційних актів, а також намаганням декілька разів провести референдум в автономії щодо державної самостійності Республіки Крим. Завдяки активному втручання у ці процеси Верховної Ради України, у тому числі прийняття Постанови «Про вибори депутатів і голів місцевих Рад народних депутатів в Автономній Республіці Крим» від 24 березня 1995 року № 111/95-ВР [13], сепаратизм вдалося подолати. Самі вибори відбулися на підставі двох Законів України – «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у мі-

стах, обласних Рад» від 24 лютого 1994 року № 3996-XII [12] та «Про особливості участі громадян України з числа депортованих з Криму у виборах депутатів місцевих Рад в Автономній Республіці Крим» від 6 квітня 1995 року № 124/95-ВР [14].

Останній Закон визначив спеціальний порядок забезпечення представництва громадян України з числа депортованих у 1941 і 1944 роках з Криму, їх нащадків та членів їх сімей, які повернулися з місць спецпоселення, у місцевих Радах в Автономній Республіці Крим. Зокрема, ст. 1 цього Закону встановила, що у межах адміністративно-територіальних одиниць Автономної Республіки Крим, де проживають депортовані громадяни, поряд з виборчими округами по виборах депутатів місцевих Рад, які утворюються відповідно до Закону України «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» (основні виборчі округи), можуть утворюватися додаткові виборчі округи для виборів депутатів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах Рад із числа депортованих громадян кримськотатарської, болгарської, вірменської, грецької та німецької національностей. У випадках, коли на території місцевої Ради кількість депортованих громадян становила більшість від загальної кількості населення, додаткові виборчі округи для них не утворювалися [12].

6. Чергові вибори народних депутатів України 1998 року – перші

парламентські вибори, які відбулися 29 березня 1998 року відповідно до Конституції України. Дату цих виборів було окремо визначено п. 2 перехідних положень Конституції України, у якому було вказано, що чергові вибори до Верховної Ради України проводяться у березні 1998 року [15]. Самі вибори відбулися на підставі Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 року № 541/97-ВР. При проведенні парламентських виборів 1998 року було змінено виборчу систему. Уперше в Україні вибори проводилися за змішаною мажоритарно-пропорційною системою, за якою половина конституційного складу парламенту 225 депутатів обиралася за мажоритарною виборчою системою, а інша половина – за пропорційною. Обраними до Верховної Ради України вважалися політичні партії та виборчі блоки, які подолали 4% бар'єр. Парламентські вибори наочно засвідчили про вагомую роль виду виборчої системи та її помітний вплив на хід проведення виборів та їх кінцевий результат [16].

У виборах взяло участь 30 політичних партій та виборчих блоків, до виборчих списків яких було включено 3539 кандидатів у народні депутати України. За результатами голосування в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі лише 8 партій (блоків) пройшли до парламенту: 1) Комуністична партія України, яка отримала 84 депутатських мандатів; 2) Народний Рух України – 32 мандати; Виборчий блок Соціалістичної

партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!» – 29 мандатів; 4) Партія Зелених України – 19 мандатів; 5) Народно-демократична партія – 17 мандатів; 6) Політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Громада» – 16 мандатів; 7) Прогресивна соціалістична партія України – 14 мандатів; 8) Соціал-демократична партія України (об'єднана) – 14 мандатів. Явка виборців на цих виборах склала 71,21%.

7. Чергові місцеві вибори 1998 року – перші місцеві вибори, які відбулися 29 березня 1998 року відповідно до Конституції України, та проходили одночасно з черговими парламентськими виборами. Дату цих виборів було окремо визначено п. 8 перехідних положень Конституції України, у якому було вказано, що сільські, селищні, міські ради та голови цих рад після набуття чинності Конституцією України здійснюють визначені нею повноваження до обрання нового складу цих рад у березні 1998 року. Вибори проводилися на підставі двох Законів України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998 року № 14/98-ВР [17] та «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим» від 12 лютого 1998 року № 118/98-ВР [18]. Явка виборців на цих виборах склала 69,63%.

Характерні особливості чергових місцевих виборів 1998 року: 1) вибори депутатів сільської, селищної, міської, районної у місті ради, сільського, селищного, місь-

кого голови, а також депутатів Верховної Ради АРК проводилися за мажоритарною виборчою системою відносної більшості по одномандатних виборчих округах; 2) вибори депутатів районної та обласної рад проводилися за мажоритарною виборчою системою відносної більшості по багатомандатних виборчих округах; 3) право голосу на місцевих виборах мали громадяни України, яким на день проведення виборів виповнилося 18 років і які проживали на території відповідних сіл, селищ, міст, районів у містах; 4) право голосу на виборах депутатів Верховної Ради АРК мали громадяни України, що постійно проживають в Автономній Республіці Крим, яким на день проведення виборів виповнилося 18 років; 5) право висування кандидатів реалізовувалося виборцями як безпосередньо шляхом самовисування, а також висування на зборах виборців за місцем їх проживання, трудової діяльності або навчання, так і через місцеві осередки політичних партій, виборчі об'єднання місцевих осередків політичних партій – блоки, громадські організації, що легалізовані відповідно до чинного законодавства України.

8. Чергові вибори Президента України 1999 року – перші президентські вибори, які відбулися 31 жовтня 1999 року відповідно до Конституції України. Дату цих виборів було окремо визначено п. 3 перехідних положень Конституції України, у якому було вказано, що чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю жовтня 1999 року [15]. Ви-

бори проводилися на підставі ново-прийнятого Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV [19]. Попри запровадження цим законом цілої низки новел, було збережено мажоритарну виборчу систему абсолютної більшості. Переможця на президентських виборах 1999 року вдалося встановити лише під час повторного голосування, яке відбулося 19 листопада 1999 року. За його результатами Президентом України було переобрано – Л. Кучму, який набрав 15, 7 млн. (56,25%) голосів виборців. Явка виборців під час голосування 31 жовтня 1999 року склала 70,19%, а під час повторного голосування 14 листопада 1999 року – 74,92%.

Характерні особливості чергових президентських виборів 1999 року: 1) вилучено виборчий ценз для ув'язнених, тобто новим законом не передбачалося припинення виборчого права для осіб, які за вироком суду перебували у місцях позбавлення волі та у місцях примусового лікування; 2) посилено ценз осілості для кандидата у Президенти України. Якщо раніше встановлювалося, що Президентом України може бути обраний громадянин України який проживає на території України не менше 10 (в тому числі 5 останніх) років, то тепер – протягом 10 останніх перед днем виборів років; 3) встановлювався ценз судимості для кандидата у Президенти України, попри відсутність такої вимоги у Конституції України; 4) скасовано вимогу щодо обов'язкової

явки виборців у розмірі більше половини зареєстрованих виборців, тобто вибори визнавалися такими, що відбулися, за будь-якої явки виборців; 5) збільшено у 10 разів кількість підписів виборців, які повинні підтримати претендента на кандидата у Президенти України, для реєстрації його як кандидата – з 100 тис. до 1 млн. з посиленням репрезентативності зібраних підписів виборців у регіонах України.

9. Чергові вибори народних депутатів України 2002 року – другі чергові парламентські вибори, які відбулися 31 березня 2002 року одночасно з черговими місцевими виборами. Вибори відбулися на підставі новоприйнятого Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18 жовтня 2001 року № 2766-III [20]. На цих парламентських виборах була збережена змішана мажоритарно-пропорційна виборча система, яка уперше була застосована на попередніх парламентських виборах 1998 року. Повторне застосування змішаної виборчої системи сприяло зменшенню порушень виборчих процедур з боку виборчих комісій та кандидатів, а також значно більшому їх розумінню виборцями ніж на попередніх парламентських виборах. Вибори відзначилися досить високою явкою виборців, яка склала 65,22%.

У багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на парламентських виборах 2002 року взяло участь 33 політичних партій та виборчих блоків політичних партій, до виборчих списків яких було включено 3762 кандидати у народ-

ні депутати України. За результатами виборів лише 6 політичних партій (блоків) подолали встановлений законом 4% загороджувальний бар'єр: 1) Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», який отримав 70 депутатських мандатів; 2) Комуністична партія України – 59 мандатів; 3) Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!» – 35 мандатів; 4) Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко» – 22 мандати; 5) Соціалістична партія України – 20 мандатів; 6) Соціал-демократична партія України (об'єднана) – 19 мандатів. В одномандатних виборчих округах взяли участь 3084 кандидати, які претендували на інші 225 депутатських мандатів.

10. Чергові місцеві вибори 2002 року – другі чергові місцеві вибори, які відбулися 31 березня 2002 року одночасно з черговими парламентськими виборами. Вибори проводилися на підставі двох Законів України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998 року № 14/98-ВР [17] та «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим» від 12 лютого 1998 року № 118/98-ВР [18], до яких напередодні виборів було внесено зміни. Чергові місцеві вибори 2002 року проводилися за виборчою системою, яка була застосована на попередніх місцевих виборах: 1) вибори депутатів сільської, селищної, міської, районної у місті ради, сільського, селищного, місь-

кого голови, а також депутатів Верховної Ради АРК проводилися за мажоритарною виборчою системою відносної більшості по одномандатних виборчих округах; 2) вибори депутатів районної та обласної рад проводилися за мажоритарною виборчою системою відносної більшості по багатомандатних виборчих округах.

11. Чергові вибори Президента України 2004 року – четверті президентські вибори, які відбулися 31 жовтня 2004 року. Вибори проводилися на підставі оновленого Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV [19]. Окрім цього, 8 грудня 2004 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України № 2221-IV «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» [21]. Для участі у президентських виборах було зареєстровано 26 кандидатів, однак через добровільне вибуття з балотування двох кандидатів, до виборчого бюлетеня було включено 24 кандидати на пост Президента України. Зважаючи на те, що жоден з кандидатів за результатами голосування 31 жовтня 2004 року не набрав більше половини голосів виборців, 21 листопада 2004 року відбувалося повторне голосування. Центральна виборча комісія за його підсумками встановила, що В. Янукович набрав 49,46% голосів виборців, а В. Ющенко – 46,61%.

Президентські вибори 2004 року стали безпрецедентними за усю історію українських виборів за

рівнем політичної напруженості, використання брудних виборчих технологій, масового підкупу виборців, застосування насильства та залякування щодо суб'єктів виборчого процесу. Усе це у сукупності спровокувало широкий протестний рух щодо захисту виборчих прав та недопущення фальсифікації результатів виборів, епіцентром якого став Майдан Незалежності м. Києва. Майже відразу цей протест отримав назву «Помаранчева революція», а її основним здобутком став розгляд Верховним Судом України справи про факти системного і грубого порушення принципів і засад виборчого процесу при повторному голосуванні з виборів Президента України від 21 листопада 2004 року. За результатами розгляду цієї справи було ухвалено Рішення судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року, яким було скасовано постанову ЦВК про встановлення результатів повторного голосування, що стало підґрунтям для призначення Центральною виборчою комісією нового повторного голосування на 26 грудня 2004 року [22]. За результатами його проведення Президентом України було обрано В. Ющенко, який набрав 51,99% голосів виборців. Явка виборців під час голосування 31 жовтня 2004 року склала 74,56%, під час повторного голосування 21 листопада 2004 року – 80,44%, а під час повторного голосування 26 грудня 2004 року – 77,20%.

12. Чергові вибори народних депутатів України 2006 року – треті чергові парламентські вибори,

які відбулися 26 березня 2006 року одночасно з місцевими виборами. Порядок проведення цих виборів визначався новим Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 року № 1665-IV [23]. Особливістю парламентських виборів 2006 року стало те, що уперше в історії проведення виборів в Україні формування Верховної Ради України відбулося виключно на пропорційній основі за виборчими списками кандидатів у народні депутати України від політичних партій та виборчих блоків політичних партій. Право висування кандидатів було надано громадянам України також через політичні партії та блоки політичних партій. Це право законодавець надав лише тим політичним партіям, які зареєстровані в установленому Законом порядку не пізніше ніж за 365 днів до дня виборів, або виборчим блокам – за умови, що всі політичні партії, які входять до нього, зареєстровані в такий самий строк до дня виборів.

Парламентські вибори 2006 року виявилися рекордними за кількістю партій і блоків, що взяли участь у виборах. Виборчий бюлетень був довжиною у 80 см. і містив аж 45 політичних партій та блоків, за виборчими списками яких балотувалося 7595 кандидатів. Цікаво, що лише 1861 кандидатів (24,5%) балотувалися на попередніх виборах. За результатами підрахунку голосів лише 5 політичних партій та блоків змогли подолати 3% загороджувальний бар'єр та пройти до Верховної Ради України: 1) Партія регіонів, яка здобула на

виборах 186 мандатів; Блок Юлії Тимошенко – 129 мандатів; 3) Народний союз «Наша Україна» – 81 мандат; 4) Соціалістична партія України – 33 мандати; 5) Комуністична партія України – 21 мандат. Явка виборців становила 58,97%.

13. Чергові місцеві вибори 2006 року – треті чергові місцеві вибори, які відбулися 26 березня 2006 року одночасно з черговими парламентськими виборами. Вибори проходили на основі новоприйнятого Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 6 квітня 2004 року № 1667-IV [24]. Прийняття єдиного виборчого закону для місцевих виборів стало позитивним кроком, оскільки сприяло уніфікації виборчих процедур та полегшило порядок організації, підготовки та проведення місцевих виборів, передусім в Автономній Республіці Крим. Утім, одночасне проведення парламентських та місцевих виборів виявило низку негативних наслідків такого поєднання. По-перше, велика кількість виборчих бюлетенів (на деяких виборчих дільницях їх було аж 9) значно ускладнила свідомий вибір виборців під час голосування, а також спричинила великі черги на виборчих дільницях. По-друге, перевантаженість роботою виборчих комісій, зокрема, наявність двох видів списків виборців на виборчій дільниці – для парламентських та для місцевих виборів, суттєво ускладнила їх роботу зі списками

та забрала багато часу у день голосування.

Характерні особливості чергових місцевих виборів 2006 року: 1) вперше застосовано пропорційну виборчу систему жорстких списків при обранні депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних рад, міст Києва та Севастополя, районних, міських та районних у містах рад; 2) вибори депутатів сільських, селищних рад, а також сільських, селищних, міських голів проводилися за мажоритарною виборчою системою відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі; 3) збільшено час голосування порівняно з попередніми місцевими виборами 2002 року на 3 години. Якщо за попередніх виборів голосування тривало з 8 до 20 години, то на виборах 2006 року – з 7 до 22 години; 4) збільшеного строк повноважень з 4 до 5 років усіх виборних осіб на місцевих виборах, за цього умовою збільшення цього строку для депутатів Верховної Ради АРК та сільських, селищних, міських голів було визначено набрання чинності відповідних змін до Конституції Автономної Республіки Крим та до Конституції України.

14. Позачергові вибори народних депутатів України 2007 року – другі позачергові парламентські вибори, які відбулися 30 вересня 2007 року. Хоч вибори проходили на підставі Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 року № 1665-IV [23], основним став Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори

народних депутатів України» та деяких інших законодавчих актів України (щодо порядку проведення позачергових виборів до Верховної Ради України та заміщення народних депутатів України, повноваження яких були достроково припинені)» від 1 червня 2007 року № 1114-V. Проведенню цих виборів передувала конституційна криза, завершальна стадія якої виразилася у виданні декількох Указів Президента України про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів. Унаслідок цього, дата проведення позачергових виборів переносилася аж три рази – спочатку вибори мали відбутися 27 травня 2007 року, згодом вони були перенесені на 24 червня 2007 року, але остаточною датою проведення позачергових виборів стало 30 вересня 2007 року. Явка виборців на цих виборах становила 57,94%.

Характерні особливості позачергових парламентських виборів 2007 року: 1) скасовано відкріпні посвідчення, унаслідок чого усі виборці, які з об'єктивних причин не змогли проголосувати на загальних дільницях або за місцем свого перебування, фактично позбавлялись права голосу; 2) при проведенні позачергових виборів заборонялося утворювати нові закордонні виборчі дільниці; 3) кандидатури до складу окружних виборчих комісій подавалися лише від депутатських фракцій, які були утворені у поточному скликанні Верховної Ради України; 4) зобов'язано органи державної прикордонної служби за

3 дні до дня виборів подати до окружних виборчих комісій відомості про виборців, які фактично перетнули державний кордон України і на момент подання відомостей відсутні дані про їх повернення на територію України; 5) позачергові вибори депутатів визнавалися такими, що відбулися, якщо в них взяло участь більше половини від кількості виборців, включених до списків виборців.

15. Чергові вибори Президента України 2010 року – п'яті президентські вибори, які відбулися 17 січня 2010 року. Вибори проводилися на підставі оновленого Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV за мажоритарною виборчої системою абсолютної більшості [19]. На цих виборах вперше в історії українських виборів було застосовано автоматизовану інформаційно-телекомунікаційну систему «Державний реєстр виборців» відповідно до Закону України «Про Державний реєстр виборців» [25]. На президентських виборах було зареєстровано 18 кандидатів, утім переможець виборів був встановлений лише під час проведення повторного голосування, яке відбулося 7 лютого 2010 року. За результатами підрахунку голосів Президентом України став В. Янукович, який набрав 48,95% голосів виборців. Друге місце на виборах посіла Ю. Тимошенко, за яку проголосувало 45,47% виборців. Явка виборців на цих виборах становила 69,15%.

Найбільш курйозним моментом чергових виборів Президента

України 2010 року стало призначення дати їх проведення. Сприяло цьому нечітке визначення дати проведення чергових президентських виборів у ч. 5 ст. 103 Конституції України, положення якої були змінені у зв'язку внесенням конституційних змін у грудні 2004 року. Зокрема, Конституція України на той час визначала, що чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю останнього місяця 5-го року повноважень Президента України. Народні депутати України керуючись тим, що чинний Президент України В. Ющенко був обраний ще до набуття чинності змін до Конституції України 2004 року, прийняли Постанову Верховної Ради України про призначення виборів на 25 жовтня 2009 року з огляду на положення Конституції України у редакції 1996 року. Однак вказана Постанова Верховної Ради України за конституційним поданням Президента України була визнана Конституційним Судом України неконституційною. На підставі цього, Верховна Рада України призначила президентські вибори на 17 січня 2010 року.

16. Чергові місцеві вибори 2010 року – четверті чергові місцеві вибори, які відбулися 31 жовтня 2010 року. Вибори відбулися на підставі Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 року № 2487-VI [26]. Ці місцеві вибори мали схожу ситуацію з черговими президентськими виборами 2010 року щодо дати їх призначен-

ня, яка декілька разів переносилася. Зокрема, спочатку вибори були призначені на 30 травня 2010 року, згодом було запропоновано провести вибори 27 березня 2011 року, але остаточною датою їх проведення стало 31 жовтня 2010 року. Найбільшим каменем спотикання у призначенні дати проведення місцевих виборів став різний строк повноважень сільських, селищних та міських голів (4 роки – залишився без змін) та місцевих рад (5 років – збільшено на 1 рік), який було запроваджено змінами до Конституції України 2004 року. Унаслідок цього, унеможлиблювалося одночасне проведення виборів до місцевих рад та виборів сільських, селищних та міських голів.

Характерні особливості чергових місцевих виборів 2010 року: 1) місцеві вибори було окремо проведено від парламентських виборів, що безумовно стало позитивним кроком, оскільки суттєво полегшило організацію їх проведення та збільшило увагу виборців до місцевих кандидатів та місцевих організацій політичних партій; 2) пропорційну виборчу систему жорстких списків при обранні депутатів Верховної Ради АРК, обласних рад, міст Києва та Севастополя, районних, міських та районних у містах рад було замінено на змішану (мажоритарно-пропорційну) виборчу систему, за якої половина депутатів від загального складу відповідної ради обирається за виборчими списками від місцевих організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, а інша половина депутатів – за мажоритар-

ною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах; 3) вибори депутатів сільських, селищних рад, а також сільських, селищних, міських голів залишилися без змін та проводилися за мажоритарною виборчою системою відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі; 4) строк виборчого процесу скорочено майже у двічі з 90 до 50 днів; 5) суттєво посилено роль Центральної виборчої комісії у здійсненні виборчого процесу на місцевих виборах.

17. Чергові вибори народних депутатів України 2012 року – четверті чергові парламентські вибори, які відбулися 28 жовтня 2012 року та проходили на основі двох Законів України – «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року № 4061-VI [27] та «Про особливості забезпечення відкритості, прозорості та демократичності виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 року» від 5 липня 2012 року № 5175-VI [28]. Важливою законодавчою новелою при проведенні цих парламентських виборів стало встановлення вимоги, що на посаду голови, заступника голови та секретаря окружної виборчої комісії можуть бути призначені особи, які пройшли у встановленому Центральною виборчою комісією порядку навчання для роботи на керівних посадах у складі окружної виборчої комісії. Явка виборців на цих виборах склала 57,99%.

Характерні особливості чергових парламентських виборів 2012 року: 1) вперше в історії проведення виборів було застосо-

вано відеоспостереження, відеозапис і трансляція зображення для спостереження за організацією проведення голосування та підрахунку голосів на звичайних виборчих дільницях у день голосування; 2) відбулося повернення до змішаної (пропорційно-мажоритарної) виборчої системи, яка вже застосовувалося в Україні під час проведення парламентських виборів у 1998 та 2002 роках; 3) уперше до повноважень Центральної виборчої комісії віднесено реєстрацію кандидатів у народні депутати України в одномандатних виборчих округах та їх довірених осіб, оскільки до цього таку реєстрацію здійснювали окружні виборчі комісії; 4) виборчі блоки політичних партій було виключено з числа суб'єктів виборчого процесу; 5) збільшено розмір загороджувального бар'єру для політичних партій з 3% до 5%; 6) у день голосування зміни до уточненого списку виборців могли вноситися виключно на підставі рішення суду.

18. Позачергові вибори Президента України 2014 року – другі позачергові президентські вибори, які відбулися 25 травня 2014 року. Підставою для їх проведення стала Постанова Верховної Ради України «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України» від 22 лютого 2014 року № 757-VII. Самі вибори проводилися на підставі Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV [19], до якого напередодні позачер-

гових виборів були внесені зміни щоб забезпечити проведення цих дострокових президентських виборів. Унаслідок анексії Російською Федерацією Кримського півострову та проведення Антитерористичної операції в окремих районах Донецької та Луганської областей вибори на цих територіях не проводилися. Явка виборців на цих виборах склала 60,2%.

Характерні особливості позачергових президентських виборів 2014 року: 1) зменшено мінімальну кількість членів дільничних виборчих комісій з 12 до 9 осіб; 2) дозволено окружній виборчій комісії у разі необхідності збільшити склад дільничної виборчої комісії до 18 осіб; 3) дозволено Центральній виборчій комісії у винятковому випадку для забезпечення належної організації роботи окружної виборчої комісії змінити її місцезнаходження за поданням відповідного голови обласної державної адміністрації, яка могла знаходитися поза межами відповідного територіального виборчого округу; 4) дозволено знищити за встановленою процедурою виборчі бюлетені у разі неможливості їх передачі; 5) дозволено включити виборців з числа військовослужбовців, які тимчасового перебували на території Донецької та Луганської областей, до уточнених списків виборців на звичайних виборчих дільницях у день голосування за поданням командирів відповідних підрозділів.

19. Позачергові вибори народних депутатів України 2014 року – треті позачергові парламентські вибори, які відбулися 26 жовтня

2014 року. Вибори проходили на основі Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року № 4061-VI, до якого напередодні виборів були внесені зміни [27]. Основний зміст внесених змін полягав в уможливленні проведення позачергових парламентських виборів в умовах російської окупації Кримського півострову та проведення Антитерористичної операції в окремих районах Донецької та Луганської областей. Унаслідок цього, вибори у 27 одномандатних виборчих округах не проводилися – 10 виборчих округів в АРК, 2 виборчі округи у м. Севастополь, 9 виборчих округів у Донецькій області та 6 виборчих округів у Луганській області. Окрім цього, в одномандатному виборчому окрузі № 45 у Донецькій області з 165208 виборців, участь у виборах змогли взяти у 80 разів менше виборців – лише 2064 виборця. Вибори проводилися зі збереженням змішаної виборчої системи, яка була запроваджена на попередніх парламентських виборах 2012 року. Явка виборців на цих виборах склала 52,42%.

20. Чергові місцеві вибори 2015 року – п'яті чергові місцеві вибори, які відбулися 25 жовтня 2015 року. Вибори проходили на основі новоприйнятого Закону України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року № 595-VIII, яким було суттєво змінено виборчу систему на місцевих виборах [30]. Суттєво вплинуло на проведення чергових місцевих виборів 2015 року анексія Російською Федерацією Кримського півострову

та проведення Антитерористичної операції в окремих районах Донецької та Луганської областей. У зв'язку з цим, сутнісною рисою цих місцевих виборів стало те, що близько 1,5 млн. громадян України, які були внутрішньо переміщеними особами, через встановлення у новоприйнятому законі вимоги проживати у межах відповідного територіального виборчого округу, не змогли проголосувати на місцевих виборах у нових територіальних громадах. Місцеві вибори проходили у рамках процесу децентралізації, унаслідок чого вперше відбулося обрання органів місцевого самоврядування в об'єднаних територіальних громадах. На місцевих виборах 2015 року явка виборців склала лише 46,61%, що на 2,2% менше за явку виборців на попередніх місцевих виборах.

Характерні особливості чергових місцевих виборів 2015 року: 1) уперше вибори депутатів обласних, районних, міських та районних у містах рад проводилися за пропорційною виборчою системою в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій із закріпленням кандидатів за територіальними виборчими округами, на які поділявся багатомандатний виборчий округ; 2) уперше встановлено вимогу, що представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30% загальної кількості кандидатів у виборчому списку; 3) загороджувальний бар'єр було

встановлено у розмірі 5% голосів виборців; 4) уперше вибори міського голови у містах, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч, проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості; 5) попри запровадження нової обраної посадової особи місцевого самоврядування – старости, їх вибори 25 жовтня 2015 року не проводилися.

21. Чергові вибори Президента України 2019 року – сьомі президентські вибори в Україні, які відбулися 31 березня 2019 року. Вибори проводилися на підставі оновленого Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості [19]. Явка виборців під час голосування 31 березня 2019 року склала 62,80 %, а під час повторного голосування 21 квітня 2019 року – 62,06%. За результатами підрахунку голосів Президентом України було обрано Володимира Зеленського, який набрав 73,22% голосів виборців. Друге місце на виборах посів чинний Президент України Петро Порошенко, за якого проголосувало 24,45% виборців. Явка виборців під час голосування 31 березня 2019 року склала 62,80%, а під час повторного голосування 21 квітня 2019 року – 62,1%.

Характерні особливості чергових виборів Президента України 2019 року: 1) уперше чергові вибори Президента України проводилися за новою датою – остання неділя березня п'ятого року повноважень Президента України (31 березня

2019 року); 2) уперше на виборах в Україні було заборонено брати участь у спостереженні на виборах особам, які є громадянами (підданими) держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом, та особам, пропозиції стосовно яких ініційовано або внесено державою, визнаною Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом; 3) уперше вибори не проводилися в дипломатичних установах України, які розміщені на території Російської Федерації, а закордонні виборчі дільниці з РФ було перенесено до дипломатичних установ, які розміщені на території Грузії, Казахстану та Фінляндії; 4) уперше для участі у виборах було зареєстровано рекордну кількість кандидатів на пост Президента України – 44 кандидата (5 кандидатів згодом зняли свої кандидатури, тому до виборчого бюлетеня було внесено 39 кандидатів); 5) уперше під час повторного голосування на виборах Президента України різниця між кандидатами на пост Президента України склала майже 50% голосів виборців (48,77%); 6) уперше вибори Президента України виграв представник шоу-бізнесу (В. Зеленський), який до цього часу ніколи не працював на посадах в органах публічної влади України.

22. Позачергові вибори народних депутатів України 2019 року – четверті позачергові парламентські вибори, які мають відбутися 21 липня 2019 року. Вибори були призначені на підставі Указу Президента України «Про дострокове

припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» №303/2019 від 21 травня 2019 року. Конституційність зазначеного Указу було підтверджено Рішенням Конституційного Суду України № 6-р/2019 від 20 червня 2019 року, де у ч. 3 зазначено, що «розв’язання конституційного конфлікту народом шляхом проведення позачергових виборів до Верховної Ради України відповідає вимогам частини другої статті 5 Конституції України». Парламентські вибори 2019 року відбуваються на основі Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року № 4061-VI, до якого напередодні виборів були внесені зміни [27]. На парламентських виборах 2019 року було збережено змішану виборчу систему, яка була застосована на попередніх парламентських виборах в 1998, 2002, 2012 та 2014 роках.

Висновки. Протягом 1991-2019 років відбулися наступні вибори в Україні:

1. Вибори Президента України проходили в 1991, 1994, 1999, 2004, 2010, 2014 та 2019 роках. Позачергові вибори Президента України проводилися у 1994 та 2014 роках.

2. Вибори народних депутатів України мали місце в 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014 та 2019 роках. Позачергові вибори народних депутатів України проходили в 1994, 2007, 2014 та 2019 роках.

3. Чергові місцеві вибори в Україні мали місце у 1994, 1998,

2002, 2006, 2010 та 2015 роках. У 1995 році відбулися вибори депутатів і голів місцевих Рад народних депутатів в Автономній Республіці Крим. Протягом 1991-2019 років в окремих територіальних громадах відбулася велика кількість перших, повторних, позачергових, проміжних та додаткових місцевих виборів.

Отже, в Україні було проведено досить велику кількість різних видів виборів, на яких було обрано шістьох Президентів України, вісім скликань Верховної Ради України, а також шість разів проведено чергові місцеві вибори. Вибори в Україні були першими, черговими, позачерговими, додатковими, повторними та навіть вибори, які були визнані як такі, що не відбулися. З огляду на те, що кожен вибори, які мали місце в новітній історії України, проходили за різних політичних та соціально-економічних чинників, вони безсумнівно мають свої характерні риси та унікальність. Додає особливості кожним виборам, які проходили в Україні, проведення їх, як правило, за новими виборчими правилами. Найбільш висока явка виборців традиційно є на виборах Президента України, на другому місці за явкою виборців йдуть вибори народних депутатів України, а найменша явка виборців в Україні спостерігається на місцевих виборах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Козюбра М. Принцип верховенства права і реформа виборчої систе-

ми. *Вибори та демократія*. 2008. №4. С. 84-87.

2. Ключковський Ю.Б. *Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія*. К.: Час Друку, 2011. 132 с.

3. Максакова Р. М. *Вибори до органів місцевого самоврядування: проблеми теорії та практики. Автореферат дис. ...канд. юрид. наук*. К., 2003. 15 с.

4. Марцеляк О.В. *Виборче право: сучасне розуміння і сутність. Публічне право*. 2011. № 2. С. 12-18.

5. *Виборче право України: Навч. посіб.* / За ред. В.Ф. Погорілка, М.І. Ставнійчук. К.: Парламентське вид-во, 2003. 383 с.

6. Смокович М. І. *Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти: монографія*. К.: Юрінком Інтер, 2014. 576 с.

7. Федоренко В.Л. *Конституційне право України: Підручник*. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.

8. Усі цифрові дані щодо явки виборців, суб'єктів виборчого процесу, виборчих округів та результатів виборів, які наводяться у цій статті взято з сайту Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua>.

9. Про вибори Президента Української РСР: Закон Української РСР від 5 липня 1991 року № 1297-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 33. ст. 448.

10. Про дострокові вибори Верховної Ради України і Президента України: Закон України від 24 вересня 1993 року № 3470-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 40. ст. 388.

11. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 18 листопада 1993 року № 3623-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 48. ст. 455.

12. Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, місь-

ких, районних у містах, обласних Рад: Закон України від 24 лютого 1994 року № 3996-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 8. ст. 38.

13. Про вибори депутатів і голів місцевих Рад народних депутатів в Автономній Республіці Крим: Постанова Верховної Ради України від 24 березня 1995 року № 111/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 11. ст. 78.

14. Про особливості участі громадян України з числа депортованих з Криму у виборах депутатів місцевих Рад в Автономній Республіці Крим: Закон України від 6 квітня 1995 року № 124/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 15. ст. 104.

15. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141.

16. Нестерович В.Ф. Поняття виборчої системи та її основні розуміння в конституційному праві. Публічне право. 2019. № 1. С. 18-25.

17. Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 14 січня 1998 року № 14/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 34. ст. 15.

18. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим: Закон України від 12 лютого 1998 року № 118/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 6-7. ст. 24.

19. Про вибори Президента України: Закон України від 5 березня 1999 року № 474-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 14. ст. 81.

20. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 18 жовтня 2001 року № 2766-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 51-52. ст. 265.

21. Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року»: Закон України від 8 грудня 2004 року № 2221-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 52. ст. 566.

22. Рішення судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року. Сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0090700-04> (дата звернення 26.06.19).

23. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 25 березня 2004 року № 1665-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 27-28. ст. 366.

24. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 6 квітня 2004 року № 1667-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 30-31. ст. 382.

25. Про державний реєстр виборців: Закон України від 22 лютого 2007 року № 698-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 20. ст. 282.

26. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 10 липня 2010 року № 2487-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 35-36. ст. 491.

27. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 року № 4061-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 10. ст. 73.

28. Про особливості забезпечення відкритості, прозорості та демократичності виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 року: Закон України від 5 липня 2012 року

№ 5175-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 30. ст. 347.

29. Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України: Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2014 року № 757-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 11. ст. 158.

30. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 року № 595-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 37-38. ст. 366.

REFERENCES:

1. Kozyubra M. (2008) *Pryntsyp verkhovenstva prava i reforma vyborchoyi systemy* [Principle of rule of law and reform of the electoral system]. *Vybory ta demokratiya*, 4, 84-87. [in Ukrainian].

2. Klyuchkovsky Y.B. (2011) *Vyborchi systemy ta ukrayins'ke vyborche zakonodavstvo: monohrafiya* [Election systems and Ukrainian electoral legislation: monograph]. Kyiv: Chas Druku [in Ukrainian].

3. Maksakova R.M. (2003) *Vybory do orhaniv mistsevoho samovryaduvannya: problemy teorii ta praktyky* [Elections to local self-government bodies: problems of theory and practice]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

4. Martselyak O.V. (2011) *Vyborche pravo: suchasne rozuminnya i sutnist'* [Elective law: modern understanding and essence]. *Public law*, 2, 12-18. [in Ukrainian].

5. Pohorilko V.F. & Stavniychuk M.I. (2003) *Vyborche pravo Ukrayiny: Navch. posib.* [The Election Law of Ukraine: Teach. manual] Kyiv: Parlament-s'ke vydvo [in Ukrainian].

6. Smokovich M. I. (2014) *Pravove rehulyuvannya roz'hlyadu vyborchikh sporiv: teoretychnyy i praktychnyy aspekty: monohrafiya* [Legal regulation of electoral disputes: theoretical and practical aspects: monograph] Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

7. Fedorenko V.L. (2016) *Konstytutsiynе pravo Ukrayiny: Pidruchnyk* [Constitutional Law of Ukraine: Textbook] Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K. [in Ukrainian].

8. *Usi tsyfrovi dani shchodo yavky vybortsiv, sub'yektiv vyborchoho protsesu, vyborchikh okruhiv ta rezul'tativ vyboriv, yaki navodyat'sya u tsiy statti vzyato z saytu Tsentral'noyi vyborchoyi komisiyi* [All digital data concerning the appearance of voters, electoral subjects, electoral districts and election results, which are presented in this article, are taken from the site of the Central Election Commission]. Retrieved from <http://www.cvk.gov.ua>. [in Ukrainian].

9. Pro vybory Prezydenta Ukrayins'koyi RSR: Zakon Ukrayins'koyi RSR vid 5 lypnya 1991 roku № 1297-XII [On the election of the President of the Ukrainian SSR: Law of the USSR of July 5, 1991 № 1297-XII]. (1991, July 5). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSS – Bulletin of Verkhovna Rada of USSR*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

10. Pro dostrokovi vybory Verkhovnoyi Rady Ukrayiny i Prezydenta Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 24 veresnya 1993 roku № 3470-XII [On the early elections to the Verkhovna Rada of Ukraine and the President of Ukraine: Law of Ukraine dated September 24, 1993 № 3470-XII] (1993, September 24). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

11. Pro vybory narodnykh deputativ Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 18 ly-

stopada 1993 roku № 3623-XII [On the elections of people's deputies of Ukraine: Law of Ukraine dated November 18, 1993 № 3623-XII]. (1993, November 18). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

12. Pro vybory deputativ i holiv sil's'kykh, selyshchnykh, rayonnykh, mis'kykh, rayonnykh u mistakh, oblasnykh Rad: Zakon Ukrayiny vid 24 lyutoho 1994 roku № 3996-XII [On the elections of deputies and heads of village, settlement, district, city, district in cities, regional councils: Law of Ukraine dated February 24, 1994 № 3996-XII]. (1994, February 24). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

13. Pro vybory deputativ i holiv mistsevykh Rad narodnykh deputativ v Avtonomniy Respublitsi Krym: Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 24 bereznia 1995 roku № 111/95-VR [On the elections of deputies and heads of local councils of people's deputies in the Autonomous Republic of Crimea: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated March 24, 1995 № 111/95-VR]. (1995, March 24). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

14. Pro osoblyvosti uchasti hromadyan Ukrayiny z chysla deportovanykh z Krymu u vyborakh deputativ mistsevykh Rad v Avtonomniy Respublitsi Krym: Zakon Ukrayiny vid 6 kvitnya 1995 roku № 124/95-VR [On the peculiarities of the participation of Ukrainian citizens from among the deportees from Crimea in the elections of deputies of local councils in the Autonomous Republic of Crimea: Law of Ukraine of April 6, 1995, Vol. 124/95-VR]. (1995, April 6). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady*

Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

15. Konstytutsiya Ukrayiny: pryynyata na p'yatiy sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 roku [The Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

16. Nesterovych V.F. (2019) Pynyattya vyborchoyi systemy ta yiyi osnovni rozuminnya v konstytutsiy-nomu pravi [Concept of the electoral system and its basic understanding in constitutional law]. *Public law*, 1, 18-25. [in Ukrainian].

17. Pro vybory deputativ mistsevykh rad ta sil's'kykh, selyshchnykh, mis'kykh holiv: Zakon Ukrayiny vid 14 sichnya 1998 roku № 14/98-VR [On the elections of deputies of local councils and village, settlement, city mayors: Law of Ukraine from January 14, 1998 № 14/98-BP]. (1998, January 14). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

18. Pro vybory deputativ Verkhovnoyi Rady Avtonomnoyi Respubliky Krym: Zakon Ukrayiny vid 12 lyutoho 1998 roku № 118/98-VR [On the election of deputies of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea: Law of Ukraine dated February 12, 1998 № 118/98-VR]. (1998, February 12). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

19. Pro vybory Prezidenta Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 5 bereznia 1999 roku № 474-XIV [On the election of the President of Ukraine:

Law of Ukraine dated March 5, 1999 № 474-XIV]. (1999, March 5). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

20. Pro vybory narodnykh deputativ Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 18 zhovtnya 2001 roku № 2766-III [On the elections of people's deputies of Ukraine: Law of Ukraine dated October 18, 2001 № 2766-III]. (2001, October 18). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

21. Pro osoblyvosti zastosuvannya Zakonu Ukrayiny «Pro vybory Prezidenta Ukrayiny» pry povtornomu holosuvanni 26 hrudnya 2004 roku»: Zakon Ukrayiny vid 8 hrudnya 2004 roku № 2221-IV [On the peculiarities of the application of the Law of Ukraine «On the Election of the President of Ukraine» at the Secondary Election on December 26, 2004»: Law of Ukraine dated December 8, 2004 № 2221-IV]. (2004, December 8). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

22. Rishennya sudovoyi palaty u tsyvil'nykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 3 hrudnya 2004 roku [Decisions of the Chamber of Civil Cases of the Supreme Court of Ukraine dated December 3, 2004]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0090700-04> [in Ukrainian].

23. Pro vybory narodnykh deputativ Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 25 bereznya 2004 roku № 1665-IV [On the elections of people's deputies of Ukraine: Law of Ukraine dated March 25, 2004 № 1665-IV]. (2004, March 25). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna*

Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

24. Pro vybory deputativ Verkhovnoyi Rady Avtonomnoyi Respubliky Krym, mistsevykh rad ta sil's'kykh, selyshchnykh, mis'kykh holiv: Zakon Ukrayiny vid 6 kvitnya 2004 roku № 1667-IV [On the election of deputies of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, local councils and village, settlement, city mayors: Law of Ukraine dated April 6, 2004 № 1667-IV]. (2004, April 6). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

25. Pro derzhavnyy reyestr vybort-siv: Zakon Ukrayiny vid 22 lyutoho 2007 roku № 698-V [On the State Register of Voters: Law of Ukraine dated February 22, 2007 № 698-V]. (2007, February 22). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

26. Pro vybory deputativ Verkhovnoyi Rady Avtonomnoyi Respubliky Krym, mistsevykh rad ta sil's'kykh, selyshchnykh, mis'kykh holiv: Zakon Ukrayiny vid 10 lypnya 2010 roku № 2487-VI [On the election of deputies of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, local councils and village, settlement, city mayors: Law of Ukraine dated July 10, 2010 № 2487-VI]. (2010, July 10) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

27. Pro vybory narodnykh deputativ Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 17 lystopada 2011 roku № 4061-VI [On the election of people's deputies of Ukraine: Law of Ukraine dated November 17, 2011 № 4061-VI]. (2011, November 17). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkho-*

una Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

28. Pro osoblyvosti zabezpechennya vidkrytosti, prozorosti ta demokratychnosti vyboriv narodnykh deputativ Ukrayiny 28 zhovtnya 2012 roku: Zakon Ukrayiny vid 5 lypnya 2012 roku № 5175-VI [On the Features of Ensuring the Openness, Transparency and Democracy of the Elections of People's Deputies of Ukraine on October 28, 2012: Law of Ukraine dated July 5, 2012 № 5175-VI]. (2012, July 5) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

29. Pro samousunennya Prezydenta Ukrayiny vid vykonannya konstytutsiynykh povnovazhen' ta pryznachennya pozacherhovykh vyboriv

Prezydenta Ukrayiny: Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 22 lyutoho 2014 roku № 757-VII [On the removal of the President of Ukraine from the exercise of constitutional powers and the appointment of extraordinary elections of the President of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated February 22, 2014 № 757-VII]. (2014, February 22). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

30. Pro mistsevi vybory: Zakon Ukrayiny vid 14 lypnya 2015 roku № 595-VIII [On Local Elections: Law of Ukraine dated July 14, 2015 № 595-VIII] (2015, July 14). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

УДК: 35 / 08+352.08: 005.591.4(477)

DOI: <https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-3-1-144-163>

Малюга Анжела Володимирівна,

керівник Секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування; аспірант кафедри публічного управління та публічної служби, Національна академія державного управління при Президентові України, 03057, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 20, тел.: +38 (050) 3116011, e-mail: malyuha@v.rada.gov.ua

ORCID: 0000-0003-4604-4095

ІНСТИТУТ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ СЛУЖБИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Публікація присвячена проблемам теорії та практики становлення та розвитку інституту парламентської служби за кордоном та визначенню перспектив розвитку цього виду публічної служби в Україні. При цьому, інститут парламентської служби та перспективи його запровадження в Україні досліджуються в кількох сенсах: як додатковий механізм реалізації конституційного права громадян України на рівний доступ до державної служби; як важливий елемент реформування Верховної Ради України і посилення ефективності її діяльності; як елемент євроінтеграції України та імплементації принципів єдиного адміністративного простору в національну публічно-управлінську практику.

Категорію «інститут парламентської служби» запропоновано розуміти як систему історично сформованих світоглядно-професійних і морально-етичних цінностей, нормативно-правових актів і державно-управлінських практик, що встановлюють цілі, завдання, функції та повноваження, порядок формування і діяльності корпусу парламентських службовців, а також особливості проходження ними служби, їх правовий і соціальний захист у кожній конкретно взятій державі. Виокремлено наступні компоненти цього інституту: 1) доктринальний – система концепцій, теорій і вчень про місію парламентської служби у розвитку парламентаризму та забезпечення неупередженості, автономності та ефективності діяльності парламенту; 2) законодавчий – система законів, які регулюють інститут парламентської служби і отримують свій розвиток у системі підзаконних нормативно-правових актів; 3) управлінський – система публічно-управ-

лінських практик формування корпусу державних службовців у парламенті та управління відповідною парламентською службою; 4) морально-етичний і антикорупційний – система морально-етичних цінностей, заснованих на патріотизмі, доброчесності та нетерпимості до будь-яких проявів корупції тощо.

Аналізується позитивний досвід розвитку парламентської служби в Австралії, Австрії, Великій Британії, Німеччині, Франції, а також у Європейському парламенті, визначаються шляхи запровадження відповідних позитивних практик в Україні. Досліджується чинне законодавство та передумови для запровадження інституту парламентської служби в Україні в контексті проведення парламентської реформи новообраною Верховною Радою України IX скликання.

Ключові слова: державна служба; рівне право доступу до державної служби; парламентська служба; інститут парламентської служби; Апарат Верховної Ради України.

Malyuga Anzhela Volodymyrivna,

Head of the Secretariat of the Verkhovna Rada of Ukraine Committee on State Building, Regional Policy and Local Self-Government; postgraduate student of the Department of Public Administration and Public Service, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, 03057, Kyiv, 20 Anton Tsedika Str., Phone: +38 (050) 3116011, e-mail: malyuha@v.rada.gov.ua

ORCID: 0000-0003-4604-4095

INSTITUTE OF PARLIAMENTARY SERVICE: FOREIGN EXPERIENCE AND PERSPECTIVES FOR UKRAINE

Abstract. The publication deals with the problems of the theory and practice of formation and development of the institute of parliamentary service abroad and the definition of the prospects for the development of this type of public service in Ukraine. At the same time, the institute of parliamentary service and prospects for its introduction in Ukraine are investigated in several ways: as an additional mechanism for the implementation of the constitutional right of Ukrainian citizens to equal access to the civil service; as an important element of reforming the Verkhovna Rada of Ukraine and enhancing the effectiveness of its activities; as an element of the European integration of Ukraine and the implementation of the principles of a single administrative space into national public management practice.

The category ‘institute of parliamentary service’ is proposed to be understood as a system and as a system of historically formed ideological, professional and moral-ethical values, normative legal acts and state-management practices that set goals, tasks, functions and powers, the procedure for the formation and

operation of the corps of parliamentary servants, as well as the peculiarities of their service, and their legal and social protection in each particular state. The following components of this institution are identified: (1) doctrinal is a system of concepts, theories and students about the mission of the parliamentary service in the development of parliamentarism and ensuring the impartiality, autonomy and efficiency of the parliament; (2) legislative is a system of laws that regulate the institution of parliamentary service and get their development in the system of subordinate legal acts; (3) management is a system of public management practices for the formation of the corps of civil servants in the parliament and the management of the relevant parliamentary service; and (4) moral-ethical and anti-corruption is a system of moral and ethical values based on patriotism, integrity and intolerance to any manifestations of corruption, etc.

The positive experience of the development of the parliamentary service in Australia, Austria, Great Britain, Germany, and France and in the European Parliament is analysed; and ways of implementing the relevant positive practices in Ukraine are determined. The current legislation and prerequisites for the establishment of the institution of parliamentary service in Ukraine in the context of holding parliamentary reform by the newly elected Verkhovna Rada of Ukraine of the IX convocation are studied.

Keywords: public service, equal access to the civil service, parliamentary service, institute of parliamentary service, the Staff of the Verkhovna Rada of Ukraine.

Постановка проблеми. Конституція України у частині другій ст. 38 визначила і гарантувала громадянам нашої держави рівне право доступу до державної служби [1]. Реалізація цього важливого права громадян забезпечується на нормативно-правовому рівні Законом України «Про державну службу» [2], понад 50 постановами Уряду України і наказами Національного агентства України з питань державної служби.

Від самого початку розроблення поданого Кабінетом Міністрів України проекту нового Закону України «Про державну службу», а потім під час його опрацювання спеціально створеною з цією метою робочою групою при Комітеті Верховної Ради України з питань дер-

жавного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування, було вирішено йти шляхом визначення у Законі єдиних принципів організації державної служби, загальних стандартів щодо вступу на неї, включаючи процедури призначення на посади, просування та інші питання проходження державної служби.

Саме через це у ст. 3 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року (*далі – Закон*) [2], присвяченій сфері його регулювання, було прибрано всі, окрім Кабінету Міністрів України, власні назви державних органів, на посади державної служби в яких має поширюватися сфера дії цього Закону [3, с. 146].

Разом із тим, можна констатувати, що, не зважаючи на закладені у Законі єдині та уніфіковані правові механізми щодо регулювання функціонування всього інституту державної служби, він зорієнтований, у першу чергу, на державних службовців, які обіймають посади в органах виконавчої влади. І це цілком закономірно, оскільки саме ця категорія публічних службовців складає домінуючу більшість всіх державних службовців, у співставленні їх з часткою державних службовців, які працюють в органах законодавчої та судової гілок влади.

Що ж стосується особливостей проходження державної служби в окремих державних органах, в тому числі й в Апараті Верховної Ради України (далі – *Апарат*), то цьому питанню загалом присвячена лаконічна за своїм змістом стаття 91 Закону України «Про державну службу» [2]. У ній унормовано загальний порядок призначення на посади та звільнення з посад лише керівників апаратів (секретаріатів) у низці конституційних та інших державних органів, допоміжних органів, утворених Президентом України на реалізацію п. 28 частини першої ст. 106 Основного Закону. У цій же статті Закону також міститься перелік державних органів, в яких існує особливий порядок призначення на керівні посади державної служби. Зокрема, це стосується органів судової гілки влади та Верховної Ради України, як «... єдиного органу законодавчої влади» (ст. 75 Конституції України) [1].

Особливості проходження державної служби в органах судової

влади були врегульовані у законах України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року (ст. 150) [4], «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року (ст.ст. 27,29) [5] та «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року (ст. 44) [6], які були прийняті під час проведення в Україні протягом 2016 – 2017 років судової реформи, з відповідними змінами і доповненнями в Законі України «Про державну службу» [2]. Зокрема, частина п'ята ст. 29 «Комісія з питань вищого корпусу державної служби в системі правосуддя» Закону України «Про Вищу раду правосуддя» визначає: «Комісія здійснює повноваження Комісії з питань вищого корпусу державної служби, визначені Законом України «Про державну службу», щодо питань державної служби в системі правосуддя» [5]. Натомість, особливості проходження державної служби в Апараті Верховної Ради України до сьогодні залишились поза належною увагою законодавця.

Не зважаючи на численні спроби парламентських реформ, перші з яких припадають ще на 2000 рік [7], питання творення парламентської служби в Україні вперше було порушено на загальнонаціональному рівні в контексті Рекомендацій Місії П. Кокса щодо парламентської реформи, затверджених Постановою Верховної Ради України від 17 березня 2016 року № 1035 «Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної

Ради України». Пунктами 38-41 зазначених Рекомендацій було визначено зміст заходів, спрямованих на утвердження інституту парламентської служби в її широкому та вузько-предметному значенні. Зокрема, пункт 41 Рекомендацій установлював наступне:

«Верховна Рада України у довгостроковій перспективі може розглянути можливість переходу до створення системи відокремленої парламентської державної служби» [8].

Слід згадати також цікаві та змістовні заходи, проведені Верховною Радою України з питань теорії та практики запровадження в Україні інституту публічної служби. Зокрема, мова йде про Круглий стіл «Парламентська служба: реформування, засади функціонування, гарантії діяльності Апарату Верховної Ради України», проведений 24 листопада 2017 року, в рамках якого Програмою USAID РАДА і Фондом «Східна Європа» було підготовано однойменну аналітичну записку. На думку авторів цієї аналітичної записки, правовий статус Апарату Верховної Ради України, на відміну від апаратів (секретаріатів) інших державних органів в Україні (Офіс Президента України, Секретаріат Кабінету Міністрів України та ін.), закріплений у Конституції України (пункт 35 частини першої статті 85 [1]), що дозволяє розглянути можливість інституціоналізації парламентської служби в Україні [9].

Одним із останніх науково-комунікативних заходів стало і пу-

блічне обговорення на тему: «Створення парламентської служби як складова реформи Верховної Ради України», організоване Комітетом з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування та Комітетом з питань Регламенту та організації роботи Верховної Ради України та проведене 22 лютого 2018 року за сприяння та підтримки Програми Ради Європи «Децентралізація і територіальна консолідація в Україні», модератором якого виступив Голова Національного агентства України з питань державної служби К. Ващенко [10]. Це публічне обговорення визначило ініціативу щодо формування парламентської служби як важливого складника парламентської реформи в Україні.

Разом із тим, спроби реформування організації та діяльності Верховної Ради України VIII скликання виявилися незавершеними, а питання щодо утвердження парламентської служби в Україні – нереалізованим. Однією з причин цього, на наш погляд, є відсутність комплексного науково-методологічного забезпечення інституту парламентської служби з урахуванням зарубіжного (Австралія, Австрія, Велика Британія, Німеччина, Франція й ін.) та міжнародного досвіду (Європейський парламент). Тож, проведення парламентської реформи і творення парламентської служби стануть, на нашу думку, важливим викликом для новообраної на позачергових виборах у липні 2019

року Верховної Ради України IX скликання.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання теорії та практики державної служби досліджувалися в роботах таких фахівців у сфері державного управління, як Н. Артеменко, В. Бакуменко, Ю. Битяк, В. Баштанник, М. Білинська, Т. Василевська, К. Ващенко, Р. Войтович, Н. Гончарук, В. Загорський, В. Ємельянов, В. Карлова, А. Кобець, В. Козаков, В. Купрійчук, С. Майборода, В. Малиновський, О. Оболенський, В. Олуйко, Л. Пашко, П. Петровський, Л. Приходченко, Л. Прудус, О. Пухкал, А. Рачинський, Є. Романенко, М. Рудакевич, О. Руденко, С. Серьогін, І. Сурай, О. Суший, В. Федоренко, С. Хаджирадева та ін.

Популярним предметом дослідження українських учених, насамперед правників і науковців з державного управління, залишаються й проблеми теорії та практики парламентаризму та парламентських реформ, розкриті в роботах Ю. Барабаша, О. Бориславської, В. Гошовської, А. Колодія, А. Крусян, р. Максакової, В. Нестеровича, Л. Новак-Каляєвої, О. Петришин, М. Савчина, С. Серьогіної, О. Скрипнюка, І. Словської, О. Совгирі, С. Телешуна, В. Федоренка, В. Шаповала, В. Шатіла, Ю. Шемшученка та ін. Разом із тим, проблематика генезису, організації та функціонування парламентської служби в Україні залишається малодослідженою в науці державного управління.

Серед теоретико-методологічних джерел дослідження інституту парламентської служби за кордоном слід відзначити «Порівняльний огляд організації та законодавчого забезпечення парламентської служби (CELGR(2018)1, м. Страсбург, 17 січня 2018 року)», підготований експертом Ради Європи, Почесним Генеральним Секретарем Сенату Франції А. Делькампом [11].

Важливим інформаційно-аналітичним матеріалом для дослідження позитивного досвіду розвитку парламентської служби в Австралії, Австрії, Великій Британії, Німеччині, Франції, Швеції, а також у Європейському парламенті стали інформаційні довідки, підготовлені Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит комітетів Верховної Ради України [12; 13]. Подана у них аналітична інформація вбачається актуальною, новою й корисною для удосконалення вітчизняної державної служби і утвердження інституту парламентської служби в Україні.

Метою статті є формування науково-методичних основ утвердження та розвитку інституту парламентської служби в Україні, з урахуванням позитивного зарубіжного та міжнародного досвіду, а також обґрунтування пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства та публічно-управлінської практики у сфері проходження парламентської служби.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, парламенти є однією з найдавніших інституцій публічної влади, а їх історія в державах Західної Європи і на Американ-

ському континенті налічує століття. Первісно принципи європейського парламентаризму ґрунтувалися на поєднанні двох висхідних ідей конституціоналізму – народного суверенітету та народного представництва, – взаємодоповнюючи і взаємозбагачуючи одна одну. При цьому, зародження ідей парламентаризму припадає на XVIII-XIX ст., на час утвердження перших парламентів у їх сучасному розумінні [14, с. 318]. Це були парламенти Великої Британії, Франції, США й інших держав західної демократії.

Сам же термін «парламент» є похідним від латинського слова *parlamentum* і первісно позначував диспут духовенства про питання богослов'я. В. Шаповал пише, що термін «парламент» (*parlamentum*) почав вживатися у Франції для позначення будь-якого зібрання. В Англії, починаючи з XV ст., парламентом почали називати станово-представницьку установу [15, с. 21]. Але пізніше у радянській юридичній науці поняття «парламент» пов'язувалося з французьким дієсловом «говорити» (фр. *parler*) і інтерпретувалося як «говорильня» [16, с. 142].

Сучасні парламенти, як загальнодержавні, представницькі, постійнодіючі, колегіальні органи державної влади, прерогативою яких є визначення сутності, змісту й форми майбутнього закону [17, с. 16], утвердилися внаслідок формування політико-правових вчень про парламентаризм і втілення їх у перших конституціях і конституційних актах XVII-XIX ст.ст. Зо-

крема, перший однопалатний парламент у його сучасному значенні був закріплений у Конституції Франції 1791 року.

Цінності та переваги парламентаризму та парламентської форми державного правління були близькими й для українських мислителів М. Грушевського, С. Дністрянського, Б. Кистяківського, М. Ковалевського та ін. Не можна оминути увагою й більш ранні витоки українського парламентаризму, усталені в традиціях «вічевої демократії» Київської Русі, закарбованих у Конституції Пилипа Орлика 1710 року та численних конституційних проектах і політичних документах кін. XIX – поч. XX ст.ст. Але, до проголошення незалежності України в 1991 р., реальна можливість створити повноцінний український парламент мала місце лише в 1917–1920 рр., за доби Центральної Ради. За часів входження України до складу колишнього СРСР Верховна Рада Української РСР, по-суті, стала квазіпарламентським органом проведення згубної для українців політики КПРС.

У XXI ст. переважна більшість із понад 194 держав-членів ООН мають власні парламенти, які різняться за своєю назвою, правовим статусом і місією в механізмі держави, функціями і повноваженнями, структурою, методами і формами діяльності, включаючи законотворення, особливостями правового статусу парламентаріїв тощо. Разом із тим, у всіх випадках ефективність діяльності усіх без винятку парламентів у світі на-

пряму залежить від професіоналізму працівників, які забезпечують діяльність парламентаріїв.

До того ж, слід згадати позицію А. Делькампа, який писав:

«Основне завдання під час організації забезпечення депутатських повноважень зводиться до того, щоб рівний доступ до інформації та засобів діяльності став можливим для кожного (парламентарія – А.М.). Це має бути першочерговим завданням парламентської служби» [11].

Йдеться не лише про створення комфортних умов праці для парламентаріїв, а й про: а) здійснення оперативного та ефективного наукового, інформаційно-аналітичного, нормопроєктного, організаційного, технічного і іншого забезпечення їх діяльності; б) забезпечення незалежності, автономії парламентаріїв у здійсненні їх функцій і повноважень від інших органів державної влади і бізнесу. В одних державах ці завдання здійснюють державні службовці; в других – працівники, найняті за контрактом; у третіх – корпус парламентських службовців формується в комбінований спосіб. Корпус відповідних державних службовців прийнято називати «парламентською службою».

Тим самим, на сьогодні у світі об'єктивно утвердився інститут парламентської служби, як історично сформована система світоглядно-професійних і морально-етичних цінностей, нормативно-правових актів і державно-управлінських практик, які встановлюють цілі, завдання, функції та повноваження, порядок формування і діяль-

ності корпусу парламентських службовців, а також особливості проходження ними служби, їх правовий і соціальний захист у кожній конкретно взятій державі, чи в наднаціональних парламентах (Європейський парламент, ПАРЄ і ін.). Цей інститут має багато сенсів і аспектів та є предметом дослідження як науки державного управління, так і інших наук – юридичних, політологічних, соціологічних і ін.

Водночас, інститут парламентської служби, як уже зазначалося раніше, не отримав до сьогодні належної уваги науковців. Це зумовлено багатьма причинами, однією з яких є новизна цього інституту та незавершеність формування цього інституту державної служби в Україні.

Не зважаючи на те, що найстаріші парламенти світу успішно діють в Великій Британії, Франції, США, Швейцарії, Японії два століття й більше, інститут парламентської служби, унормований у чинному законодавстві, є відносно новим явищем у публічному управлінні та публічній службі. Його становлення та легалізація в законодавстві припадає на кін. ХХ ст.

На сьогодні у світі можна виокремити, на нашу думку, чотири основні моделі інституту парламентської служби:

- автономна модель, коли інститут парламентської служби унормовано в спеціальному законодавстві та організаційно відокремлено від інших видів публічної служби (Австралія, Франція та ін.);
- відносно автономна (організаційно відокремлена) модель,

коли, за відсутності спеціального законодавства, корпус парламентських службовців є відокремленою складовою корпусу державної служби і формується керівництвом парламенту (Австрія, Велика Британія, Литва і ін.);

- уніфікована модель, за якої апарат парламенту формується державними службовцями на загальних засадах і є невід'ємною складовою корпусу державної служби (Німеччина, Україна і ін.);

- наднаціональна модель, характерна для корпусів службовців наднаціональних союзів (Європейський парламент) і міждержавних парламентів (Парламентська Асамблея Ради Європи і ін.).

Розглянемо публічно-управлінську природу та особливості вище визначених моделей інституту парламентської служби. У першу чергу, проаналізуємо автономну модель парламентської служби, яка сьогодні отримала свій розвиток у Австралії та Франції.

Однією з перших держав, яка унормувала в своєму законодавстві інститут парламентської служби, стала Австралія. У Законі Австралійського Союзу «Про парламентську службу» 1999 року вміщено 9 розділів: 1 – «Вступні положення», 2 – «Визначення термінів», 3 – «Парламентська служба», 4 – «Співробітники парламентської служби», 5 – «Комісар парламентської служби», 6 – «Комісар з питань захисту парламентської служби», 7 – «Відділи та секретарі», 8 – «Інше», 9 – «Перехідні положення». Ними, із поміж іншого, були врегульовані найбільш важливі пи-

тання цілей, завдань, принципів, функцій і організацій парламентської служби в Австралії щодо:

- сутності та змісту парламентської служби, які полягають у наданні високофахової та усталеної професійної підтримки діяльності кожній з палат парламенту, парламентським комітетам, сенаторам і членам Палати представників;

- принципів професійності, неупередженості, інноваційності та ефективності, у поєднанні з принципом лідерства;

- відповідальності корпусу парламентських службовців перед парламентом і народом, а також положення про види дисциплінарних стягнень, які можуть застосовуватися до парламентських службовців (звільнення; скорочення заробітної плати; відрахування з заробітної плати; догана);

- положення про цінності та принципи етики і доброчесності службовців публічної служби Австралії;

- категорії парламентських службовців: а) постійні службовці; б) наймані для виконання конкретного завдання працівники; в) наймані на певний період працівники та ін. [12].

На сьогодні Австралія залишається першою і, по суті, єдиною державою в світі, за винятком Нової Зеландії, яка в спеціальному законі унормувала інститут парламентської служби і виокремила його організаційно з загального корпусу публічних службовців цієї держави.

Іще однією державою світу, де інститут парламентської служби

отримав свої самостійне законодавче і організаційне оформлення, на наш погляд, є Франція. Зокрема, Постановою № 58-1100 «Про функціонування парламентських асамблей» (1958 р.) унормовано поняття парламентської служби. Ця Постанова визначає, що співробітники служб парламентських асамблей (Апарат Сенату та Апарат Національної Асамблеї) є державними службовцями, статус і пенсійний план яких визначає бюро палати парламенту після консультацій з представниками відповідних профспілок. На них поширюються загальні положення про конкурсний відбір проходження державної служби у Франції, а також система категорій («А», «В», «С», «D») і звань державних службовців та вимога щодо постійного професійного навчання та підвищення кваліфікації упродовж служби [13].

У організаційно-управлінському сенсі парламентська служба у Франції має розгалужену структуру, що репрезентована апаратами Сенату (верхня палата парламенту) та Національної Асамблеї (нижня палата парламенту), які, в свою чергу, складаються з керівництва (бюро) та функціональних підрозділів. Так, Апарат Сенату складається з Бюро Сенату (26 членів: Президент Сенату, 8 віце-президентів Сенату, 3 квестори і 14 секретарів), двох генеральних директоратів (Генеральний директорат законодавчих служб і Генеральний директорат ресурсів), які діють у складі управлінь і інших підрозділів (бібліотека та

архів, медичний кабінет тощо). Не менш розгалуженим і численним є і корпус державних службовців у Апараті Національної Асамблеї. Він складається з Бюро (22 члени: Президент, 6 віце-президентів Сенату, 3 квестори і 12 секретарів) та трьох служб: 1) Законодавчої служби (554 службовця); 2) Адміністративної служби (498 службовців); 3) Загальної служби (79 службовців) [13].

У Австрії, Великій Британії, Литві і низці інших держав-учасниць ЄС парламентська служба є виокремленим різновидом державної служби. У цих державах відсутнє спеціальне законодавство, що регулювало б режим парламентської служби. Натомість, інститут парламентської служби у цих державах формується та забезпечується в правовому та соціальному сенсі парламентами, а точніше – керівництвом парламенту.

Так, у Австрії парламентська служба організаційно відокремлена від інших видів державної служби. Директорат Парламентської дирекції (біля 400 службовців), підпорядкований Президенту Національної Ради, є різновидом державної служби, для якої характерні риси т.з. «кар'єрної моделі». Службовці Парламентської дирекції призначаються на вищу посаду у відповідній сфері діяльності після успішної роботи на первинних кадрових позиціях. Важливим компонентом парламентської служби в Австрії є й вимога щодо постійного підвищення кваліфікації, не рідше одного разу на три роки [12].

Парламентська служба Великої Британії регулюється на загальних засадах Кодексом цивільного службовця і Кодексом управління цивільною службою, за відсутності спеціального акта про службу в Парламенті. Разом із тим, у організаційно-управлінському сенсі парламентська служба в Великій Британії є інституціоналізованою. Вона складається з парламентських офісів, які підпорядковуються керівництву Парламенту та забезпечують діяльність обох палат Парламенту – Палати громад і Палати лордів. Також у англійському Парламенті діють спільні двопалатні офіси (парламентська цифрова служба; служба з питань безпеки; служба закупок та комерційного забезпечення, освітня служба, парламентський архів, наукова служба і ін.). При цьому, офіси Парламенту Великої Британії є відносно нечисленними і станом на 2017 рік загальна кількість службовців складала біля 500 осіб [13].

У Литовській Республіці парламентська служба також є різновидом державної служби. Водночас, посади державних службовців, які працюють в Офісі Сейму й підпорядкованих Сейму інституціях, відповідно до ст. 8 Закону Литви «Про державну службу», поділяються на а) публічних службовців політичної (особистої) відданості (службовці фракцій і ін.) та б) професійних публічних службовців (категорії «А», «Б», «С»), відібраних на конкурсі, який включає тестування та співбесіду. Набір на посади останньої категорії публічних службовців до Офісу Сейму

здійснюється Канцлером Сейму, що дозволяє стверджувати про елементи певної інституційної автономії корпусу професійних публічних службовців Сейму Литовської Республіки [12].

У більшості ж держав світу нині поширена уніфікована модель парламентської служби, яка передбачає єдине законодавство та єдину модель і процедуру формування та правового і соціального забезпечення державних службовців, які працюють в апаратах парламентів. При тому, що самі апарати є структурними підрозділами парламентів, і підпорядковуються керівництву цих парламентів.

Так, публічна (державна) служба у парламенті Федеративної Республіки Німеччина є складовою загального корпусу державних службовців, а режим її проходження не унормовується ні в Основному Законі Німеччини, ні в Законі «Про державну службу», ні в спеціальному законодавстві. Водночас, корпус парламентських службовців у Німеччині організаційно оформлений в Апарат Бундестагу. Корпус службовців парламенту в Німеччині складається з службовців, які відносяться до чотирьох категорій посад: а) нижчого рівня; б) середнього рівня, в) підвищеного рівня; г) вищого рівня, а сама служба в Бундестазі має кар'єрний характер і передбачає постійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників, проходження яких забезпечує Федеральна академія державного управління, а також система державних і приватних університетів ФРН.

У організаційному сенсі парламентська служба в Німеччині представлена чотирма відділами і Уповноваженим з питань військовослужбовців. При цьому відділи диференціюються за предметно-функціональним критерієм: 1) відділ «Парламент і депутати» (442 службовця), в складі якого діють секретаріати парламенту та парламентських комітетів, мандатна служба і підвідділ ЄС; 2) відділ «Наука та зовнішні зв'язки» (281 службовець), в складі якого діють наукова служба, служба міжнародних зв'язків і підрозділ у справах звернень громадян і петицій; 3) відділ «Інформація та документація» (619 службовців), що діє в складі інформаційної служби, Парламентської бібліотеки ФРН, служби по роботі з відвідувачами і служби інформаційних технологій; 4) Центральний відділ (1199 службовців), що включає центральний апарат (кадрова робота, навчання, правовий і соціальний захист службовців), юридичну службу, службу техніки та експлуатації [12].

Окремо зупинимось на феномені наднаціональної (міжнародної) моделі інституту парламентської служби в Європейському парламенті. Очевидно, що в Європарламенті, який по суті є наднаціональним органом і компетенція якого поширюється на всі держави-учасниці ЄС, застосування поняття «державна служба» буде некоректним. Статус усіх публічних службовців і інших категорій працівників, які працюють і утворюють «єдиний адміністративний корпус» в інституціях Європейського Со-

юзу, включаючи і Європейський парламент, рамково визначений в Регламенті № 259/68.

Організаційно парламентська служба в ЄС зосереджена в Секретаріаті Європарламенту на чолі з Генеральним секретарем, якого призначає Бюро Європейського парламенту. При цьому, сам Секретаріат Європарламенту складається з 12 генеральних директоратів (з питань голосування; з питань внутрішньої політики ЄС; з питань зовнішньої політики ЄС; з питань комунікацій; з питань персоналу; з питань логістики і інфраструктури та ін.) й Юридичної служби. Корпус парламентської служби, враховуючи багатофункціональність і посилену структурованість Європарламенту, є численним. Зокрема, станом на 2016 рік у Європейському парламенті працювало 7 606 публічних службовців і найманих за контрактами працівників. Комплектування парламентської служби ЄС проводиться Європейською службою з відбору персоналу (EPSO) [13].

Вітчизняний інститут парламентської служби на сьогодні можна віднести до уніфікованої моделі, характерної для Німеччини і низки інших держав світу. Але чи є така модель найбільш ефективною для України? Дослідимо цю проблему детальніше.

Щодо особливостей проходження державної служби у законодавчій гілці влади, а саме, в Апараті Верховної Ради України, то за виключенням положення про особливості призначення (звільнення) Керівника Апарату Верховної Ради

України, встановленого частиною четвертою ст. 91 Закону України «Про державну службу» [2], існуюча специфіка призначення на інші посади в Апараті (зокрема, працівників секретаріатів депутатських фракцій і груп, секретаріатів комітетів) взагалі не відображена в цьому Законі та регулюється іншими законами і підзаконними нормативно-правовими актами.

До прикладу, Положенням про Апарат Верховної Ради України, затвердженим Розпорядженням Голови Верховної Ради України від 25 серпня 2011 р. № 769 [18]. Крім того, окремі питання проходження державної служби у Верховній Раді України регулюються підзаконними актами: постановами і розпорядженнями Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України, розпорядженнями Голови Верховної Ради України, розпорядженнями Керівника Апарату Верховної Ради України тощо. Утім, жоден із цих нормативно-правових актів не встановлює й не може установити інший, відмінний від загального, режим державної служби для працівників Апарату Верховної Ради України, оскільки, згідно з п. 12 частини першої ст. 92 Конституції України «основи державної служби» визначаються виключно законами України [1].

Спроба часткового врегулювання питань щодо статусу окремої категорії працівників Апарату була здійснена у проекті Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну службу» (щодо статусу працівників секретаріатів депутатських

фракцій (груп)» (реєстр. № 5263 від 11.10.2016), поданого представниками майже всіх депутатських фракцій парламенту та прийнятого Верховною Радою України 20 жовтня 2016 року як Закон [3, с. 147].

Цим Законопроектом пропонувалось внести зміни до Закону України «Про державну службу» задля врегулювання статусу працівників секретаріатів депутатських фракцій (груп), як працівників патронатної служби. Адже, при прийнятті Закону України «Про державну службу» в 2015 році законодавцем не були враховані особливості функціонування таких секретаріатів і фактично на їх працівників, як на державних службовців, було поширено дію нового законодавства про державну службу.

Необхідно звернути увагу, що відповідно до Положення про секретаріат депутатської фракції у Верховній Раді України, затвердженого Розпорядженням Голови Верховної Ради України від 22 лютого 2008 р. № 304, секретаріат депутатської фракції здійснює «... організаційне, інформаційне, консультативно-правове та інше забезпечення діяльності депутатської фракції» та утворюється на період діяльності самої фракції у Верховній Раді України поточного скликання [19].

Крім того, секретаріат фракції є структурним підрозділом Апарату і підпорядковується голові депутатської фракції та Керівникові Апарату. І хоча діяльність секретаріату фракції фактично спрямо-

вана на надання допомоги у здійсненні депутатськими фракціями їхніх повноважень, водночас такий секретаріат має складатись із фахівців, які користуються довірою політичної партії, що сформувала депутатську фракцію [3, с. 147].

У листопаді 2016 року згаданий Закон був повернутий до парламенту із пропозиціями Президента України. Не висловивши жодних заперечень щодо самої суті Закону, Президент України запропонував відхилити його у зв'язку з необхідністю комплексного підходу щодо удосконалення положень Закону України «Про державну службу».

Комітет Верховної Ради України з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування, що був визначений головним з цього питання, розглянувши пропозиції Президента України, запропонував Верховній Раді України повторно прийняти Закон в цілому (подолати вето).

Натомість на сьогодні це питання виглядатиме дещо в іншому ракурсі: з одного боку, віднесення працівників секретаріатів депутатських фракцій (груп) до категорії працівників патронатних служб є фактично питанням доцільності (про що, до речі, відзначалось у науково-експертному висновку до законопроекту) і може бути вирішене парламентом шляхом додаткових домовленостей щодо статусу працівників депутатських фракцій і депутатських груп, з іншого боку, це не єдине питання, пов'язане з особливостями проходження державної служби у парламенті,

у зв'язку з чим, дійсно (і в цьому можна погодитись з главою держави), виникає необхідність комплексного врегулювання таких особливостей.

Зважаючи на ключову роль Апарату Верховної Ради України у забезпеченні виконання парламентом визначених Конституцією України повноважень, загалом очевидно, що на відміну від апаратів (секретаріатів) інших державних органів України виключно Апарат Верховної Ради України має конституційний статус (згідно з пунктом 35 частини першої статті 85, пунктом 5 частини другої статті 88 Конституції України [1]), за яким Верховна Рада України призначає на посаду та звільняє з посади керівника її апарату, затверджує кошторис Верховної Ради України та структуру її апарату, а Голова Верховної Ради України організовує роботу її апарату. Таке конституційне закріплення статусу парламентського апарату та її керівника є підсиленням гарантій його ефективної діяльності [3, с. 148].

Нині на позачергових виборах народних депутатів України, проведених у липні 2019 року, в демократичний спосіб сформовано Верховну Раду України IX скликання. Можна передбачити, що парламентська реформа стане одним із важливих предметів уваги законодавця у 2019 і наступних роках і, одночасно з удосконаленням системи функцій, повноважень і структури Верховної Ради України, а також правового статусу народного депутата України в частині обсягу та меж його імунітету, буде вирі-

шене завдання щодо утвердження автономної моделі інституту парламентської служби.

Автономна в публічно-управлінському сенсі парламентська служба, на наш погляд, є важливим елементом гарантування ефективної реалізації вільного мандату народного депутата та забезпечення політичної автономії парламенту у системі стримувань і балансів між гілками влади. Адже, як справедливо зазначав А. Делькамп:

«Щоб ефективно здійснювати надані народом повноваження ... членам парламенту необхідно мати свободу діяльності, належні умови праці та конституційні гарантії на вільне вираження своїх поглядів. Питання парламентської служби належить до найбільш чутливих в рамках цієї автономії: його вирішення вимагає якісної системи добору персоналу з урахуванням специфіки служби, уникнення будь-якої зовнішньої залежності (приватної або публічної), здатності надавати членам парламенту послуги належної якості, які виконавча влада та/або президент можуть очікувати від системи державного управління» [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, інститут парламентської служби утверджується в ХХІ ст. як важливий механізм забезпечення незалежності парламенту та створення належних умов і засобів (гарантій) його ефективної діяльності. При цьому, у різних державах світу функціонують різні моделі інституту парламентської служби.

У залежності від законодавчого закріплення автономності формування корпусу парламентських службовців та практики реалізації їх адміністративно-управлінської автономії, можна визначити: автономні (Австралія, Франція); відносно автономні (Австрія, Велика Британія, Литва) та уніфіковані (Німеччина, Україна) моделі парламентської служби. До того ж, окрім національних моделей парламентських служб, трендом ХХІ ст. став розвиток наднаціональних моделей інституту парламентської служби, наглядним прикладом якої можна вважати корпус працівників Бюро Європарламенту.

Очевидно, що проведення парламентської реформи у новообраній Верховній Раді України ІХ скликання буде неповним без творення автономної парламентської служби, особливості вступу до якої та механізми проходження будуть унормовані на законодавчому рівні – у законах України «Про державну службу», «Про Регламент Верховної Ради України» і ін. При цьому, структура інституту парламентської служби, на наш погляд, складається з наступних компонентів:

1) доктринального – системи концепцій, теорій і вчень про місію парламентської служби у розвитку вітчизняного парламентаризму та забезпечення неупередженості, автономності та ефективності діяльності парламенту;

2) законодавчого – системи законів, які регулюють інститут парламентської служби і отримують

свій розвиток у системі підзаконних нормативно-правових актів;

3) управлінського – системи публічно-управлінських практик формування корпусу державних службовців у парламенті та управління відповідною парламентською службою;

4) морально-етичного і антикорупційного – системи морально-етичних цінностей, заснованих на верховенстві права, професіоналізмі, патріотизмі, політичній неупередженості, доброчесності [20] та нетерпимості до будь-яких проявів корупції тощо.

Окрім того, парламентську службу слід розглядати як привабливу та перспективну професійну діяльність, яка потребує «... особливого професіоналізму, що межує між експертною роботою та залученням до політичного процесу» [11]. Тому парламентська служба є важливим складником механізму реалізації конституційного права громадян України на рівний доступ до державної служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141.

2. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – ст. 43.

3. Малюга А.В. Щодо особливостей парламентської служби в системі державної служби України: законотво-

рчі аспекти / А.В. Малюга // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали IV-ої Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 18 травня 2019 р.) / Редкол.: С. К. Бостан, р. М. Максимова, Т. Є. Леоненко. Дніпро : «ЛІРА ЛТД», 2019. – С. 146.

4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – ст. 545.

5. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 року // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 7-8. – ст. 50.

6. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 35. – ст. 376.

7. Федоренко В.Л. Парламентська реформа як предмет всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 р. / В.Л. Федоренко // Парламентаризм в Україні: теорія та практика; Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. 26 червня 2001 р. – К., 2001. – С. 347-351.

8. Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України : Постанова Верховної Ради України від 17 березня 2016 року № 1035 // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 14. – ст. 149.

9. «Парламентська служба: реформування, засади функціонування, гарантії діяльності Апарату Верховної Ради України» : аналітична записка до круглого столу / офіційний веб-сайт Програми USAID РАДА. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://radaprogram.org/content/analitichna-zapyska-do-kruglogo-stolu->

parlamentska-sluzhba-reformuvannya-zasady.

10. Комітети Верховної Ради провели публічне обговорення на тему: «Створення парламентської служби як складова реформи Верховної Ради України» / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://rada.gov.ua/fsview/154861.html>.

11. Порівняльний огляд організації та законодавчого забезпечення парламентської служби (CELGR(2018)1, м. Страсбург, 17 січня 2018 року) // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/%D0%9E%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D0%A0%D0%84_%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%D1%82%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%B8_PACE_CELGR20181_.pdf.

12. Парламентська служба у країнах ЄС та Австралії. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України. С. 8. // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29349.pdf>.

13. Інститут парламентської служби у Великій Британії, Французькій Республіці та Європейському парламенті. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит

Комітету Верховної Ради України // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29353.pdf>.

14. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник ; До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України / В.Л. Федоренко. – К. : Вид-во «Ліра», 2016. – С. 318.

15. Шаповал В.М. Основи теорії парламентаризму : монограф. / В.М. Шаповал. – К. : Ін-т законодав. Верховної Ради України, 2015. – С. 21.

16. Шаповал В.М. Феномен конституційного права: монограф. / В. Шаповал. – К. : Ін-т законодав. Верховної Ради України, 2017. – С. 142.

17. Словська І.Є. Конституційно-правовий статус парламенту – Верховної Ради України : монограф. / І.Є. Словська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 16.

18. Про затвердження Положенням про Апарат Верховної Ради України : Розпорядження Голови Верховної Ради України від 25 серпня 2011 р. № 769 / Офіційний сайт Верховної Ради України. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769/11-%D1%80%D0%B3>.

19. Про затвердження Положення про секретаріат депутатської фракції у Верховній Раді України : Розпорядження Голови Верховної Ради України від 22 лютого 2008 р. № 304 / Офіційний сайт Верховної Ради України. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/304/08-%D1%80%D0%B3>.

20. Питання етичних та професійних стандартів державної служби в Апараті Верховної Ради України: ситуаційне дослідження / Лабораторія законодавчих ініціатив, за підтримки Фонду Конрада Аденауера. Електронний ресурс. Режим досту-

ny: http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Pitannya_Etichnih_Standartiv_Prew_.pdf.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy : pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku [The Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 30. Art. 141 [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu sluzhbu» : vid 10 hrudnia 2015 r. [The Law of Ukraine «On the Civil Service» dated December 10, 2015]. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 4. Art. 43 [in Ukrainian].
3. Malyuga, A. V. (2019). Shcho do osoblyvosti parlamentskoi sluzhby v systemi derzhavnoi sluzhby Ukrainy: zakonotvorchi aspekty [On the Peculiarities of Parliamentary Service in the Civil Service System of Ukraine: Law-Making Aspects]. *Aktualni problemy derzhavno-pravovoho rozvytku Ukrainy v konteksti intehtratsiinykh protsesiv – Actual problems of the state-legal development of Ukraine in the context of integration processes*: Proceedings of the IV International scientific and practical conference. S. K. Bostan, R. M. Maksakova, T. Ye. Leonenko (Eds.). (p. 146). Dnipro: «LIRA LTD» [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» : vid 2 chervnia 2016 roku [Law of Ukraine «On the Judicial System and the Status of Judges» dated June 2, 2016]. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 31. Art. 545 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro Vyshchu radu pravosuddia» : vid 21 hrudnia 2016 roku [Law of Ukraine «On the High Council of Justice» dated December 21, 2016]. (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 7-8. Art. 50 [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy» : vid 13 lypnia 2017 roku [Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» dated July 13, 2017]. (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 35. Art. 376 [in Ukrainian].
7. Fedorenko, V. L. (2001). Parlamentska reforma yak predmet vseukrainskoho referendumu 16 kvitnia 2000 r. [Parliamentary reform as an object of an all-Ukrainian referendum April 16, 2000]. *Parlamentaryzm v Ukraini: teoriia ta praktyka – Parliamentary democracy in Ukraine: theory and practice*: Proceedings of international scientific practical conference. (pp. 347-351). Kyiv [in Ukrainian].
8. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro zakhody z realizatsii rekomendatsii shchodo vnutrishnoi reformy ta pidvyshchennia instytutsiinoi spromozhnosti Verkhovnoi Rady Ukrainy» : vid 17 bereznia 2016 roku № 1035 [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On Measures to Implement Recommendations on Internal Reform and Increasing Institutional Capacity of the Verkhovna Rada of Ukraine» dated March 17, 2016 № 1035]. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 14. Art. 149 [in Ukrainian].
9. Parlamentska sluzhba: reformuvannia, zasady funktsionuvannia, harantii diialnosti Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy [Parliamentary Service: Reforms, Principles of Functioning, Guarantees for the Work of the Verkhovna

Rada of Ukraine Apparatus]. (2017). *radaprogram.org*. Retrieved from <http://radaprogram.org/content/analychna-zapyska-do-kruglogo-stolu-parlamentska-sluzhba-reformuvannya-zasady> [in Ukrainian].

10. Komitety Verkhovnoi Rady provely publichne obhovorennia na temu: «Stvorennia parlamentskoi sluzhby yak skladova reformy Verkhovnoi Rady Ukrainy» [Committees of the Verkhovna Rada held a public discussion on the topic «Creation of a parliamentary service as part of the reform of the Verkhovna Rada of Ukraine»]. (2018). *rada.gov.ua*. Retrieved from <https://rada.gov.ua/fsview/154861.html> [in Ukrainian].

11. Porivnialnyi ohliad orhanizatsii ta zakonodavchoho zabezpechennia parlamentskoi sluzhby (CELGR(2018)1, m. Strasburh, 17 sichnia 2018 roku) [Comparative review of the organization and legislative provision of the parliamentary service (CELGR (2018) 1, Strasbourg, January 17, 2018)]. (n.d.). *www.slg-coe.org.ua*. Retrieved from http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/ОглядРЄ_Організаціятазаконодавчезабезпеченняпарламентськоїслужби_PACE_CELGR20181_.pdf [in Ukrainian].

12. Parlamentska sluzhba u krainakh YeS ta Avstralii. Informatsiina dovidka, pidhotovlena Yevropeiskym informat-siino-doslidnytskym tsentrom na zapyt Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy [Parliamentary service in the EU and Australia. Information note prepared by the European Information and Research Center at the request of the Verkhovna Rada of Ukraine Committee]. (n.d.). *euinfocenter.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29349.pdf> [in Ukrainian].

13. Instytut parlamentskoi sluzhby u Velykii Brytanii, Frantsuzkii Respublit-

si ta Yevropeiskomu parlamentu. Informatsiina dovidka, pidhotovlena Yevropeiskym informat-siino-doslidnytskym tsentrom na zapyt Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy [Institute of Parliamentary Service in the United Kingdom, French Republic and European Parliament. Information note prepared by the European Information and Research Center at the request of the Verkhovna Rada Committee]. (n.d.). *euinfocenter.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29353.pdf> [in Ukrainian].

14. Fedorenko, V. L. (2016). *Konstytutsiine pravo Ukrainy : Do 20-oi richnytsi Konstytutsii Ukrainy ta 25-oi richnytsi nezalezhnosti Ukrainy* [Constitutional Law of Ukraine: To the 20th anniversary of the Constitution of Ukraine and the 25th anniversary of the independence of Ukraine]. Kyiv: Vyd-vo «Lira» [in Ukrainian].

15. Shapoval, V. M. (2015). *Osnovy teorii parlamentaryzmu* [Fundamentals of the theory of parliamentarism]. Kyiv: In-t zakonod. Verkhovnoi Rady Ukrainy [in Ukrainian].

16. Shapoval, V. M. (2017). *Fenomen konstytutsiinoho prava* [The phenomenon of constitutional law]. Kyiv: In-t zakonod. Verkhovnoi Rady Ukrainy [in Ukrainian].

17. Slov'ska, I. Ye. (2013). *Konstytutsiino-pravovyi status parlamentu – Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The constitutional and legal status of the Parliament – the Verkhovna Rada of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

18. Rozporiadzhennia Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Aparat Verkhovnoi Rady Ukrainy» : vid 25 serpnia 2011 r. № 769 [Order of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine «On Approval of the Regulation on the Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine»

from August 25, 2011 № 769]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769/11-%D1%80%D0%B3> [in Ukrainian].

19. Rozporiadzhennia Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro sekretariat deputatskoi fraktsii u Verkhovnii Radi Ukrainy»: vid 22 liutoho 2008 r. № 304 [Order of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine «On Approval of the Regulation on the Secretariat of a Deputy Faction in the Verkhovna Rada of Ukraine» dated February 22, 2008 № 304]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved

from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/304/08-%D1%80%D0%B3> [in Ukrainian].

20. Pytannia etychnykh ta profesii-nykh standartiv derzhavnoi sluzhby v Aparati Verkhovnoi Rady Ukrainy: sytuatsiine doslidzhennia [Issues of ethical and professional standards of civil service in the Verkhovna Rada of Ukraine: Situational Research]. (n.d.). *parlament.org.ua*. Retrieved from http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Pitannya_Etichnih_Standartiv_Prew_.pdf [in Ukrainian].

УДК:351

DOI: <https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-3-1-164-174>

Романенко Євген Олександрович,

доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, Проректор, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: poboss1978@gmail.com.

ORCID: 0000-0003-2285-0543

Жукова Ірина Віталіївна,

кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри професійної освіти та управління навчальним закладом, Міжрегіональна академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, 063-951-78-55, e-mail: irina_pravo@ukr.net.

ORCID: 0000-0003-4927-0610

Пономаренко Тетяна Вадимівна,

студентка, Міжрегіональна академія управління персоналом, 03039, вул. Фрометівська, 2, тел.: 0935004890; e-mail: ponomarenko1592@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5395-5618

ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Анотація: Визначено, що реформування загальної середньої освіти потребує не тільки зміни ціннісних орієнтацій, впровадження нових технологій у навчанні та вихованні, а, передусім, зміни у процесі управління розвитком загальноосвітнього навчального закладу. Проаналізовано, що національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст. спрямовує діяльність керівників на пошук нових, відкритих і демократичних моделей управління освітою, які мають утверджуватися як державно – громадські та орієнтувати освітні процеси на постійний розвиток. При цьому важливо передбачити органічне поєднання засобів державного впливу з громадським управлінням, що розширює управлінські можливості громадської думки.

Обґрунтовано, що наукова теорія управління загальноосвітніми навчальними закладами інтенсивно почала розвиватися за останні 30 років, але на сьогодні немає єдиного погляду на трактування таких понять, як: «управління», «керівництво», «процес управління». Це зумовлено тим, що дана проблема є багатогранною та може розглядатися з урахуванням

різноманітних аспектів. За останні роки державою визначені нові пріоритети розвитку освіти та педагогічної науки. Розпочато реформування національної системи освіти. Здійснюється модернізація процесу управління галуззю. Передумовою успішного вирішення завдань сьогодення може стати аналіз прогресивних ідей та практичних досягнень минулого.

Визначено, що особливість процесу управління сучасною школою полягає в тому, що він повинен забезпечувати не тільки успішне функціонування навчального закладу (НЗ), а і його якісний розвиток в умовах оновлення та демократизації суспільства. Доведено, що процес управління загальноосвітнім навчальним закладом – це реалізація взаємопов'язаних функцій, необхідних для того, щоб сформувати і досягти поставленої мети загальноосвітнього навчального закладу. Головним у змісті процесу управління загальноосвітнім навчальним закладом стає вироблення цілісної системи діяльності, яка б відповідала вимогам часу. Особливості процесу управлінської діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу на сучасному етапі визначаються сукупністю традиційних та появою нових керівних функцій.

Ключові слова: загальноосвітній навчальний заклад, керівництво, процес управління, процеси в управлінні сучасною школою.

Romanenko Yevhen Oleksandrovysh,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, vice-rector, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, Str. Frometivska, 2, tel.: (044) 264-52-54, e-mail: poboss1978@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2285-0543

Zhukova Iryna Vitaliivna,

Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Vocational Education and School Management, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, Str. Frometovskaya, 2, 063-951-78-55, e-mail: irina_pravo@ukr.net.

ORCID: 0000-0003-4927-0610

Ponomarenko Tatiana Vadimovna,

student, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, st. Frometivska, 2, tel. : 0935004890; e-mail: ponomarenko1592@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5395-5618

BASES OF MANAGEMENT OF DEVELOPMENT BY THE GENERAL LEARNING EDUCATION

Annotation: It is determined that reforming of general secondary education requires not only the change of value orientations, the introduction of new technologies in education and education, but, above all, changes in the management of the development of a comprehensive educational

institution. It was analyzed that the national doctrine of the development of Ukraine's education in the XXI century. directs executives to search for new, open and democratic models of education management, which should be established as public-public and orient the educational processes for continuous development. It is important to foresee an organic combination of means of state influence with public administration, which broadens the managerial capacity of public opinion.

It is substantiated that the scientific theory of management of secondary education institutions has intensively started to develop over the past 30 years, but today there is no single view on the interpretation of such concepts as «management», «management», «management process». This is due to the fact that this problem is multifaceted and can be considered in the light of various aspects. In recent years, the state has identified new priorities for the development of education and pedagogical science. The reform of the national education system has begun. Modernization of the branch management process is underway. A prerequisite for a successful solution to today's problems can be the analysis of progressive ideas and practical achievements of the past.

It is determined that the peculiarity of the modern school management process is that it should ensure not only the successful functioning of the educational institution, but also its qualitative development in the conditions of modernization and democratization of society. It is proved that the process of managing a general educational institution is the realization of interrelated functions necessary for the formation and achievement of the goal of a comprehensive educational institution. The main content of the process of managing a general educational institution is the development of a coherent system of activities that meets the requirements of the time. The peculiarities of the process of managerial activity of the head of a comprehensive educational institution at the present stage are determined by the combination of traditional and the emergence of new leadership functions.

Key words: general educational institution, management, process of management, processes in management of modern school.

Постановка проблеми. Незаперечним є те, що нині в Україні відбуваються економічні та соціальні реформи, формуються нові підходи до процесу управління всіма галузями господарства й соціально-культурної сфери, що потребує наукового аналізу й об'єктивного, адекватного відображення причинно-наслідкових процесів в управлінні сучасною школою.

Актуальність даної теми полягає у принципових змінах, що відбуваються в системі загальної середньої освіти України. У зазначеному контексті в Національній доктрині розвитку освіти наголошується на необхідності створення відповідних умов розвитку і саморозвитку кожної особистості, формування покоління, здатного навчатися упродовж усього життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства. Саме тому виникає потреба у пошуку нових підходів, форм і змісту процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами (ЗНЗ), що, в свою чергу, потребує високої професійної підготовки керівників в системі післядипломної освіти.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Проблема процесу управління ЗНЗ ґрунтовно розглянута в роботах Ю. Бабанського, Є. Березняка, В. Бондаря, Л. Даниленко, Ю. Конаржевського, О. Мармази, В. Маслова, В. Пікельної, С. Сисоєвої. Психологічні аспекти управління знайшли відображення в монографії Л. Карамушки. Найбільш узагальненими, фундаментальними працями вітчизняних дослідників, у яких аналізуються і докладно

описуються функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами є роботи Е. Березняка, Л. Даниленко, В. Пікельної. Якщо у монографії Е. Березняка функції процесу управління навчальним закладом розкриваються згідно з класичними поглядами, існуючими в теорії управління на цей процес, то в працях Л. Даниленко і В. Пікельної з'являються нові підходи, що більш адекватно відображають сучасні умови діяльності навчальних установ.

Формулювання цілей (мети) статті. Метою цієї статті є розкриття змісту основних понять процесу управління розвитком загальноосвітнього навчального закладу та обґрунтування доцільності його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Управління загальноосвітніми навчальними закладами в Україні здійснюється на основі законів та постанов затверджених Міністерством освіти та науки, Верховною Радою, наказів, розпоряджень Президента, Кабінету Міністрів України, досягнень психолого-педагогічних наук та передового педагогічного досвіду.

Реформування освітньої системи на сучасному етапі, вдосконалення діяльності загальноосвітніх навчальних закладів направлені на підвищення якості освіти. Одним із вагомих чинників забезпечення якісної освіти є ефективний процес управління школою, який сьогодні потребує кардинальних перетворень. У законодавчих та нормативних документах (Закон України «Про Освіту», Національна доктрина розвитку освіти в Україні

в ХХІ ст. та ін.) визначено стратегічне завдання з цього приводу – забезпечити перехід від традиційної до державно-громадської форми управлінської діяльності [1].

Питанню управління закладами освіти присвячено багато наукових досліджень. Так загальні положення теорії управління висвітлені у працях М. Альберта, А. Маслоу, Ф. Тейлора, А. Файоля, та ін.; теоретичні нароби з питань процесу управління ЗНЗ знайшли відображення у В. Бондаря, Л. Даниленко, Г. Єльнікової, В. Маслова, П. Третьякова, Н. Островерхової, В. Пікельної та ін.; теорія і методика моделювання процесу управлінської діяльності характеризується В. Масловим, В. Пікельною, Т. Рожною, Б.Ренькас та ін. Вивчення теоретичних засад процесу управління ЗНЗ, його законодавчої бази, практичного досвіду створює основу для структуризації процесу управління ЗНЗ й розробки змісту та технології підготовки до нього керівників ЗНЗ.

У контексті дослідження важливе місце займає обґрунтування та розкриття змісту основних понять.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» дається таке визначення процесу: «латинське слово «processus» означає рух уперед, послідовну зміну станів, стадій розвитку; сукупність послідовних дій з метою досягнення певного результату» [2].

Діяльність, спрямована на досягнення цілей загальноосвітнього навчального закладу за допомогою інших людей (учасників педагогічного процесу), є серією безперервних взаємопов'язаних дій. Ці дії

називають управлінськими функціями. Кожна управлінська функція теж є процесом, тому що також складається із серії взаємопов'язаних дій [3].

Поняття «управління» міцно увійшло у вжиток багатьох галузей знань. Так, існує управління біохімічними процесами в живих організмах, управління технічними пристроями, машинами, управління соціальними процесами. Його суть визначається як «елемент, функція організмів, систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), які забезпечують збереження їх певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію їхніх програм» [3].

У широкому філософському розумінні управління – це —елементарна функція організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), яка забезпечує збереження їх структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, мети діяльності [4].

Тлумачний словник з управління дає таке визначення: —Управління – це процес цілеспрямованого впливу керуючої підсистеми або органу управління на керовану підсистему або об'єкт управління з метою забезпечення його ефективного функціонування та розвитку [5].

Процес управління – це діяльність об'єднаних суб'єктів управління, спрямована на досягнення певної мети, шляхом виконання певних функцій, із застосуванням відповідних методів та дотриманням принципів управління. Ще Анрі Файоль запропонував представляти управлінську (адміністративну) діяльність

такою, що складається з наступних спеціалізованих управлінських робіт, які називають функціями управління (адміністрування). До них Анрі Файоль відніс: передбачення, планування, організацію, розпорядження, координацію і контроль [6].

Отже, аналізуючи зміст поняття «управління», ми дійшли висновку, що у психолого-педагогічній літературі воно трактується як дії, процес, функції, система. Таке розуміння, на нашу думку, найбільш повно відображає специфіку досліджуваного явища [7].

Існують різні погляди до трактування терміну «управління навчальним закладом». Вони залежать від підходів, що використовуються різними авторами. При цьому навіть у межах одного підходу поняття «управління ЗНЗ» характеризує різні процеси. Виникає необхідність порівняння підходів щодо трактування сутності та змісту процесу управління загальноосвітнім навчальним закладом. Дані порівняльного аналізу ми представили в таблиці 1. [8]

Таблиця 1.

Характеристика поняття «управління ЗНЗ»

	Зміст поняття	Автор
1.	Сукупність взаємодіючих, послідовних, підпорядкованих одній меті функцій управління, комплексна реалізація яких забезпечує успішне вирішення управлінських завдань.	Ю. Бабенко
2.	Надання дійової допомоги педагогічному колективу в поліпшенні навчання і виховання учнів.	В. Бондарь
3.	«управління – це особливий вид людської діяльності в умовах постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища, який забезпечує цілеспрямований вплив на керовану систему для збереження і впорядкування її в межах заданих параметрів на основі закономірностей її розвитку та дії механізмів самоуправління»	Г. Єльнікова
4.	Складний процес, складовими якого є правильний вибір мети і завдань, вивчення і глибокий аналіз досягнутого рівня навчально-виховної роботи, система планування...	І. Зайченко
5.	Науково обґрунтовані дії адміністрації і педагогів, спрямовані на раціональне використання часу і сил викладачів і учнів у навчально-виховному процесі з метою поглибленого вивчення навчальних предметів, морального виховання, підготовки до усвідомленого вибору професії і всебічного розвитку особистості.	І. Зайченко
6.	Цілеспрямований вплив керівника на діяльність колективу та навчально-виховний процес з метою забезпечення максимального результату в навчанні та вихованні.	В. Кравець

7.	Складна і багатогранна сфера діяльності керівника школи, в якій поєднуються аспекти організаційного, соціального, психологічного та технічного характеру; це процес переведу складної системи (школи) з одного якісного стану в інший.	В. Кравець
8.	Цілеспрямований і планомірний вплив на колектив загалом, на окремих працівників та учнів з метою організації й координації їхньої діяльності, правильного здійснення навчально-виховного процесу, підвищення його ефективності.	С. Максимюк
9.	Сукупність взаємозв'язаних, взаємодіючих елементів, скоординованих заходів, спрямованих на досягнення певної мети»	В. Маслов
10.	Вплив на керовану систему з метою максимального її функціонування, спрямованого на досягнення якісно нових завдань за рахунок циклічно здійснюваних переходів у якісно новий стан.	В. Пікельна
11.	Визначення способів подолання невідповідностей між стандартом освіти та педагогічною творчістю персоналу.	О. Радзивіл
12.	управління слід розглядати як безпосереднє керівництво людьми, що здійснюють, з одного боку, розробку і постановку завдань, а з другого боку – їх виконання для забезпечення належного рівня навчально-виховного та навчально-виробничого процесу і досягнення оптимальних результатів діяльності	Т. Рожнова Т.
13.	Діяльність керуючої підсистеми, спрямовану на створення прогностичних, педагогічних, психологічних, кадрових, матеріальнофінансових, організаційних, правових, ергономічних, медичних умов, необхідних для нормального функціонування і розвитку навчально-виховного процесу і реалізації цілей навчального закладу.	Є. Хриков

Управління школою розглядається як процес, оскільки робота для досягнення мети за допомогою іншої – це не якась одноразова дія, а серія безперервних взаємопов'язаних дій. Ці дії, кожна з яких сама по собі є процесом, дуже важливі для успіху ЗНЗ. Їх називають управлінськими функціями. Кожна управлінська функція також є

процесом, тому що складається із серії взаємопов'язаних дій. Процес управління ЗНЗ – це є загальна сума всіх функцій, а саме: *планування, організація, мотивація, контроль* (див. табл. 2.). Це чотири первинні функції процесу управління ЗНЗ. Саме від них відштовхуються науковці – деталізуючи кожний етап і при цьому ви-

водячи власну класифікацію. Саме тому ці чотири функції є ніби «скелетом» функцій процесу управління сучасною школою [9, 10].

Провівши контент аналіз, ми вивели власне визначення. *Управління ЗНЗ розглядається нами як складний динамічний процес, складовими якого є правильний вибір мети і завдань функціонуван-*

ня навчального закладу, вивчення і глибокий аналіз досягнутого рівня навчально-виховної роботи, система раціонального планування, організації діяльності учнівського і педагогічного колективу, вибір оптимальних шляхів для підвищення рівня навчання і виховання, розвитку ЗНЗ, здійснення ефективного контролю (див. рис. 1).

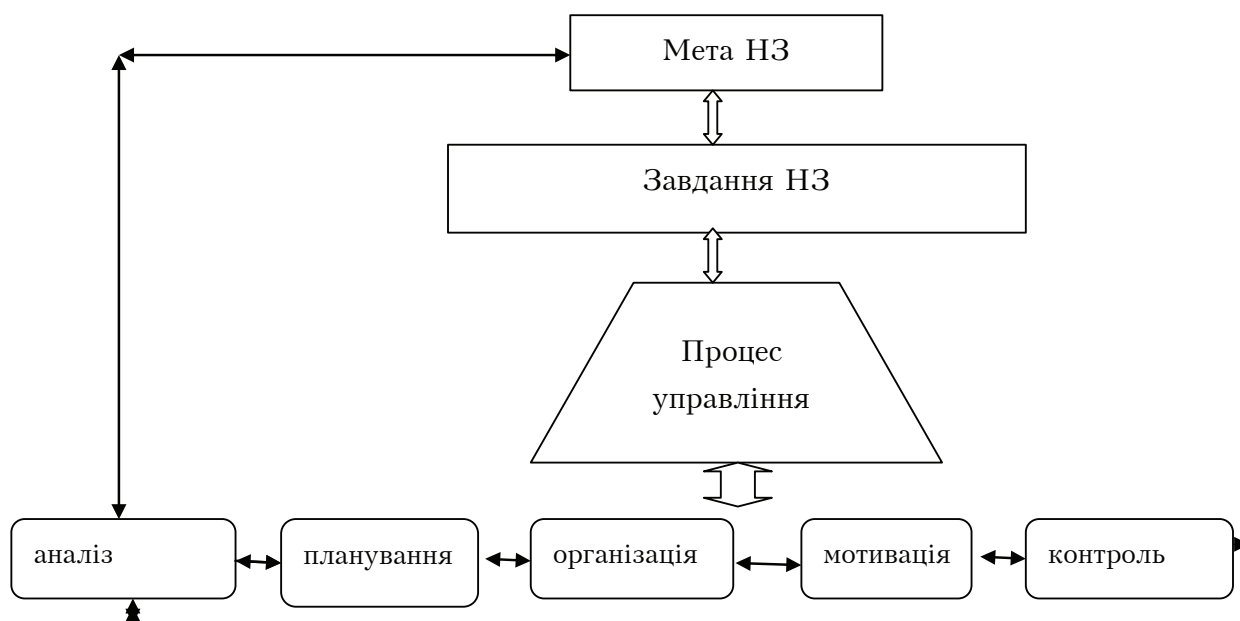


Рис. 1. Структура процесу управління ЗНЗ

Таблиця 2.

Функції процесу управління ЗНЗ

Назва функції	Зміст
Планування	проектування навчально-виховного процесу і процесу керівництва ним, визначення мети й завдань.
Організація	приведення в дію управлінського рішення, утілення плану в життя, складається з вибору найдоцільніших форм і методів залежно від термінів виконання, розстановки виконавців, їхніх ділових якостей і досвіду та надання настанов.
Мотивація	виконання роботи учасниками процесу управління та їхніми підлеглими згідно з делегованими їм обов'язками і узгоджуючи з планом.
Контроль	забезпечення надійної й достовірної інформації про процес управління ЗНЗ.

Проблема функцій процесу управління навчальними закладами не може бути віднесена до завершених у науковому розгляді. Це пояснюється тим, що нині навіть на дискусійному рівні відсутня визнання більшістю науковців систематизація функцій процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами [11, 12, 13]. Заслугує увагу думка В. Маслова про те, що різнобій у кількості і назві функцій пояснюється значною амплітудою авторського суб'єктивізму, що свідчить про відсутність чітких критеріальних основ аналізу та визначення функцій процесу управління ЗНЗ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, необхідним є обґрунтувати, що ж таке функції процесу управління ЗНЗ. *Функції процесу управління сучасною школою* – це види діяльності, які чітко відокремлюються за часом їх здійснення та за управлінськими завданнями [7].

Відповідно до процесу управління в різних сферах продуктивної діяльності, основними характеристиками процесу управління ЗНЗ можна виділити:

Неперервність – це властивість процесу управління змінюватися залежно від завдань, які стоять перед колективом ЗНЗ.

Нерівномірність – термін здійснення різних етапів управління є різним: вивчення, аналіз, підготовка варіантів рішення – довготривалі, а саме прийняття рішень – коротке.

Циклічність – обумовлена тим, що етапи процесу управління є обов'язковими і повторюваними.

Послідовність – передбачає дотримання певного порядку етапів процесу управління: встановлення мети, планування, прийняття рішення, організація, оперативний вплив, контроль, коригування. *Мінливість* – обумовлена мінливістю середовищ, як зовнішнього, так і внутрішнього.

Сталість – це стабілізація, збереження традицій в організації навчально-виховного процесу, наступності у прийнятті управлінських рішень.

Процес управління ЗНЗ має здійснюватися відповідно до таких *принципів управління*, як: державотворення, науковості, демократизації, гуманізації, цілеспрямованості, плановості, компетентності, оптимізації, ініціативи й активності, об'єктивності в оцінці виконання працівниками ЗНЗ своїх обов'язків, принципу поєднання колегіальності з персональною відповідальністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: К.І.С., 2003. – 207 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Голов. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василюк, Д. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Управління загальноосвітнім навчальним закладом. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://studentam.net.ua/content/view/2281/97/>

4. Бондар В.І. Теорія і технологія управління процесом навчання в школі / В.І.Бондар. – К.: Школяр, 2000. – 191с.

5. Даниленко Л.І. Інноваційний освітній менеджмент: Навч. посібник. – К., Главник, 2006. – 144 с.

6. Основи психології – Киричук О.В. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [tp://pidruchniki.ws/15660212/psihologiya](http://pidruchniki.ws/15660212/psihologiya)

7. Інноваційний розвиток теорії управління національною системою освіти. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://refdb.ru/look/2252880-p15.html>

8. Тільна О.С. Мотивація, контроль та оцінка діяльності педагогів у шкільному менеджменті: Методична збірка. – Обухів, 2012. – 111 с.

9. Алферов Ю.С. Местные органы управления образованием за рубежом: проблемы модернизации и реформирования / Ю.С. Алферов // Педагогика. – 1991. – № 6. – С. 92–99.

10. Бабенко Т. Формування особистості менеджера освіти // Директор школи. – 2007. – №21-22. – С.3-36.

11. Даниленко Л.І. Інноваційний освітній менеджмент: Навч. посібник. – К., Главник, 2006. – 144 с.

12. Даниленко Л.І. Сучасні підходи до управління професійно-технічними закладами : навч.-метод. посіб. / Даниленко Л.І., Сергеева Л.М. та ін.; За заг. ред. В.В.Олійника. – К.: ТОВ «Етіс Плюс», 2007. – 104 с.

13. Ситуаційний менеджмент. Бондар О. В. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://pidruchniki.ws/10560412/](http://pidruchniki.ws/10560412/menedzhment/nyattya_tehnologiyi_)

[upravlinnya_algoritmu_organizatsiyi_situatsynomu_menedzhmenti](http://studentam.net.ua/content/view/2281/97/)

REFERENCES:

1. *Stratehiia reformuvannia osvity v Ukraini: Rekomendatsii z osvitnoi polityky [Strategy for reforming education in Ukraine: Recommendations on educational policy]*. (2003). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

2. Busel, V. T., Vasyleha Derybas, M. D., Dmytriiev, O. V., Latnyk, H. V., Stepenko, H. V. (Eds.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]*. Kyiv: Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].

3. Upravlinnia zahalnoosvitnim navchalnym zakladom [Management of a general educational institution]. (n.d.). *studentam.net.ua*. Retrieved from <http://studentam.net.ua/content/view/2281/97/> [in Ukrainian].

4. Bondar, V. I. (2000). *Teoriia i tekhnolohiia upravlinnia protsesom navchannia v shkoli [Theory and technology of managing the process of teaching in school]*. Kyiv: Shkoliar [in Ukrainian].

5. Danylenko, L. I. (2006). *Innovatsiinyi osvitnii menedzhment [Innovative Educational Management]*. Kyiv: Hlavnyk [in Ukrainian].

6. Kyrychuk, O. V. (2006). *Osnovy psykhologii [Fundamentals of psychology]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

7. Piddubna, L. P. (n.d.). *Innovatsiinyi rozvytok teorii upravlinnia natsionalnoiu systemoiu osvity [Innovative development of the theory of management of the national system of education]*. Retrieved from <http://refdb.ru/look/2252880-p15.html> [in Ukrainian].

8. Tilna, O. S. (2012). *Motyvatsiia, kontrol ta otsinka diialnosti pedahohiv*

u shkylnomu menedzhmenti [Motivation, control and evaluation of teachers' activities in school management]. Obukhiv [in Ukrainian].

9. Alferov, Yu. S. (1991). Mestnye organy upravleniya obrazovaniem za rubezhom: problemy modernizatsii i reformirovaniya [Local education management bodies abroad: problems of modernization and reformation]. *Pedagogika – Pedagogics*, 6, 92-99 [in Russian].

10. Babenko, T. (2007). Formuvannia osobystosti menedzhera osvity [Formation of the education manager personality]. *Dyректор shkoly – School principal*, 21-22, 3-36 [in Ukrainian].

11. Danylenko, L. I. (2006). *Innovatsiinyi osvithnii menedzhment [In-*

novative Educational Management]. Kyiv: Hlavnyk [in Ukrainian].

12. Danylenko, L. I., Serheieva, L. M., et al. (2007). *Suchasni pidkhody do upravlinnia profesiino-tekhnichnymy zakladamy [Modern approaches to the management of vocational schools].* V. V. Oliinyk (Eds.). Kyiv: TOV «Etis Plus» [in Ukrainian].

13. Bondar, O. V. (n.d.). *Sytuatsiinyi menedzhment [Situational management].* Retrieved from http://pidruchniki.ws/10560412/menedzhment/nyattya_tehnologiyi_upravlinnya_algoritmu_organizatsiyi_situatsiynomu_menedzhmenti [in Ukrainian].

ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК: 339.138

DOI: <https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-3-1-175-186>

Богданенко Анатолій Іванович,

доктор філософії в галузі державного управління, доктор економічних наук, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: Anatoliy_Bogdanenko@ukr.net

ORCID: 0000-0003-0758-5809

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЖИТЛОВЕ БУДІВНИЦТВО

Анотація: У статті розглянуто державне управління інвестиційним процесом у житловому будівництві як відкриту систему, що взаємодіє із середовищем та всіма учасниками інвестиційного процесу. Проведено розгляд актуальних напрямків та ключових особливостей становлення системи інвестиційної діяльності в житлове будівництво житлової нерухомості як об'єкта інвестування житлового будівництва, що здійснює безпосередній вплив і на формування фінансової структури інвестиційних проектів у житловому будівництві, а також наведено складові системи інвестиційної діяльності в житлове будівництво та її структура в Україні.

Визначено характер та особливості становлення системи інвестиційної діяльності в житлове будівництво в Україні, задля створення умов для нових механізмів фінансування, які зможуть пов'язувати елементи будівництва, залучення коштів, здійснення контролю за їх використанням, передачу побудованого житла у власність.

Дійдено висновку, що Україна має всі шанси для залучення інвестиційних ресурсів та використання їх на користь економіки держави, що є фактором стабільності й успішності її соціально-економічного розвитку. Рівень інвестиційної діяльності у будівельній галузі України сьогодні перебуває у взаємозалежності зі станом економіки держави, фінансово-кредитної системи, прибуткової діяльності підприємств. Нинішній економічний стан нашої держави вимагає залучення інвестицій для довгострокового розвитку її регіонів.

Виявлено, що розширення сфери залучення іноземних інвестицій і регулювання умов щодо вкладення таких інвестицій у національну економіку та їх захисту, є важливим елементом системи інвестиційної діяльності та реалізації інвестиційної політики.

Визначено способи впливу держави на сферу підприємництва, інфраструктури ринку, некомерційний сектор економіки, з метою створення умов їх ефективного функціонування відповідно до напрямів державної економічної політики.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, житлове будівництво, економічна нестабільність, бюрократичні труднощі, умови невизначеності.

Bogdanenko Anatoliy Ivanovych,

Ph.D. in public administration, Doctor of Science in Economics, Associate Professor of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska st., 03039, Kyiv, phone: (044) 264-52-54, e-mail: Anatoliy_Bogdanenko@ukr.net

ORCID: 0000-0003-0758-580

THE DEVELOPMENT OF INVESTMENT ACTIVITY SYSTEM IN HOUSING CONSTRUCTION

Annotation: The article discusses the state management of the investment process in housing construction as an open system interacting with the environment and all participants in the investment process. It contains the review of the current trends and key features of the formation of investment activity system in housing construction and residential property as a target of housing construction investments that has a direct impact on the formation of the financial structure of investment projects in housing construction. Here are also shown the components of the investment activity in housing construction and its structure in Ukraine.

Are determined the nature and features of the formation of the system of investment activity in housing construction in Ukraine, aimed at creating conditions for new financing mechanisms that can bind elements of construction, attracting finance, monitoring of their use, new property transfer.

It is concluded that Ukraine has every chance to attract investment resources and use them in the interests of the state economy, which is a factor of stability and success of its socio-economic development. The level of investment activity in the construction industry of Ukraine today is interdependent with the performance of the state's economy, the financial and credit system, and the profitable activity of enterprises. The current economic situation of our state requires the attraction of investments for the long-term development of its regions.

It is defined that the expansion of the sphere of attracting foreign investments and the regulation of conditions for investing such investments in the national economy and their protection is an important element of the system of investment activity and implementation of investment policy.

The ways of state influence on the sphere of entrepreneurship, market infrastructure, a non-profit sector of the economy with the aim of creating conditions for their effective functioning in accordance with the directions of the state economic policy are defined.

Key words: investment activity, housing construction, economic instability, bureaucratic constraints, conditions of uncertainty.

Постановка проблеми. Ситуація, пов'язана з економічною нестабільністю, що склалася в нашій державі, певним чином впливає на інвестиційно-будівельну діяльність. Розроблення дієвого механізму, відповідного ринковим відносинам, є актуальним питанням, що поєднує форми державного та приватного інвестувань, оптимізацію певних суб'єктів інвестиційного процесу, а також відповідної законодавчо-нормативної бази та інших методів, заходів, що регламентують будівельно-інвестиційну діяльність на рівні держави. Залучення інвестицій в будівництво житла завжди здійснюється протягом довготривалого періоду, в умовах невизначеності та завжди пов'язане з ризиками. Причинами кризової ситуації, що призвели до загострення житлової проблеми, на нашу думку, є глибокий інвестиційний спад і бюрократичні труднощі на етапах затвердження проектно-кошторисних документів та отримання дозволів на будівництво, а також циклічний характер фінансово-економічної кризи з 2008 року, що вплинув на зниження інвестиційних можливостей населення на будівництво житла та на погіршення їх житлових умов [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державної політики управління інвестиційним процесом у своїх працях досліджу-

вали багато вчених та фахівців, а саме: І. О. Бланк, Л. М. Борщ, А. Ф. Гойко, В. Ф. Мартиненко, А. А. Пересада, В. П. Савчук, В. Г. Федоренко та ін.

Економічні науки достатньо багато уваги приділяють розгляду процесів становлення та функціонування ринку житла. Проблеми регулювання інвестиційними процесами на ринку житла досліджували вітчизняні науковці, серед яких: А. Асаул, О. Гриценко, О. Євтуха, В. Кравченко, Д. Левчинський, О. Мірошніченко, О. Мендрула, К. Паливода, О. Папайка, В. Прокопенко, В. Савич та інші. Серед зарубіжних науковців зазначені проблеми досліджували Л. Бєлих, І. Балабанов, Н. Ордуй, І. Рахман, Дж. Стиглиц, Дж. Фрідман, Г. Харрісон та інші.

Мета статті – розглянути форми та засоби становлення системи інвестиційної діяльності в житлове будівництво.

Виклад основного матеріалу. Державне управління інвестиційною діяльністю у будівельній сфері – своєрідна функція управління, що призначена об'єднати інтереси держави та особистості на основі прогнозування, бюджетного фінансування, оподаткування, стратегічного планування та інших заходів державного управління на ринку житла. Ринкові саморегулятори та державні регулятори мають йти на-

зустріч у досягненні оптимальної структури будівництва.

Державне управління інвестиційним процесом у житловому будівництві – відкрита система, що взаємодіє із середовищем та всіма учасниками інвестиційного процесу. Його слід вивчати як певну систему, що включає ряд підсистем: передпроектну, проектну, планову, експлуатаційну, будівельну комплектацію, посередницьку, фінансову. Кожна підсистема, як економічна складова, має певне право вибору режиму свого функціонування. Кожен компонент системи має свою цільову функцію, систему стимулів та оцінювання ефективності техніко-економічних режимів, таким чином, треба задовольняти спільний погоджений процес економічних компонентів, інакше кажучи, вибирати оптимальний режим процесу всієї системи за умови одночасного збереження можливості свободи вибору кожним окремим елементом автономного, власного розпорядку роботи.

Сьогодні, важливою передумовою розвитку держави виступає збільшення інвестицій та ефективність їхнього використання. Інвестиційна діяльність у будівельній сфері формується у відповідності до демографічних факторів, розвитку комунікацій і транспортних мереж, рівня економічного розвитку держави, ефективності інвестицій та соціальної інфраструктури. Залучення інвестицій в економіку держави є фактором стабільності й успішності її соціально-економічного розвитку. В умовах сьогодення, рівень інвестиційної діяльності у будівельній галузі України перебуває у взаємозалежності зі ста-

ном економіки держави, фінансово-кредитної системи, прибуткової діяльності підприємств. Стан, що в ньому опинилася наша держава, вимагає залучення інвестицій для довгострокового розвитку її регіонів.

Кандидат технічних наук Д. Л. Левчинський надає такі етапи державного регулювання інвестиційного процесу у будівництві:

1. Аналіз поточного стану будівельно-інвестиційного процесу, що містить аналіз інвестиційної привабливості та аналіз задоволення потреб економічної системи в інвестиціях.

2. Розробка, вибір та реалізація заходів, що дозволяють отримати необхідний стан будівельно-інвестиційної привабливості системи.

3. Зміна притоку інвестицій в економічну систему, що обумовлена зміною будівельно-інвестиційної привабливості.

4. Зміна параметрів економічної системи за рахунок інвестування, що полягає в зміні темпів економічного зростання [2, с. 218-219]. Державне регулювання інвестиційним процесом на макрорівні та мікрорівні має різні цілі. Отже, стосовно інвестування на ринку житла виокремлюються певні цільові функції його учасників. Країна, що керує на макрорівні, зацікавлена у досягненні таких цілей:

- розширення обсягів житлового будівництва, своєчасний ремонт житла та реконструкція, оновлення житлового фонду держави;
- збільшення купівельної спроможності громадян на ринку житла;
- ефективне керування житловим фондом;

- збільшення трудової діяльності населення, активності праці громадян, які прагнуть бути власниками житла.

Комерційні організації, що представляють мікрорівень інвестиційного процесу, мають основну ціль – отримання прибутку за рахунок операцій на ринку нерухомості. Слід також зазначити таку категорію учасників ринку житла, як домогосподарства, тобто індивідуальні інвестори, що, як і комерційні організації, мають справу з будівельно-інвестиційним процесом на мікрорівні. Їх цільові функції формуються наступним чином:

- задоволення особистої житлової потреби шляхом придбання житла у власність;
- отримання поточного доходу у вигляді орендної плати, відсотків ренти та інших надходжень за користування об'єктом;
- купівля житла в інвестиційних цілях та отримання прибутку від приросту ринкової вартості нерухомості при перепродажі [3, с. 333].

Таким чином, будівельно-інвестиційна діяльність на ринку житлової нерухомості здійснюється з такими цілями:

- 1) придбання нерухомості з метою здачі в оренду;
- 2) придбання нерухомості на етапі будівництва з подальшим перепродажем [4, с. 244].

Досліджуючи державне управління системи інвестиційної діяльності в житлове будівництво відомий науковець Ю. Г. Дробенко наводить наступні складові системи інвестиційної діяльності в житлове будівництво та її структура в Україні:

- методи державного управління інвестиційними процесами;
- інвестиційна політика у сфері житлового будівництва;
- важелі державного управління інвестиційними процесами;
- нормативно-правове забезпечення;
- інформаційне забезпечення та ін. [4, с. 256].

На нашу думку, необхідно розглянути етапи становлення системи інвестиційної діяльності в житлове будівництво державного управління будівельно-інвестиційним процесом, а саме:

- 1) вивчення чинників навколишнього середовища;
- 2) створення інвестиційних цілей;
- 3) формулювання інвестиційної стратегії;
- 4) розроблення та впровадження заходів щодо забезпечення реалізації будівельно-інвестиційної стратегії;
- 5) оцінка результативності процесів регулювання будівельно-інвестиційною діяльністю [5, с. 9].

В багатьох державах ринок нерухомості має певні історичні передумови та специфіку. Тому даній сфері властива певна фінансово-предметна основа розвитку та постійні зміни. Виникнення ринку нерухомості пов'язують з проведенням радикальних економічних реформ на початку 1990-х років. Сучасний стан українського ринку нерухомості характеризується суперечливою взаємодією складових ринкової та адміністративно-командної економіки, відсутністю внутрішньо узгодженої системи інфраструктурного забезпечення та інше. Як результат, виникають вну-

трішні суперечності в інституційній структурі ринку нерухомості. Надлишок попиту при обмеженій пропозиції породжує неконтрольоване підвищення цін на житлову нерухомість.

У тритомнику економічної енциклопедії за редакцією С. Мочерного виділено 10 чинників, що у 90-х роках XX ст. зумовили несприятливість інвестиційного-будівельного клімату на макрорівні:

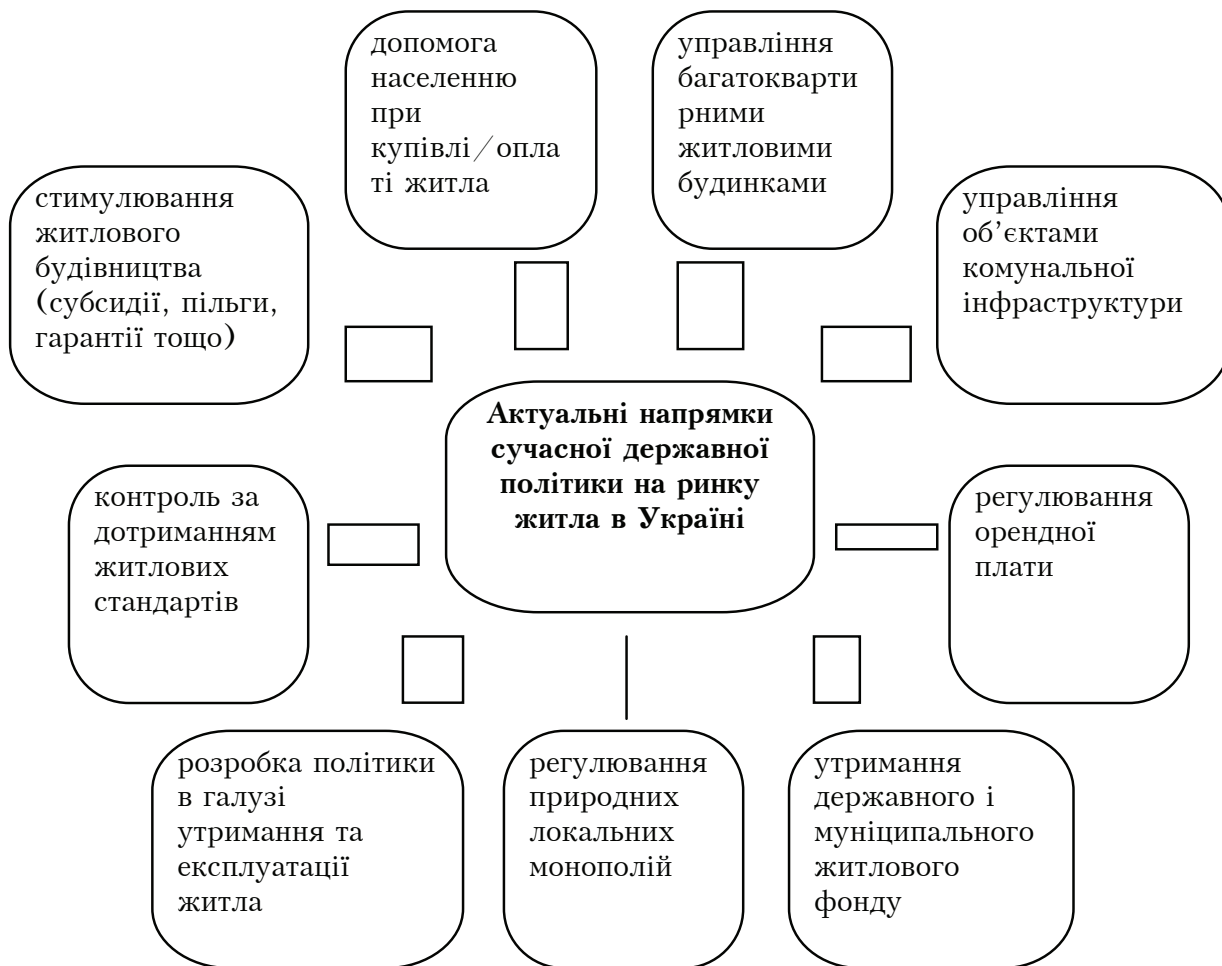
- нестабільна законодавча система з регулювання діяльності підприємств з іноземними інвестиціями;
- відсутня ефективна система оподаткування;
- недосконала земельна законодавча база;
- недосконалий механізм участі іноземних інвесторів у процесі приватизації;
- необдумана амортизаційна політика;
- нераціональна діяльність банківської системи;
- відносно низькі темпи інфляції при одночасно високих відсоткових ставках;
- відсутні дієві стимули до праці;
- відсутня національна державна кредитно-інвестиційна компанія, що б виконувала всебічний аналіз інвестиційних пріоритетів з їх техніко-економічним обґрунтуванням, та контроль за наданням пільг інвесторам, особливо при здійсненні ними інвестицій в сучасні ресурсозберігаючі, енергозберігаючі та працезберігаючі технології та інше;
- значна частина корумпованих державних чиновників. За дослідженнями Німецької консультативної групи, рівень корупції в нашій державі має 7 балів з 10,

що суттєво перешкоджає інвестиціям в Україну.

Таким чином, згідно досліджень В. Федоренка, до основних чинників несприятливості інвестиційно-будівельного клімату для вітчизняних інвесторів, починаючи з 1991 р., можна віднести:

- недостатню кількість обігових коштів у підприємств;
- відсутність системи страхування інвестицій;
- складність процесу документального оформлення інвестицій. Так, для одержання дозволу на будівництво інвестор має подати необхідні документи в десятки організацій, тому цей процес може розтягнутися на 1,5 року;
- податкову адміністрацію України, що регулярно вилучає у суб'єктів підприємництва частину амортизаційних відрахувань у бюджет на цілі, не сумісні з інвестуванням та ін.

Деякі зміни щодо державного управління системою інвестиційної діяльності в житлове будівництво відбуваються безперервно. Зараз в нашій державі актуальнішим стає розроблення ефективної державної політики житла, що повинна базуватись на ринкових принципах і, одночасно, передбачати державні механізми забезпечення житлом певних верств населення. Так, в даний час завдання державної політики житлових будинків полягає у створенні ефективних підходів та державних механізмів забезпечення населення житлом. Актуальні напрямки сучасного державного управління в житловій сфері розглянуті на мал. 1.



Мал. 1. Напрямки сучасної державної політики на ринку нерухомості в Україні.

Джерело: власна розробка автора

Упродовж останніх 5 років, всі соціально-економічні процеси в Україні, в тому числі й інвестування в житлове будівництво, відбуваються у контексті подій, пов'язаних з окупацією Криму та зони АТО.

Таким чином, серед ключових особливостей становлення системи інвестиційної діяльності в будівництво житлової нерухомості як об'єкта інвестування житлового будівництва, що здійснює безпосередній вплив і на формування фінансової структури інвестиційних проектів у житловому будівництві, можна виокремити наступні:

1. Одночасний рух виробничих та фінансових інвестицій внаслідок двоїстості економічної природи нерухомості, тривалість інвестиційного циклу та термінів окупності витрат, що обумовлює довгостроковий характер інвестицій, а також їх етапність.

2. Масштабність залучення інвестиційних ресурсів, складність і гнучкість системи фінансування, що вимагають розроблення підходів до формування раціональної фінансової структури проекту будівництва нерухомості на різних стадіях його реалізації (особливо це стосується великих інвестиційних проек-

тів комплексного освоєння земельної ділянки або території).

3. Нерівномірність грошових потоків і відсутність інвестиційної віддачі протягом усього інвестиційно-будівельного циклу, що, з урахуванням особливої соціальної значущості сфери житлового будівництва в частині поліпшення забезпечення населення доступним житлом, породжує доцільність залучення інвестицій із кількох джерел, потребу в мінімізації вартості залучених ресурсів та формування гарантійних механізмів забезпечення повернення фінансових вкладень, в тому числі за участі держави.

4. Складність юридичного оформлення майнових прав через участь багатьох економічних суб'єктів у створенні об'єкта житлової нерухомості і потребу чіткої координації їхніх дій для мінімізації витрат і термінів будівництва.

5. Наявність значних фінансових та операційних ризиків інвестиційних проектів у сфері житлового будівництва, адже можливі зміни несприятливих економічних умов, стану здоров'я замовника тощо.

6. Можливість раціоналізації інвестиційного процесу забезпечується за допомогою інвестиційного розвитку, що ми його розглядаємо як метод організації інвестиційного процесу в ході реалізації інвестиційного проекту житлового будівництва. Він полягає в організації інвестиційно-фінансової структури проекту на різних стадіях його реалізації, що забезпечує максимально ефективно використання всіх вкладених у проект ресурсів (фінансових, матеріальних, людських,

інформаційних), скорочення термінів реалізації проекту і витрат, збільшення обсягу інвестиційного доходу, підвищення цінності створюваного об'єкта.

Систему засобів та інструментів інвестиційної діяльності в житлове будівництво, на нашу думку, можна поділити на дві групи [6]. До першої групи належать засоби державного управління: адміністративні, економічні, інформаційні тощо.

Друга група охоплює інструменти державного управління: законодавчо-правові, нормативно-адміністративні, організаційно-економічні.

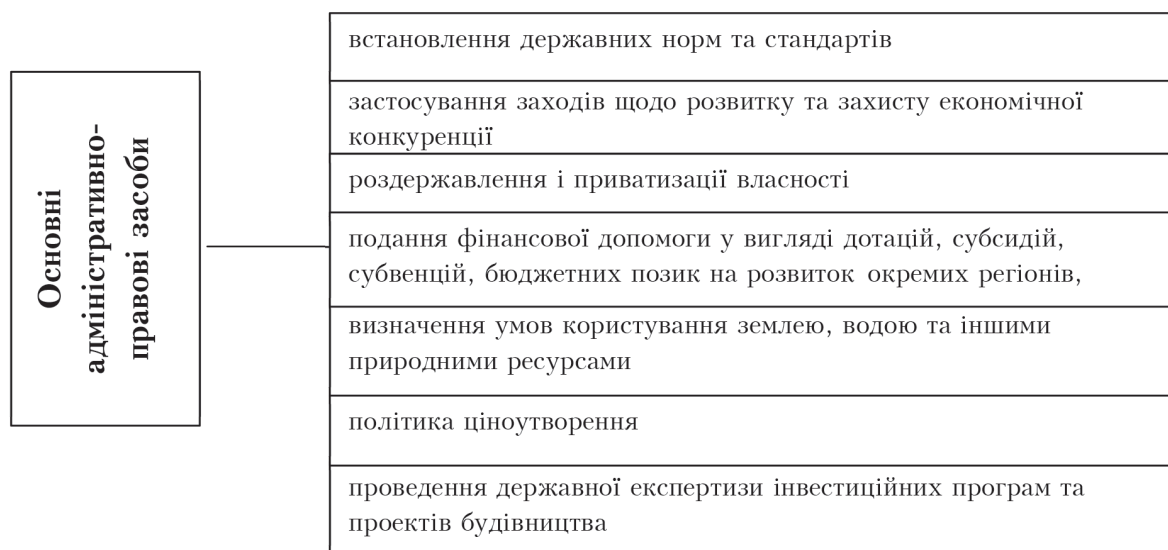
У працях державних дослідників-науковців визначаються, класично, прямі та непрямі методи державного регулювання (державна фінансова політика, монетарна, фіскальна тощо) [7]. Також основними методами державного управління інвестиційної діяльності в житлове будівництво визначаються способи впливу держави на сферу підприємництва, інфраструктури ринку, некомерційний сектор економіки, з метою створення умов їх ефективного функціонування відповідно до напрямів державної економічної політики, кожен з яких ґрунтується на використанні сукупності інструментів (регуляторів, важелів) [8].

Важливим елементом системи інвестиційної діяльності та реалізації інвестиційної політики є розширення сфери залучення іноземних інвестицій і регулювання умов як щодо вкладення таких інвестицій у національну економіку, так і їх захисту. Особливості залучення

іноземних інвестицій та діяльність іноземних інвесторів в Україні регулюється відповідними законами, а саме: «Про захист іноземних інвестицій» [9], «Про режим іноземного інвестування» [10], Господарським кодексом України [11, с. 380-405] та іншими законами і нормативно-правовими актами.

На державному рівні, надзвичайно важливими стимулюючими факторами регіональної політики житлового будівництва є розвинене нормативно-правове поле регіонального розвитку та наявність обґрунтованих механізмів реалізації державної регіональної політики. Згідно зі статтею 47 Конституції України кожен громадянин має право на житло.

На даний час, законодавчо-правова база для державного регулювання інвестиційною діяльністю у житловому будівництві складає більше ніж сто різноманітних нормативно-правових документів (декретів, законів, інструкцій, постанов, указів, тощо). Не дивлячись на велику кількість нормативно-правових актів, недосконалість законодавства сьогодні виступає одним з основних чинників, які затримують розвиток інвестиційно-будівельної діяльності. Згідно з ч. 3 ст. 12 Закону України «Про інвестиційну діяльність», державне регулювання інвестиційної діяльності у будівництві здійснюється за допомогою адміністративно-правових засобів (мал. 2).



Мал. 2. Адміністративно-правові засоби державного регулювання інвестиційної діяльності у будівництві.

Джерело: власна розробка автора

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищезазначене, зробимо висновок, що система фінансово-економічних механізмів фінансу-

вання будівництва нерухомості нашої країни, на сьогодні, перебуває на початковому етапі розвитку. Потрібно створити правові засади щодо запровадження нових фі-

нансово-інвестиційних механізмів у будівельній сфері та купівлі доступного житла для громадян із середніми прибутками, які потребують покращення житлових умов відповідно до законодавства.

Аналізуючи вищенаведене, вважаємо, що система державного регулювання інвестиційної діяльності у будівельній сфері житла у більшості країн є важливим напрямком у публічній політиці, однією з найбільш гострих та постійних тем політичних та наукових дискусій. Державна політика у житловому будівництві полягає у створенні умов для стійкого та ефективного економічного обігів житлового фонду, що у його рамках задовольняються житлові потреби громадян, забезпечується дотримання та удосконалення стандартів якості будівництва та утримання житла, відтворюються позитивні імпульси для розвитку інших сегментів економіки.

Таким чином, державне управління інвестиційної діяльності у житлове будівництво розглядається як діяльність органів влади, стратегічною метою якої є розвиток житлової сфери, визначення шляхів, цілей діяльності держави як регулятора житлових процесів, а також інструментів для досягнення стратегічних завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Божанова В. Ю.* Дослідження та визначення рівнів інвестиційної привабливості країн (регіонів) для будівництва житла підприємствами / В. Ю.

Божанова, В. В. Гриненко. // Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник. – 2013. – №111. – С. 3–11. – Режим доступу : <http://eprints.kname.edu.ua/35247/1/3-11%20Божанова%20ВЮ.pdf>

2. *Левчинський Д. Л.* Проблеми управління інвестиційними процесами відтворення житлового фонду / Д. Л. Левчинський. // Вісн. ХНУ. – 2010. – №3. – Т. 2. – С. 217–220. – Режим доступу : http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_3_2/217-220.pdf

3. *Перспективи розвитку інвестиційного процесу на ринку житла: монографія* / Н. І. Верхоглядова, М. Ф. Гончаренко, Д. Л. Левчинський, О. Ю. Щеглова, Ю. В. Лисенко, І. В. Радамовська. – Дніпропетровськ : Свідлер, 2011. – 566 с.

4. *Дробенко Ю. Г.* Механізм управління інвестиційними процесами / Ю. Г. Дробенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2003. – № 484 : Проблеми економіки та управління. – С. 255–258.

5. *Герасимова С. В.* Управління інвестиційною діяльністю акціонерних товариств в умовах ринкової трансформації економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.04 / С. В. Герасимова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 31 с.

6. *Мордвінов О. Г.* Управління аграрним природокористуванням в умовах ринкової трансформації : Монографія / О. Г. Мордвінов. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 344 с.

7. *Базилевич В. Д.* Макроекономіка: [опорний конспект лекцій] / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 224 с.

8. *Воротін В. Є.* Макроекономічне регулювання в умовах глобальних тран-

сформацій : Монографія / В. Є. Воротін. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 392 с.

9. *Закон України* «Про захист іноземних інвестицій» Відомості Верховної Ради України від 05.10.1991, №46 // [Електронний ресурс] : – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540%D0%B0-12>

10. *Закон України* «Про режим іноземного інвестування», Відомості Верховної Ради України від 19.03.1996, №19. Зі змінами та доповненнями від 25.06.2016, підстава 1390-VIII // [Електронний ресурс] : – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80>

11. *Господарський кодекс України* Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144 // [Електронний ресурс] : – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

REFERENCES:

1. *Bozhanova V. Yu., Hrynenko V. V.* (2013). Doslidzhennia ta vyznachennia rivniv investytsijnoi pryvablyvosti krain (rehioniv) dlia budivnytstva zhytla pidpriemstvamy [Research and determination of levels of investment attractiveness of countries (regions) for housing construction by enterprises]. *Komunal'ne hospodarstvo mist. Naukovo-tekhnichnyj zbirnyk – Municipal economy of cities. Scientific and technical collection*, 2, 3-11. Retrieved from <http://eprints.kname.edu.ua/35247/1/3-11%20Божанова%20БЮ.pdf> [in Ukrainian].

2. *Levchyns'kyj D. L.* (2010). Problemy upravlinnia investytsijnymy protsesamy vidtvorennia zhytlovoho fondu [Problems of management of investment processes of housing stock reconstruction]. *Visn. KhNU – Висн. ХНУ – Herald of Khmelnytskyi national universi-*

ty, 3, vol. 2, 217-220. Retrieved from http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_3_2/217-220.pdf [in Ukrainian].

3. *N. I. Verkhohliadova, M. F. Honcharenko, D. L. Levchyns'kyj, O. Yu. Schehlova, Yu. V. Lysenko, I. V. Radamovs'ka* (2011). *Perspektyvy rozvytku investytsijnoho protsesu na rynku zhytla: monohrafiia* [Prospects for the development of the investment process in the housing market: monograph]. Dnipropetrovs'k, Svidler, 566 [in Ukrainian].

4. *Drobenko Yu. H.* (2003) *Mekhanizm upravlinnia investytsijnymy protsesamy* [Mechanism of investment process management]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika» – Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»*, 484, 255–258 [in Ukrainian].

5. *Herasymova S. V.* (2009) *Upravlinnia investytsijnou diial'nistiu aktsionernykh tovarystv v umovakh rynkovoï transformatsii ekonomiky* [Management of investment activity of joint-stock companies in the conditions of market transformation of economy]. Dr. of Economics Thesis. Spec. 08.00.04. Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 31 [in Ukrainian].

6. *Mordvinov O. H.* (2000) *Upravlinnia ahrarnym pryrodokorystuvanniam v umovakh rynkovoï transformatsii : monohrafiia* [Management of agrarian nature in conditions of market transformation : monograph]. Kyiv, Vyd-vo UADU – NAPA Publishing house, 344 [in Ukrainian].

7. *Bazylevych V. D., Balastryk L. O.* (1997) *Makroekonomika: opornyj konspekt lektsij* [supportive note of lectures]. Kyiv, Chetverta khvyliia, 224 [in Ukrainian].

8. *Vorotin V. Ye.* (2002) *Makroekonomichne rehuliuвання v umovakh*

hlobal'nykh transformatsij : monohrafiia [Macroeconomic regulation in the conditions of global transformations : monograph]. Kyiv, Vyd-vo UADU – NAPA Publishing house, 392 [in Ukrainian].

9. *Zakon* Ukrainy «Pro zakhyst inozemnykh investytsij» Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 05.10.1991, №46 [The Law of Ukraine «On Protection of Foreign Investments», Information from the Verkhovna Rada of Ukraine dated 05.10.1991, No. 46]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540%D0%B0-12> [in Ukrainian].

10. *Zakon* Ukrainy «Pro rezhym inozemnoho investuvannia», Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 19.03.1996, №19. Zi zminamy ta dopovnenniamy vid 25.06.2016, pidstava

1390-VIII [Law of Ukraine «On the regime of foreign investment», Information from the Verkhovna Rada of Ukraine dated March 19, 1996, # 19. With amendments and supplements dated June 25, 2016, the basis of 1390-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

11. *Hospodars'kyj kodeks* Ukrainy Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144 [The Commercial Code of Ukraine The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 2003, No. 18, No. 19-20, No. 21-22, p.144]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].

Лебедєва Надія Анатоліївна,

аспірант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна академія управління персоналом, 03039 м. Київ, вул. Прометівська, 2, тел.: +380634815295, e-mail: vsesvit894@ukr.net.

ORCID: 0000-0003-4095-2631

ПРОТЕКЦІОНІСТСЬКА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЩОДО ПРОФЕСІЙНОГО КІНОМИСТЕЦТВА

Анотація. Досвід, що давно існує та використовується у світі у підприємствах, поступово впроваджується в інших галузях життя суспільства. З такої точки зору **актуальності** набуває застосовування механізмів державного управління в контексті протекціоністської політики держави щодо професійного кіномистецтва. Формуванню протекціоністської політики присвячено наукові дослідження Т. Боднарчук, Г. Зінатулліна, А. Келічавий, В. Панченко, Н. Резнікової, Л. Черногуз, публіцистичні статті Д. Іванова, Д. Куришко, В. Стадник та багатьох інших.

Мета статті – на основі закону про кінематографію, сучасних наукових досліджень розглянути застосовування механізмів державного управління в контексті протекціоністської політики держави щодо професійного кіномистецтва.

Взявши за основу закон про підтримку кінематографії, наукові праці сучасних українських науковців, дійдено **висновку** про перспективи розвитку і вдосконалення механізмів протекціоністської політики державного управління професійним кіно мистецтвом. Констатовано, що існує протекціоністська політика держави щодо професійного кіномистецтва, яка є чітко прописаною у положенні про держпідтримку кінематографії, яка здійснюється завдяки організаційному механізму, що є наявним в існуванні державного агентства України з питань кіно. Політика протекціонізму щодо кіновиробництва покликана захищати національну кінопромисловість. Захист національних виробників часто використовують промислово розвинуті країни, застосовуючи саме протекціоністську політику. Державне агентство України з питань кіно націлено на національний професійний кінотвір, що має бути вироблений завдяки продюсерським фірмам, кіновідеостудіям та технічним сервісним підприємствам. Національний професійний кінотвір має бути розповсюджений через дистриб'юторські фірми, кінотеатри, рекламні і фестивальні агенції в галузі кінематографії, кіноринки. У процесах розповсюдження і виробництва однаково приймають участь кінотелеканали, фізичні та юридичні особи, які мають відношення до професійного кінематографічного процесу. Всі складові виведеної ав-

тором статті схеми сприяють вдосконаленню національного професійного фільму.

Ключові слова: професійне, кіно мистецтво, державне управління, протекціоністська політика, механізми.

Lebiedieva Nadiia Anatolievna,

post-graduate student of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, 03039 m. Kyiv, Str. Frometovskaya, 2, tel.: +380634815295, e-mail: vsesvit894@ukr.net.

ORCID: 0000-0003-4095-2631

PROTECTION POLICY OF THE STATE ON PROFESSIONAL KINOMISETSTV

Abstract. The world experience that has long been existing and using for enterprises, is gradually being introduced in other sectors of society. From such point of view, the use of public administration mechanisms in the context of the state's protectionist policy regarding to professional cinema art becomes relevant. Scientific researches of T. Bodnarchuk, G. Zinatullina, A. Kelichavy, V. Panchenko, N. Reznikovoyi, L. Chornoguz, journalistic articles D. Kurishko, D. Ivanova are devoted to the forming of protectionist policy and modern development of professional Ukrainian cinema art.

The purpose of the article is to consider the application of mechanisms of public administration in the context of protectionist policy of the state regarding professional cinema art on the basis of the law on cinematography and modern scientific researches.

Taking as a basis the law on cinematography, scientific works of modern Ukrainian scholars, the conclusion was reached on the prospects for the development and improvement of the mechanisms of protectionist policy of state management of professional cinema art. It is stated that there is a protectionist policy of the state as for professional cinema art, which is clearly stated in the provision on state support for cinematography, which is carried out due to the organizational mechanism that exists in the existence of the State Agency of Cinema in Ukraine. The policy of protectionism in relation to film production is intended to protect the national cinema industry. The protection of national producers is often used by industrially developed countries, applying protectionist policies. The State Ukrainian Cinema Agency aims at a national professional cinematograph, which should be produced through producer firms, movie and video studios and technical service companies. The national professional film market should be distributed through special companies, cinemas, advertising and festival agencies in the field of cinematography, movie markets. In the processes of distribution

and production equally involved film TV channels, physical and legal persons that are relevant to the professional cinematic process. All components of the author's scheme contribute to the improvement of the national professional film.

Key words: professional, cinema art, public administration, protectionist policy, mechanisms.

Постановка проблеми. Теоретичні засади визначення поняття та категоріального ряду державної протекціоністської політики щодо професійного кіномистецтва є ваговою частиною розвитку державного управління. У наш час прогресу, світу, у якому стрімко розвиваються інноваційні технології, де з'явилися нові види мистецтва, багато суспільних функцій бере на себе сфера культури, світ мистецтва, зокрема професійного кіномистецтва.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Проблеми протекціонізму висвітлювали у своїх наукових роботах такі дослідники, як Т. Боднарчук [1], Г. Зінатуліна [2], А. Келічавий [3], В. Панченко [4], Л.Чорногуз [2] та інші. Огляду кіноринку України, проблемам, з якими стикаються митці в процесі створення кінофільму присвячено статті Д.Іванова [5], Д. Куришко [6], А. Ломакіної [7], В. Стадник [8]. Протягом останніх років спостерігається підйом українського професійного кіно завдяки крокам держави про які піде мова у цій статті.

Формулювання мети статті. На основі закону про кінематографію, положення про державну підтримку кінематографії, сучасних досліджень розглянути застосовування механізмів державного управління

в контексті протекціоністської політики держави щодо професійного кіномистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійне кіномистецтво являє собою той пласт мистецтва, про який держава піклується. В Україні про професійне кіномистецтво дбає закон [9]. На державному рівні існує положення про державну підтримку національних фільмів у продюсерській системі [10], [11].

Це положення мало зміни у 2010, 2011 та 2016 роках. Згідно змін, що були внесені до нього в сучасному українському професійному кінематографі відбувся позитивний розвиток.

Так, Діана Куришко BBC News Україна в статті «Як ожило українське кіно» [6] пише, що «2011 року в українських кінотеатрах показали лише один фільм українського виробництва. 2017-го зняли вже 47 фільмів за часткового фінансування держави. В прокат вийшло понад 30 стрічок, як створених за гроші держави, так і без них» [6].

Цього року практично кожного місяця ми чуємо про чергову прем'єру. Крім того варто зазначити, що ці фільми отримують переваги й визнання на міжнародному рівні. Кембриджський тлумачний словник визначає протекціоніст-

ські закони або методи спрямовані на допомогу в торгівлі або промисловості країни, застосуванням податків на товари, куплені в інших країнах, або обмежуючи кількість товарів, які можна імпортувати [12]. В 2018 році фінансування професійного українського кінематографа було збільшено. Також позитивним моментом протекціоністської політики держави разом із законодавчою підтримкою, стала відмова від російського контенту. Кінотеатри охоче беруть вітчизняні фільми. Фільмам забезпечується реклама [6].

Політика протекціонізму щодо кіновиробництва покликана захищати національну кінопромисловість. Захист національних виробників часто використовують промислово розвинуті країни, застосовуючи саме протекціоністську політику.

Протекціонізм щодо галузі професійного кіномистецтва – це політика держави, яка виявляє себе у системі спеціальних заходів, спрямованих на підтримку і захист від іноземної конкуренції вітчизняної відеопродукції. Протекціонізм держави щодо професійного кіномистецтва – політика по відношенню до даної галузі, що спрямована на захист, надання субсидій та всіляко сприяє розвитку національних кінострічок. Протекціонізм є системою державних заходів, які чітко прописані у законі та положенні про державну підтримку національних фільмів у продюсерській системі.

В продюсерській системі кінематографії державне управління

представлено діяльністю Держкіно та місцевих органів управління кінематографією. Підтримкою держави в системі продюсування є національний фільм [11]. Методи підтримки вітчизняного професійного кінофільму охоплюють систему, яку в законі прописано як продюсерську, що значною мірою має фінансово-економічні інструменти такі, як, наприклад, субсидування, система пільгового кредитування, спеціальний податковий режим.

Державна протекціоністська політика професійного кінематографу є здійсненням підтримки національного фільму в організаційній, фінансовій формі щодо забезпечення кіновиробництва, розповсюдження та демонстрування. В законі про підтримку професійного кінематографу увагу також приділено участі у міжнародних кінофестивалях, що відповідають кодексу і вимогам, встановленим для фестивалів Міжнародною федерацією асоціацій кінопродюсерів. Виробництво та розповсюдження українського сучасного кінотвору у вітчизняній системі кінематографії за фінансової участі держави здійснюється шляхом залучення продюсерських і дистриб'юторських фірм, кіновідеостудій, технічними сервісними підприємствами, кінотекалами, кінотеатрами, кіно- і відеоустановками, рекламними і фестивальними агентствами в галузі кінематографії, кіноринками, а також фізичними або юридичними особами, які займаються підприємницькою діяльністю у галузі кінематографії [11].

Також законом передбачено надання державної фінансової підтримки тим складовим вітчизняної професійної кінематографічної системи, які здійснюють виробництво і розповсюдження національного професійного кінотвору.

Програма фільмів, що створюються чи розповсюджуються за державним замовленням або за державної фінансової підтримки, складається на конкурсній основі згідно з пропозиціями продюсерських і дистриб'юторських фірм, кіновідеостудій, технічними сервісними підприємствами, кінотекалами, кінотеатрами, кіно- і відеоустановками, рекламними і фестивальними агентствами в галузі кінематографії, кіноринками, а також фізичними або юридичними особами, які займаються підприємницькою діяльністю у галузі кінематографії у тому порядку, що визначена є Держкіно, враховуючи актуальність теми, художній рівень сценарію, професіоналізм режисера та продюсера, вартість постановки чи розповсюдження та прогноз глядацького потенціалу.

Держкіно формує програму фільмів, що створюються чи розповсюджуються за державним замовленням або за державної фінансової підтримки, з урахуванням висновку експертної комісії, яка складається з продюсерів, дистриб'юторів, демонстраторів фільмів, представників творчих професій, телерадіокомпаній, організаторів кінофестивалів [11].

Договір про надання державної фінансової підтримки затверджується Міністерством культури, і

в ньому передбачаються вимоги щодо розподілу майнових прав на фільм між державою та кінооб'єднанням або повернення коштів державної фінансової підтримки.

На умовах державного замовлення виробляються переважно просвітницькі, документальні та анімаційні фільми, фільми для дітей, фінансування яких може становити до 100 відсотків кошторисної вартості їх виробництва [11].

Державна підтримка розповсюдження національної кінострічки може здійснюватися шляхом надання бюджетних коштів на її тиражування. Щодо проведення прем'єрних та тематичних показів, просування кінотвору до глядача, дублювання, озвучення або субтитрування іноземними мовами з метою просування вітчизняного кінотвору на зарубіжний кіноринок, то така діяльність повинна мати доступ до коштів спеціального фонду за відповідною бюджетною програмою.

Державна протекціоністська політика, на мій погляд, також здійснюється завдяки тому, що в законі чітко прописано демонструвати фільм на території України з переважним правом на прем'єрний показ, що мають базові вітчизняні кінотеатри.

Протекціоністська політика держави також є наявною у підтримці участі національного фільму у міжнародному кінофестивалі певної категорії «через оплату витрат, пов'язаних із озвученням і субтитруванням фестивальної фільмокопії або з перекладом монтажного аркуша кі-

нострічки мовою країни, в якій проводитиметься фестиваль; відшкодування організаційних та фінансових витрат на пересилання і повернення фестивальної фільмокопії та митних витрат; оформлення закордонних документів і виїзних віз учасникам фестивалю та

оплати пов'язаних з цим витрат; оплати витрат на відрядження авторів кінотвору відповідно до законодавства» [11].

Отже, маємо таку схему державної підтримки сучасного українського професійного кінотвору.

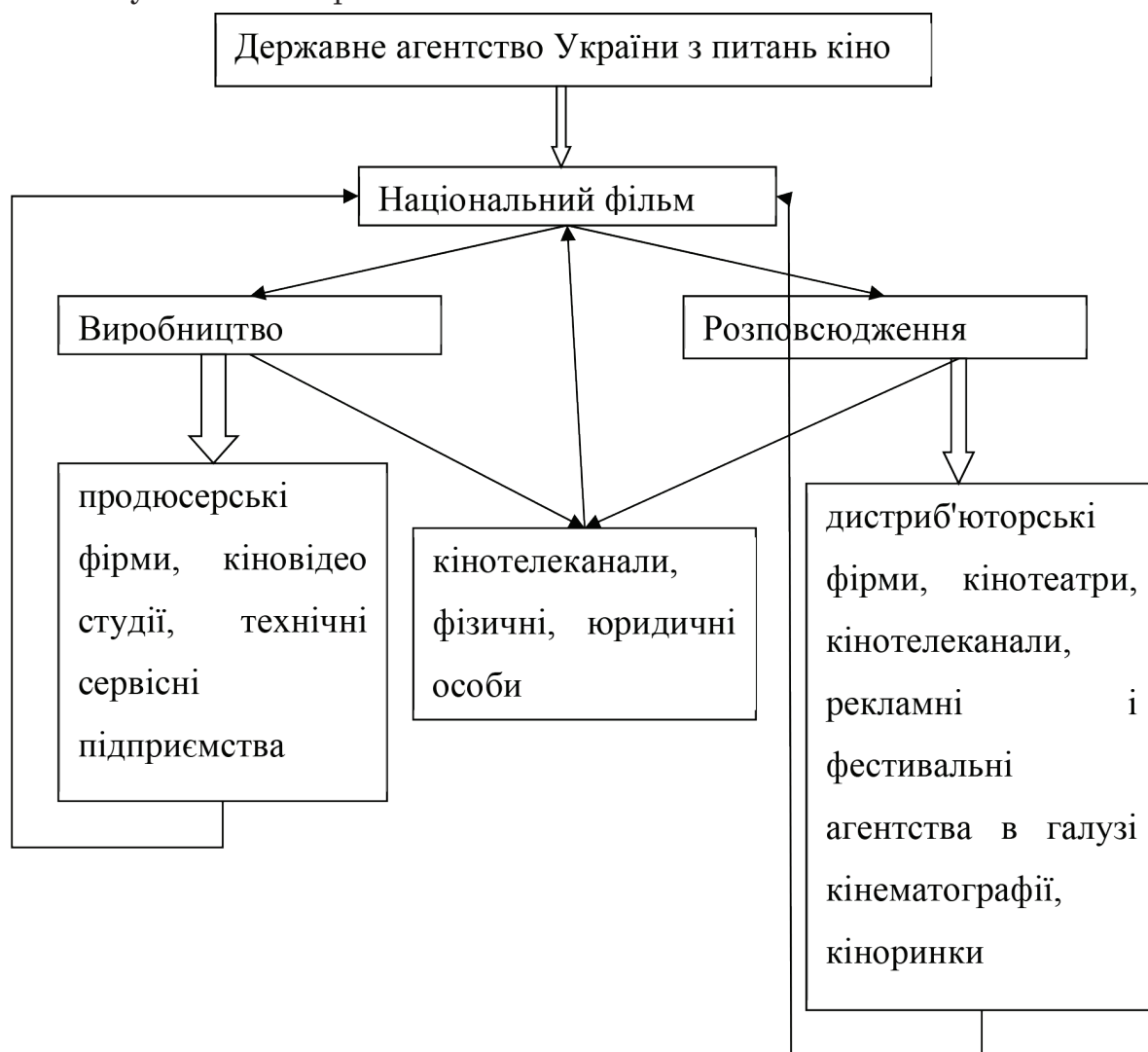


Рис. 1. Протекціоністська політика держави щодо професійного кіномистецтва

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчивши закон про кінематографію, положення про державну підтримку кінематографії, праці українських науковців, публіцистичні статті, можемо констатувати, що існує протекці-

оністська політика держави щодо професійного кіномистецтва, яка є чітко прописаною у положенні про держпідтримку кінематографії, яка здійснюється завдяки організаційному механізму, що є наявним в існуванні державного

агентства України з питань кіно. Політика протекціонізму щодо кінотовиробництва покликана захищати національну кінопромисловість. Державне агентство України з питань кіно націлено на національний професійний кінотвір, що має бути вироблений завдяки продюсерським фірмам, кіновідеостудіям, та технічним сервісним підприємствам. Національний професійний кінотвір має бути розповсюджений через дистриб'юторські фірми, кінотеатри, рекламні і фестивальні агенції в галузі кінематографії, кіноринки. У процесах розповсюдження і виробництва однаково приймають участь кінотелеканали, фізичні та юридичні особи, які мають відношення до професійного кінематографічного процесу. Всі складові виведеної автором даної статті схеми сприяють вдосконаленню національного професійного фільму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боднарчук Т. Л. Теоретико-методологічні засади аналізу політики протекціонізму // Український соціум. 2013. № 1(44). [Електронний ресурс] // – Режим доступу: http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/1_2013/117-128.pdf
2. Зінатулліна Г. Р., Черногуз Л. П. Застосування методів протекціонізму в Україні // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : зб. наук. праць. – № 6(8). – К. : Університет «Україна», 2009. – С. 401–410.
3. Келічавий А. В. Політика протекціонізму як фактор підвищення кон-

курентоспроможності економіки // Електронне наукове видання «Ефективна економіка», Дніпровський держ. агро-економічний ун-т. – Вид-во Тов «ДКС-центр» [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3133>

4. Панченко В., Резнікова Н. Від протекціонізму до неопротекціонізму: нові виміри ліберального регулювання // Міжнародна економічна політика 2017. № 2 (27) – С. 95–117. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: http://iepjournals.com/journals/27/2018_4_Panchenko_Reznikova.pdf

5. Іванов Д. У нас багато проблем і багато можливостей <https://www.the-village.com.ua/village/business/ukrainian-business/257675-denis-ivanov-u-nas-bagato-problem-i-bagato-mozhливostey>

6. Куришко Д. Як ожило українське кіно [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44374696>

7. Ломакіна А. Геннадій Кофман: «Документалістика – це кіно, яке не має меж» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://theukrainians.org/gennadij-kofman/>

8. Стадник В. В. Україні з'явилося якісне кіно. 20 гідних українських фільмів 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://espresso.tv/article/2017/12/07/ukrayinski_filmy_2017

9. Закон України Про державну підтримку кінематографії в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19>

10. Про затвердження Положення про державну підтримку національних фільмів у продюсерській системі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/813-98-%D0%BF/card4#History>

11. Про затвердження Положення про державну підтримку національних фільмів у продюсерській системі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/813-98-%D0%BF>

12. Cambridge Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/protectionist>

REFERENCES:

1. Bodnarchuk, T. L. (2013), Theoretical and methodological principles of protectionist policy analysis // *Ukrayins'kyj socium*. vol. 1(44), available at: http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/1_2013/117-128.pdf (Accessed 25 November 2018)

2. Zinatullina, G. R., Chornoguz, L. P. (2009), Application of protectionist methods in Ukraine // *Aktualni problemy navchannya ta vyxovannya lyudej z osoblyvy'my potrebamy: zb. nauk. prac'*. Vol. 6(8), pp. 401–410.

3. Kelichavyj, A. V. Protectionism as a factor in increasing the competitiveness of the economy // *Elektronne naukove vydannya «Efektyvna ekonomika», Dniprov's'kyj derzh.agro-ekonomichnyj un-t.* – *Vy'd-vo Tov «DKS-centr»* available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3133> (Accessed 18 November 2018)

4. Panchenko, V., Reznikova, N. (2017), From protectionism to new-protectionism: new dimensions of liberal regulation // *Mizhnarodna ekonomichna polityka*. Vol. 2 (27), available at: http://iepjournal.com/journals/27/2018_4_Panchenko_Reznikova.pdf (Accessed 14 November 2018)

5. Ivanov, D. U. (2017), «We have a lot of problems and many

opportunities» available at: <https://www.the-village.com.ua/village/business/ukrainian-business/257675-denis-ivanov-u-nas-bagato-problemi-bagato-mozhlyvostey> (Accessed 28 November 2018)

6. Kury'shko, D. (2018), «How Ukrainian cinema came to life» available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44374696> (Accessed 30 November 2018)

7. Lomakina, A. (2018), «Gennadij Kofman: «Documentary is a movie that has no boundaries» available at: <https://theukrainians.org/gennadij-kofman/> (Accessed 2 Desember 2018)

8. Stadnyk, V. V. (2017), «Ukraine has high-quality cinema. 20 worthy Ukrainian films in 2017» available at: https://espreso.tv/article/2017/12/07/ukrayinski_filmy_2017 (Accessed 18 November 2018)

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine «About state support of cinematography in Ukraine» available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19> (Accessed 1 December 2018)

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), «On Approval of the Regulations on State Support for National Films in the Producer's System» available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/813-98-%D0%BF/card4#History> (Accessed 3 December 2018)

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), «On Approval of the Regulations on State Support for National Films in the Producer's System» available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/813-98-%D0%BF> (Accessed 3 December 2018)

12. Cambridge Dictionary available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/protectionist> (Accessed 2 December 2018)

УМОВИ ПУБЛІКАЦІЇ В ЕЛЕКТРОННОМУ НАУКОВОМУ ВИДАННІ «ЕКСПЕРТ: ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ»

З метою перевірки дотримання вимог до оформлення наукової статті Міністерства освіти і науки України та науково-метричної бази даних «Scopus» вона, в обов'язковому порядку проходить процедуру попереднього розгляду, яка включає: процедуру рецензування і перевірку на дотримання правил академічної доброчесності та редакційно-видавничої етики.

Для опублікування статті автору необхідно подати на електронну адресу irina_pravo@ukr.net такі супровідні матеріали:

1. Стаття.
2. Заява.
3. Відомості про автора і співавторів.
4. Рецензія на статтю (для авторів без наукового ступеня).

Статті, оформлені з порушенням зазначених вимог до розміщення не приймаються.

Відповідальність за зміст поданих матеріалів несе автор.

Обов'язковою умовою для публікації статті у збірнику є вказівка, кожним автором, в Відомостях про авторів, персональних номерів в системі ORCID (<https://orcid.org/register>).

Назва файлу з електронною версією статті повинно обов'язково містити прізвище та ім'я автора.

Підготовка наукової статті

Стаття повинна бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження і обґрунтування отриманих наукових результатів з метою статті, які раніше не публікувалися в інших виданнях і не розглядалися редакційними колегіями інших видавництв.

Вимоги до оформлення статті:

– в лівому верхньому кутку першої сторінки відзначається шифр УДК (напівжирним)

– прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади та установи, де працює або навчається автор (співавтори) нижче по центру наводиться назва статті (напівжирним, заголовних) анотація обсягом не менше 1800 знаків, включаючи ключові слова (вище зазначена інформація подається окремими блоками українською та англійською мовами перед статтею, шрифтом Times New Roman 14 кегль)

– текст статті повинен бути структурований відповідно до Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05 / 1 «Про підвищення вимог до фахових

видань, внесених до переліків ВАК України», де зазначено, що до опублікування у фахових виданнях приймаються тільки наукові статті, які мають такі обов'язкові елементи (виділяються в тексті напівжирним)

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- формулювання мети статті (постановка завдання);

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку;

- список використаних джерел;

- References (транслітерація) оформляється відповідно до стандарту APA.

Технічні вимоги:

текст статті повинен бути набраний на комп'ютері (редактор WORD (версія 1998-2003) for WINDOWS) шрифтом Times New Roman №14 з міжрядковим інтервалом 1,5, залишаючи береги: зліва – 3 см, праворуч – 1,5 см, зверху та знизу – 2 см.

Не допускається використання в матеріалах сканованих або сфотографованих схем, малюнків, таблиць і т.д.

Оформлення списку літератури:

1. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані відповідно до порядку звернення до них в тексті. Посилання на джерело подається в квадратних дужках, наприклад: «... відомо з [4]. ... » або « ... розглянуто в [4, С. 203] ... »;

2. Список літератури подається в кінці статті згідно з порядком звернення по тексту мовою оригіналу та відповідно до ГОСТ 7.1: 2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання »;

3. Список літератури англійською мовою повинен бути оформлений за міжнародними бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>).

Стаття приймається до розгляду і передається на рецензування тільки при наявності повного пакету документів і повних авторських даних. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, зберігаючи при цьому головні висновки і авторську стилістику. Позиція редакції може не збігатися з думкою індивідуального автора, висловлених у статті. Середній час очікування публікації (з дня подання до дня публікації) – в середньому 1-2 місяці (в залежності від сезонного навантаження). Статті авторів, що мають заборгованість, приймаються тільки після погашення заборгованості.

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

1 (3) – липень 2019

Електронне наукове періодичне видання
«Експерт: парадигми юридичних наук і державного
управління», засноване МАУП та Науково-дослідним
центром судової експертизи з питань інтелектуальної
власності включено до Google Scholar,
а, також, до міжнародних наукометричних баз:
Turkish Education Index (Турція),
Polish Scholarly Bibliography (Польща),
Eurasian Scientific Journal Index, ResearchBib

